

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

KATOLİK KİLİSESİ'NİN ERMENİLER ÜZERİNDEKİ MİSYONERLİK
FAALİYETLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Sümeyye TURAN

Ankara-2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

KATOLİK KİLİSESİ'NİN ERMENİLER ÜZERİNDEKİ MİSYONERLİK
FAALİYETLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Sümeyye TURAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU

Ankara-2024

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

**KATOLİK KİLİSESİ'NİN ERMENİLER ÜZERİNDEKİ MİSYONERLİK
FAALİYETLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU**
- 2- Prof. Dr. Ali İsmail GÜNGÖR**
- 3- Doç. Dr. Muhammed GÜNGÖR**

Tez Savunması Tarihi

23.05.2024

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU danışmanlığında hazırladığım “KATOLİK KİLİSESİ’NİN ERMENİLER ÜZERİNDEKİ MİSYONERLİK FAALİYETLERİ” (Ankara, 2024)” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

23.05.2024

Sümeyye TURAN

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI	1
B. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI.....	1
C. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	2

BİRİNCİ BÖLÜM

ERMENİLER VE ERMENİ KİLİSESİ

A. ERMENİLER VE ERMENİLERİN HİRİSTİYANLIĞI KABULÜ.....	5
1. Ermeniler.....	5
2. Ermenilerin Hristiyanlık Öncesi İnanışları	7
3. Ermenilerin Hristiyanlığı Kabulü	9
B. ERMENİ KİLİSESİ'NİN OLUŞUMU VE KİLİSE'NİN ERMENİLERDEKİ YERİ	12
1. Kilisenin İsmi ve Oluşum Süreci	12
2. Ermeni Kilisesi'nin Ana Kiliseden Ayrılışı	15
3. Ermeni Kilisesi İnanç ve İbadetleri.....	20
a. Günlük, Haftalık ve Yıllık İbadetler.....	24
b. Bayramlar	28
c. Sakramentler.....	30
4. Ermeni Kilisesini Diğer Kiliselerden Ayıran Özellikler	32
5. Ermeni Kilisesi Katolikosluk ve Patriklik Merkezleri	34
a. Eçmiyazın Katolikosluğu	34
b. Sis(Antilyas) Katolikosluğu	35
c. Akdamar Katolikosluğu.....	36
d. Kudüs Ermeni Patrikliği.....	37

e. İstanbul Ermeni Patrikliği.....	38
C. GÜNÜMÜZDE ERMENİ KİLİSESİ VE ERMENİLER	40

İKİNCİ BÖLÜM

KATOLİK KİLİSESİ'NİN ERMENİLER ÜZERİNDEKİ MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

A. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLER.....	44
1. Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi	45
2. Osmanlı Devleti İdaresinde Ermeniler.....	48
B. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLER ÜZERİNE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ.....	56
1. Misyonerlik Nedir?	57
2. Hristiyanlıkta Misyonerlik ve Faaliyet Alanları	59
3. Misyonerlerin Kullandığı Metotlar	67
4. Misyonerlik İle İlgili Kavramlar	72
a. Diyalog	72
b. İnkültürasyon.....	74
c. Evangelizm	76
d. Sosyal Adaletin Temini	78
5. Katolik Misyoner Faaliyetleri	79
C. ERMENİLER ARASINDA KATOLİKLİĞİN YAYILIŞI	89
1. Ermeniler Arasında Katolikliğin Yayılışına Zemin Hazırlayan Şartlar	90
a. Ermenilerin Dini ve Siyasi Yapısı	90
b. Osmanlı Devleti'nin Genel ve Siyasi Yapısı.....	91
c. Haçlı Seferleri.....	92
d. Fransiskan, Dominiken, Cizvit, Kapusen ve Lazarist Tarikatlarının Çalışmaları.....	94
e. Yabancı Okullar.....	100
f. Kapitülasyonlar	105
g. Fransa ve Vatikan'ın Çabaları	106
2. Misyonerlik Faaliyetleri Karşısında Ermeni Kilisesinin Tutumu	109

D. KATOLİK ERMENİ KİLİSESİ’NİN KURULUŞU	111
SONUÇ	115
KAYNAKÇA.....	118
ÖZET	130
ABSTRACT	131

ÖNSÖZ

Hristiyan nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan Katolikler, Katoliklik dışında yer alan Ortodoks ve Protestan kiliselerine mensup kimselerin dahi kurtuluşunun Katolik Kilisesi'ne girmeleriyle mümkün olacağını savunmuşlardır. Bu keskin görüşe sahip olan Katolikler, inananlarının sayısını artırmak, Hristiyan olmayanları Hristiyanlık dinine kazandırmak ve aynı zamanda Hristiyan olup farklı mezheplere mensup inananları ise kendi mezhebine sokmak amacıyla tarih boyunca faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda Katolikler, mezheplerini yaymak için metotlar geliştirmişler ve misyonerler yetiştirmişlerdir. Bu faaliyetler için yetiştirilen misyonerler çeşitli bölgelere gönderilmişlerdir. Misyonerlik faaliyetlerinin yürütülmesinin uygun bulunduğu yerlerden en önemlisi “Osmanlı Devleti toprakları” olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti zamanında çok çeşitli dine, ırka, kültüre mensup insanlar bir arada aynı çatı altında yaşamaktaydılar. Osmanlı Devleti himayesinde yaşayan azınlık konumunda olan gayrimüslimlerin varlığını fark eden Misyonerler faaliyetleri yürütmek amacıyla buraya yönelmişlerdir.

Bizans ve İran tarafından yıllarca baskı ve zulme maruz bırakılan, Selçuklu idaresi altına girdiğinde rahata kavuşan, Osmanlı Devleti ile birlikte ise bir millet olarak varlığı kabul edilip kendi iç işlerinde özerkliğe sahip olan Ermeniler, Katoliklerin faaliyetlerini yürüttükleri bir millet olmuştur. Katolik misyonerler, kendilerini Hristiyanlığı kabul eden ilk topluluk olarak görmeleri, yıllarca başkalarının hâkimiyeti altında yaşayıp asimilasyon tehlikesi altında var olmaları gibi nedenlerle zayıf gördükleri Ermenilere yönelmişlerdir.

Ermenilerin Protestanlaştırılma faaliyetlerine yönelik birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak misyonerlik faaliyetlerinin Katoliklik açısından ele alınmadığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Hristiyanlığın en çok müntesibe sahip kilisesi olan Katolik Kilisesi'nin Ermeniler üzerine misyonerlik faaliyetlerinin ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmüştür.

Bu tezin başlığı “Katolik Kilisesi’nin Ermeniler Üzerindeki Misyonerlik Faaliyetleri” olarak seçilmiştir. Giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşan tezin giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı, kapsamı, sınırlılıkları ve metodu yer almaktadır. Birinci bölümde Ermeniler ve Ermeni Kilisesi bağlamında; Ermenilerin tarihine kısaca değinilmiş, Ermenilerin Hristiyanlık dinini kabulü, Ermeni Kilisesinin oluşum süreci, son olarak günümüzde Ermeni kilisesi’nin durumu başlıklarına yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Katolik Kilisesi’nin Ermeniler üzerindeki misyonerlik faaliyetleri bağlamında; Osmanlı Devleti hakimiyetinde yaşayan gayrimüslimler, konumuz açısından önemli bir yeri olan misyonerlik başlığı, Katoliklerin genelde Doğu Kiliseleri özelde ise Ermeniler üzerindeki misyonerlik faaliyetleri ve Katolik Ermeni Kilisesi’nin kuruluşuna yer verilmiştir. Sonuç kısmında ulaşılan bütün kaynaklar ve veriler doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır.

Yüksek lisans tez sürecinde ilk olarak, tez konusu belirleme noktasında bilgi birikimi ile beni yönlendiren, yazım aşamasında hiçbir yardımı ve fikri esirgmeden benimle paylaşan ve bu süreçte her zaman yanımda olan değerli danışmanım Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU hocama saygılarımı ve teşekkürlerimi sunuyorum. Bu uzun süren yolculukta ilk günden itibaren maddi, manevi her türlü desteği sağlayan ve beni her zaman hoşgörü ile karşılayan başta annem ve babam olmak üzere tüm aileme ve bu yolculuğa beraber başladığım her daim yanımda olan desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen arkadaşım Hacer YILDIZ’a tüm kalbimle teşekkür ediyorum.

Sümeyye TURAN

Ankara 2024

KISALTMALAR

Ed.	: Editör
Çev.	: Çeviren
Yay.haz.	: Yayına hazırlayan
Bkz.	: Bakınız
AKDTYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
C.	: Cilt
vd.	: ve diğerleri
vb.	: ve benzeri
yy.	: Yüzyıl
M.S	: Milattan sonra
St.	: Saint

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

Ermenilerde kilise denildiği zaman ilk olarak akla hep “Gregoryen Ermeni Kilisesi” gelmiştir. Bununla beraber Katolik Ermeni Kilisesi ve Protestan Ermeni Kiliseleri de mevcuttur. Bu bağlamda Ermenilerin Protestanlaştırılma faaliyetlerine yönelik çalışma bulunmasına rağmen bu misyonerlik faaliyetlerinin Katoliklik açısından ele alınmadığı dikkatimizi çekmiştir ve Hristiyanlığın en büyük kilisesi olan Katolik Kilisesi’nin Ermeniler üzerine misyonerlik faaliyetleri açısından ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmüştür. Bu minvalde tezimizin konusu “Katolik Kilisesi’nin Ermeniler Üzerindeki Misyonerlik Faaliyetleri” olarak seçilmiştir.

Hristiyanlığın en büyük ve en çok müntesibe sahip mezhebi olan Katoliklerin Osmanlı Devleti hakimiyeti altında bir gayrimüslim topluluk olarak yaşayan Ermeniler üzerindeki Katolikleştirme faaliyetleri 1830 yılında Katolik Ermeniler’in ayrı bir millet olarak tanınmasıyla resmi bir karşılık bulmuştur. Bununla beraber Katolik Ermeniler kendilerine ait kilise, patriklik merkezi ve ruhani lider sahibi olmuşlardır. Katolik Ermeniler sürecinin böylelikle başlaması ve bu konunun ele alınması da tezin önemini ortaya koymaktadır. Bu tezin yazılmak istenmesinin amacı literatürde eksik olan kısmı doldurmak ve bu konudaki kaynaklara yenisini eklemektir. Asıl amacımız; Katoliklerin Ermeniler üzerindeki misyonerlik faaliyetlerini objektif bir şekilde incelemek ve okuyuculara sunmaktır.

B. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

Ermeniler geçmişte de günümüzde de fazlasıyla ilgilenilen yalnız daha çok siyasi yönden ele alınmış olan bir millet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tezde; Ermeniler’in siyasi yönünden ziyade dini yönü ele alınmış olup yine sınırlandırma gözetilerek Katolik Kilisesi özelinde Ermeniler üzerindeki misyonerlik faaliyetleri ele alınacaktır.

Misyonerlik faaliyetlerinin Anadolu'ya girişine baktığımızda XIII. yy'da Dominikenler ile birlikte başladığını görmekteyiz. Onların başlattığı bu faaliyetler XX. yy'da kapsar şekilde günümüze kadar devam etmektedir. Ancak bizim konumuz sınırları dahilinde XIII. yy ile XIX. yy arası faaliyetler ele alınmıştır. Tez kısa ve öz tutularak, sınırlandırmalar yapılarak Katolikleşen Ermeniler ve kiliseleri hakkında genel bilgilerle ele alınmaya çalışılmıştır.

Tez bu konu başlığı ile akademi dünyasına bir giriş yapmış olmakla birlikte bundan sonraki çalışmalara ilham olması umulmaktadır. Bu anlamda Ermenilerin Katolikleştirme faaliyetlerine nasıl maruz kaldıkları anlatılırken yabancı okullar bağlamında ulaşılan kaynaklar ışığında genel bilgiler verilmiştir. Zaman, mekan ve kaynaklara ulaşma zorluğu neticesinde somut veriler konusunda bazı eksiklikler mevcut olmaktadır. Bu eksiklikler neticesinde elimizdeki Tez, Fransa'nın açtığı okullar, buradaki işleyiş müfredat vs açısından yeni çalışmalara kapı aralayabilir. Yalnızca teoride kalan kısımlar somutlaştırılmaya muhtaçtır. Bu bağlamda tezimizdeki eksiklikleri farkında olup bundan sonraki çalışmalara ilham olması umulmaktadır.

C. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Bu tezi yazarken öncelikle Dinler Tarihi olmak üzere diğer bilimlerin metodlarından da yararlanılmıştır. Başlangıçta Dinler Tarihinin temel metodu olan Tarihi-Karşılaştırmalı metottan faydalanılmıştır. Araştırmamızın konusunu oluşturan Ermeniler ve onlar üzerine misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştiren Katolik Kilisesinden bahsederken tarih metoduna, misyonerlik kavramından ve kapsamından bahsederken karşılaştırmalı metoda başvurularak diğer dinlerden de kısaca bahsedilmiştir. Tarihi-Karşılaştırmalı metotla temeli oluşturulan bilgiler fenomenolojik metot kullanılarak tasnif edilmiştir. Bu sınıflandırmanın ardından hermenötik metot ile bilgiler anlaşılıp yorumlanmıştır. Bu metotların yanı sıra bir şeyin iyi anlaşılabilmesi için daha iyi bilinen ile anlatma yoluna gidilerek keşfettirici metot kullanılmıştır. Araştırmamızda

olabildiğince sübjektiflikten uzak durularak objektiflik ilkesi temel alınarak aynı zamanda deskriptif nitelik ön planda tutularak hareket edilmiştir. Bu yöntem tezin tamamında ön planda tutulmuştur.

Yazma aşamasına geçmeden önce kaynak taraması yapılmıştır. Bu anlamda konuyla ilgili öncelikle Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler* eseri oldukça önemli bir eser olarak karşımıza çıkmıştır. Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, Gürsoy Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler*, Canan Seyfeli, *Surp Krikor Lusavoriç: Ermenilerin Aydınlatıcısı, İstanbul Ermeni Patrikliği*, Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, Charles A. Frazee, çev. Cemile Erdek, *Katolikler ve Sultanlar Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923*, misyonerlik bağlamında; Ali İsra Güngör, *Cizvitler, Evanjelikler* ve diğer birçok eserinden faydalanılmıştır. Türkçe eserlerin yanı sıra bazı bölümlerde yabancı eserlerden aynı zamanda makale, sempozyum bildirileri, yüksek lisans ve doktora tezlerinden de yararlanılmıştır. Sözlük olarak Ahmet Hikmet Eroğlu ve Durmuş Arık'ın hazırlamış olduğu *Dinler Tarihi Kavram Atlası*'ndan faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
ERMENİLER VE ERMENİ KİLİSESİ

A. ERMENİLER VE ERMENİLERİN HİRİSTİYANLIĞI KABULÜ

Ermenilerde kültür ve din iç içe geçmiş durumdadır. Ermeni milletinin oluşmasında kilise önemli bir rol oynamıştır. Kilise Ermenilerin var olma sebepleri olmuş ve kilise denildiğinde Ermeni, Ermeni denildiğinde kilise akıllara gelmiştir. Ermenileri bir topluluk olarak anlayabilmek, tanıyabilmek için her açıdan ve tüm yönleriyle incelemek gerekir. Bunun için öncelikle Ermeni kimdir, kime denir Hristiyanlık dinini kabul etmeden önceki inançları nedir ve Hristiyanlığı kabulüyle birlikteki durumlarına bir göz atmak gerekmektedir.

1. Ermeniler

Ermenilerin bir ırk mı bir millet mi ya da bir coğrafyada yaşayan dini topluluk mu olduğuna dair farklı düşünceler vardır. Ermenilerin kökenleri ile ilgili Urartular, Medler, Frigyalılar, Asurlular, semitik kavimlerle dahi bir ilişki kurulmaya çalışılmış fakat net bir bağlantı kurulamamıştır. Ermenistan denilen bölgede yaşayan topluluklara Ermeni denmeye ve buradan hareketle bir Ermeni ırkı ortaya çıkarılmaya çalışılmış ancak bu kabul görmemiştir. Çünkü Ermenistan sadece bir ırka ait bölgeyi ifade etmemekte çeşitli kültürlerle sahip tüm toplulukların içinde yaşadığı bir coğrafi bölgeyi betimlemektedir.¹ Buradan hareketle Ermeni ifadesinin Ermenistan bölgesinde günümüzde Ermeni olarak anılan topluluktan önce dahi yaşayan herkesi kapsadığı söylenebilir.²

Bugünkü Ermeni milletine ismini veren Ermeni kelimesi, kökü itibarı ile Yunanca'ya dayanmakta ve “Yukarı ülke, Yüksek memleket”³ anlamlarına gelmektedir.

¹ Şenol Kantarcı, *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Dosyası* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011), 16-18.

² Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2015), 8-9.

³ Orhan Ateş, *Misyonerlik Faaliyetlerinin Ermeni Boyutu* (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2002), 34.

Ermenistan bölgesine birçok dilde farklı isimler verilmekle beraber Batı dillerinde Armania denilmiş en son hali ile de Ermeni kelimesi kullanılagelmıştır. Ermenistan terimi üzerinde yaşayan milletle ilgili değil yalnızca coğrafi bir bölgeyi kastetmek amacıyla kullanılmış bir ifadedir.⁴

Kendilerine “Hay” vatanlarına ise “Hayastan” adıyla hitap eden Ermeniler, soylarını temellendirmek adına birçok tez ortaya atmışlardır. Bu bağlamda bir iddia olarak Hz. Nuh’un torunlarından olan Hayk’ın soyundan geldiklerine inanmışlar ve onu, ataları olarak kabul etmişlerdir.⁵ Şu anda Ermeni Kilisesinin merkezi durumunda bulunan Erivan adının kökeni de efsanevi bir şekilde anlatılmaktadır. Anlatılana göre Hz. Nuh Tufan’dan sonra ilk gördüğü kara parçasına “Gözüküyor” anlamına gelen “Erevume” diye bağırması ve ismi de bundan dolayı “Erevan” olarak anılagelmıştır. Buradan hareketle Hz. Nuh’un gördüğü ilk kara parçası Erevan yani Erivan’dır.⁶ O halde bugünkü Erivan’ın, bir anlamda Ermeni topraklarının Hz. Nuh Tufanı’ndan sonra varlık bulduğu iddiası mevcuttur.

Ermeni milleti, tarih boyunca İran ve Bizans (Roma) İmparatorlukları arasında vuku bulan siyasi çekişmelerin ortasında kalmıştır. Öte yandan, yaşadıkları bölgenin coğrafi yapısı nedeniyle yine İran ve Bizans imparatorluğu başta olmak üzere diğer birçok devletin egemenliği altında da varlık göstermişlerdir.⁷ Buna bağlı olarak Ermenilerin, Hristiyanlık dininin kabulünden önce diğer dinlerin inanç ve uygulamalarını benimsedikleri ve bu uygulamaların etkisi altında kaldıkları sonucuna ulaşılabilmektedir. Bu durumun ise Ermenilerin resmi dinleri olarak Hristiyanlığı kabul ettikleri 301 yılına

⁴ Sadi Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri* (Ankara: Altınok Matbaası, 1967), 16.

⁵ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (İstanbul: Belge Yayınları, 1987), 22

⁶ Emin Arif (Şihaliyev), “Ermenilerin Kimliği ve Büyük Ermenistan Efsanesi (Rus ve Ermeni Kaynaklarına Göre)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 17/17(2005), 3.

⁷ Kantarcı, *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Dosyası*, 19.

kadar devam ettiği rivayet edilmektedir.⁸ Őimdi Ermenilerin Hristiyanlık ncesi dini inanışları ile ilgili kısaca bilgi verelim.

2. Ermenilerin Hristiyanlık ncesi İnanışları

Ermenilerin Hristiyanlık ncesi dini inanışları hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Bunun birçok sebebi vardır. Bunlar arasında; Ermenilerin kendilerine ait bir alfabeye Hristiyanlık dini sonrası sahip olmaları, bundan dolayı da belgelerde eksiklik olması, varlıklarını farklı devletlerin ve milletlerin altında sürdürmeleri gibi sebepler gösterilebilir. Buna binaen Ermenilerin Hristiyanlık dininin kabulünden önce inanç açısından karma bir yapıya sahip oldukları söylenebilir. O dönem Ermeni inanışında birçok tanrı mevcuttur. En bilineni yeni yıl tanrısı olarak adlandırılan Amanor'dur. Ermeniler hâkimiyeti altına girdikleri toplumlardan fazlasıyla etkilenmişler ve bu inanç anlamında da kendini göstermiştir. Bu bağlamda da İran, Hint, Sümer, Akad ve Suriye kökenli tanrılara da inanmışlardır. Sonuç olarak Ermeniler tanrılarının çokluğu sebebiyle politeist bir inanca sahip idiler.⁹

Ermeniler Hristiyanlıktan nce Mecusilik dinine inanıyor, putperest yahut yıldıza ve tabiata da tapıyorlardı. Bu bağlamda sahip oldukları dinleri bulundukları çevrenin etkisinde kalmış ve çeşitlilik göstermiştir.¹⁰ Bilhassa Zerdüştlük dini, tapındıkları bilinen en yaygın din olarak anılmaktadır. Öyle ki eski dönemlerden kalma “madag” adı verilen kurban kesme âdeti Ermeniler üzerinde etkisini hala devam ettirmektedir.¹¹ Ermeniler uzun süre İran etkisi altında kalmaları dolayısıyla İranî tarzını da çoğu yerde benimsemişlerdir. İran'ın idaresi altındayken Zerdüştlüğu ve onun tanrılarını kabul

⁸ Mehmet Alparslan Küçük, *Türkiye Protestan Ermenileri*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2009), 18.

⁹ Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 17-36.

¹⁰ Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, 49.

¹¹ Mahmut Niyazi Sezgin, “Ermenistan’da Dini Yapı-Dini Hayat”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi* 2/8 (2003), 154.

etmişlerdir. İranlılardan kalan bir etki olarak tabiata inanış, güneş, ay, ateş gibi unsurlara inanışı da beraberinde getirmiştir. Ermeniler İran'dan fazlaca etkilenmişler hatta İran'da önemli bir yeri olan Varthavar* Bayramı da Ermeni Kilisesi'nde varlığını devam ettirmiştir. İran kültürünün Ermeniler üzerindeki etkisinin Mecusilik dininin ortaklığından kaynaklandığı da söylenilebilir aynı zamanda Ermenilere Hristiyanlığı getiren de İran asıllı Gregoir (Kirkor)'dur.¹² Öte yandan onlar, mabetlerinde Grek (Yunan) ve Latin (Roma) tanrılarına yer vermişlerdir. Bu bağlamda incelenecek olursa Ermenilerin Hristiyanlık dininden önceki inanç, örf ve adetlerinin çeşitli bir yapıda olduğu ve çok tanrılı bir inanç sistemine sahip oldukları söylenebilir.

Ermeniler büyü ve olağanüstü güçlere, görünmeyen ruhlara da inanmışlardır. Bu yüzden Ermenilerin inançları için Paganizm* de denilmiştir. Hristiyanlığın kabulünden sonra Ermenilerin önceki inançlarını tamamen silip atması pek mümkün olmamıştır. Nitekim Hristiyanlığın kabulünden sonra bile Zerdüş, Grek ve Latinlerin putperestlik inançlarından birçok izi bünyelerinde taşımışlardır.¹³

* Varthavar, Hristiyanlık dinini kabul etmeden önce Ermeniler arasında önemli tanrılardan birisi olan Anahita için kutlanan bayramdır. Bu kutlama güller ayına rastladığı ve güzelliğin, tabiatın yeniden doğuşunun sembolü olması dolayısıyla bu şekilde isimlendirilmiştir. “Varthavar” Ermeni dilinde “Gül Bayramı” anlamına gelmektedir ve aralıksız üç gün kutlamalar devam etmektedir. Bkz. Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 26.

¹² Davut Kılıç, *Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi* (Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırmaları Merkezi, 2008), 1-3.

* Paganizm, en geniş anlamıyla Hristiyanlık öncesi inanç ve uygulamalar için kullanılan bir terimdir. Latince paganus sözünden gelen pagan “köylü” ve “kırsal kesime ait” anlamlarına gelmektedir. Politeist inanıştan vazgeçmeyen ve “Hristiyan olmayan” anlamında pagan denilmiştir. Bkz. Ahmet Hikmet Eroğlu, *Kavram Atlası Dinler Tarihi*, ed. Bülent Akot. (Ankara: Gazi Kitapevi, 2020), “Paganizm”, 2/125.

¹³ Zeynep İskefiyeli, “Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hristiyanlık, Kilise ve Misyonerler”, *Akademik İncelemeler Dergisi* 2/1(2007), 234.

3. Ermenilerin Hristiyanlığı Kabulü

Hristiyanlığın Ermenilerin arasında yayılış süreciyle ilgili belli bazı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birine göre; Urfa Kralı Abgar cüzzam hastalığına yakalanmış ve bu hastalığı iyileştirecek tek kişinin İsa olduğunu öğrenmesi üzerine ona bir mektup göndermiştir. Abgar mektubunda bir hastalığa yakalandığını, İsa'dan onu iyileştirmesini istediğini ve İsa'nın "Tanrı", "Tanrının oğlu" olduğuna inandığını yazmıştır. İsa ise Abgar'ın mektubuna görevinden dolayı oraya gelemeyeceği fakat onun iyileşmesi için havarilerinden birini göndereceği cevabını vermiştir. Nitekim İsa, yüzünü sildiği bir mendili havarisi ile birlikte Abgar'a göndermiştir. Havari, Kral Abgar'ı iyileştirmiş, iyileşen ve bu durumdan etkilenen Kral Abgar ise vaftiz olmuş ve Hristiyanlık dinini benimsemiştir. Krallarının Hristiyan olduğunu gören halk ise onunla birlikte Hristiyanlık dinini kabul etmiştir.¹⁴ Bu efsane ya da söylence sadece Ermeniler tarafından değil Süryaniler tarafından da nakledilmektedir. Efsaneye göre Urfa'da putperest Abgarlar kraliyet ailesi hüküm sürmektedir ve Ermenilerin Hristiyanlaştırılmasında kurulan bağ Süryaniler ile de kurulmaktadır.¹⁵

Ermeni Kilisesi, Hristiyanlık dininin benimsenmesi konusunda kadimlik iddiasında bulunmuştur. Hristiyanlığın, Ermeni topraklarına Havari Thaddeus ve Bartholomeus tarafından getirildiğine inancıyla kendilerinin ilk ve en eski apostolik geçmişe dayandıklarını iddia etmişlerdir. Aynı zamanda Havari Thaddeus¹⁶ ve Bartholomeus, Ermeniler tarafından hem Hristiyanlığın ilk misyonerleri hem de Ermenistan'ın ilk aydınlatıcıları olarak görülmektedirler.¹⁷ Nihayetinde Havari Thaddeus

¹⁴ Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 40-41.

¹⁵ Zeynep Gül Küçük, *Mardin Çevresinde Süryaniler*, (Ankara, Sarkaç Yayınları, 2013), 14.

¹⁶ Matta 10:3, Markos 3:18. Thaddeus, Taday adı ile ifade edilmektedir.

¹⁷ Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 39.

ve Barholomeus öldürülmüş, bu ölümlerin ardından ise Ermenistan’da Hristiyanlık pek yayılma gösterememiş ve eski inançlara dönüşler yaşanmıştır.

Ermenilerin Hristiyanlığı kesin olarak kabul ettikleri tarih, tarihçiler nezdinde 301 yılı olarak kabul görmektedir. Hristiyanlığın kabulünün Kral Tirdad’ın hükümrancılığı döneminde, Gregoir (Kirkor)’un öncülüğünde gerçekleştiği kabul edilmektedir.¹⁸ Rivayete göre; Gregoir Pars’lıdır (İran). Gregoir’un babası Anak, İran Kralı’nın emri ile o günkü Ermeni Kralı Khasrov’u öldürmüş, Khasrov ölmeden önce Anak ve ailesinin öldürülmesini emretmiştir. Nitekim Anak öldürülmüş fakat Anak’ın oğlu Suren kurtulmuştur. Akabinde Suren Kayseri’ye gitmiş, orada vaftiz olmuş ve sonrasında ise kendisine “Gregoir (Kirkor)” ismi verilmiştir. Gregoir, Kayseri’de eğitim görmüş ve daha sonra Ermenistan’a geri dönmüştür. Dönemin Ermenistan Kralı ise ölen Ermeni Kralı Khasrov’un oğlu Tirdat’tır. “Gregoir “(Kirkor)” ve Tirdat dini yönden birbirlerinden ayrılmaktadırlar, Kral Tirdat ibadet ve ritüel bağlamında Gregoir ile ters düşmektedir. Öte yandan Tirdat, Gregoir’un babasının katili olduğunu öğrenmiş ve Gregoir’u hapsedirerek eziyette bulunmuştur.¹⁹ Bir süre sonra Ermenistan Kralı Tirdat bir hastalığa yakalanmış ve onu iyileştirecek tek kişinin ise Gregoir olduğunu öğrenmiştir. Gregoir sayesinde hastalığından kurtulan Tirdat bu vesile ile Hristiyanlığı kabul etmiş ve 301 yılında Ermenistan ve tüm Ermenilerin resmi dininin Hristiyanlık olduğunu açıklamıştır.²⁰

Hristiyanlığın Ermeni milleti arasında kabul edilmesinin sebebi olarak gösterilen iki rivayet de incelendiğinde aralarında birtakım benzerlikler olduğu görülmektedir. Nitekim birinci rivayette Urfa Kralı Abgar’ın hastalanması ve bu hastalığı iyileştirecek tek kişinin İsa olduğunun öğrenilmesi, akabinde ise Abgar’ın İsa’nın gönderdiği Havari sayesinde iyileşmesi ve böylece Hristiyanlığı kabul etmesi ile ikinci rivayette Ermeni

¹⁸ Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006), 65.

¹⁹ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983), 32.

²⁰ Küçük, Ermeni Kilisesi ve Türkler, 37.

Kralı Tirdat'ın bir hastalığa yakalanması ve onu iyileştiren Gregoir sayesinde Hristiyanlık dinini kabul etmesi durumları bu benzerlik iddialarını göstermektedir.

Bu iki rivayete bakıldığında ikinci rivayetin gerçeği yansıtmaya olasığının daha yüksek olduğu sonucuna varmaktayız. Zira incelendiği takdirde, Ermeni toplumu arasında Hristiyanlığın yayılmasına öncülük eden kişinin Aziz Gregoir olduğu anlaşılmakta ve bu bağlamda Ermeni Kilisesi'nin esaslarını belirleyen bu kişiye atıfla Ermenilere “Gregoryen”*, “Lusavorçağan”* veya “Ugapar”(Ermeni Kilisesi “Ugapar Havariler Kilisesi” adı ile de bilinmektedir.) denilmektedir.²¹

Ermeniler arasında Hristiyanlığın kabul edilmesi Ermeni tarihi açısından büyük bir dönüm noktasıdır. Bazı kaynaklar Ermeni milletin devlet dini olarak Hristiyanlığı benimseyen ilk millet olduğunu iddia etmektedirler.²² Hristiyanlığı kabul eden ilk millet olarak iddia edilmesinin sebeplerinden birisi her zaman başka devletlerin himayesi altında yaşayan, bir vatana sahip olamayan Ermenilere bir vatan yaratma düşüncesi ve aynı zamanda Avrupa'daki Hristiyanların dinlerine körü körüne bağlı olma düşünceleri gösterilmektedir.²³

* Suren'in ismi Kayseri'de vaftiz olduktan sonra Krikor oldu. Krikor, Gregor, Gregorie ismine nispeten de Kilisenin ismi Gregoryen Ermeni Kilisesi olmuştur.

* Toptan din değiştirmenin öncüsü Parth(İranlı) Gregory'dir. O, Ermenileri “İncilin Işığı” ile aydınlatığından dolayı kendisine “Lusavoriç” yani “Aydınlatıcı” lakabı verilmiştir. Gregory, o tarihten itibaren bu lakapla tanınmış ve kurmuş olduğu kilise de bu unvanla anılmıştır. Batılılar bu kiliseye “Gregoryen Ermeni Kilisesi”, Ermeniler ise “Lusavorçağan Ermeni Kilisesi” demektedirler. Bkz. İskefiyeli, Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hristiyanlık, Kilise ve Misyonerler, 235.

²¹ Gürsoy Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri* (İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2018), 20. Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi* 5/65-66.

²² Koçaş, *Türk Ermeni İlişkileri*, 50.

²³ Gürsoy Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler* (İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), 20.

B. ERMENİ KİLİSESİ'NİN OLUŞUMU VE KİLİSE'NİN ERMENİLERDEKİ YERİ

1. Kilisenin İsmi ve Oluşum Süreci

Ermeniler, Hristiyanlığın yayıldığı ilk yıllarda Thaddeus ve Bartholemeus tarafından aydınlatıldıklarını, 301 yılında ise Aziz Gregoir (Grigor, Krikor) öncülüğünde topluca Hristiyanlığı benimsediklerini kabul etmektedirler. Ayrıca Ermeniler, toplu olarak Hristiyanlığı ilk kabul edenlerden olduklarını ve “Apostolik” (Havarilere ait) bir özellik taşıdıklarını ileri sürmektedirler.²⁴

Nasıl ki her dini teşekkülün oluşmasında önemli şahsiyetler var ise Ermeni Kilisesinin oluşması ve özerkliğini elde etmesinde, Ermenilerin Hristiyanlaşmalarında ve nihayet topluluk olarak varlıklarını devam ettirmelerinde de Aziz Gregoir'un belirleyici bir yeri vardır. Öyle ki diğer Hristiyan gruplar isimlerini ya öğretilerinden ya ülkelerinden ya da tarihi bir olaydan almalarına karşın Gregoryen Ermeni Kilisesi, adını Ermenistan bölgesine Hristiyanlığı getiren Aziz Gregoir'un isminden almaktadır.²⁵ Onlar, kurucuları olan Aziz Gregoir'a “Lusavoriç” yani “Aydınlatıcı” adını vermektedirler.²⁶ Aziz Gregor Lusavoriç, Hristiyanlığın Ermeniler arasında resmi din olarak kabul görmesindeki etkin rolünü kilisenin oluşum sürecinde de sürdürmüştür. Vaftiz olmadan önceki adı Suren Pahlev olan Gregoir Kayseri'de piskopos olarak

²⁴ Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Ocak Yayınları, 2002), 307.

Hristiyanlık inancında “apostolik olma”, kilise için en önemli özelliktir. Eğer bir kilise, havari tarafından kurulmuşsa apostolik, başka bir apostolik kilisenin yapısından doğmuşsa (kaynağı başka apostolik bir kiliseye ait) ikincil kilise olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle bir kilise “apostolik” ise kiliseye karşı olan güven ve itibar da artmaktadır. Bkz. Küçük, *Türkiye Protestan Ermenileri*, 8.

²⁵ Canan Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği (Kuruluşu ve Tarihten Günümüze İdari Yapısı)*, (Ankara: Aziz Andaç Yayınevi, 2005), 28-29.

²⁶ Ali Osman Kurt – Dursun Ali Aykıt, *Dinler Tarihi* (Ankara: Bilay Yayınevi, 2019), 251.

bulunan Leons'un eli ile Ermenistan'ın baş ruhani reisi olarak kutsanıp,²⁷ vaftiz edildikten sonra faaliyetlerini sistemleştirmeye başlamıştır. Kayseri'den Eçmiyazin'e dönerken yol üzerinde insanları vaftiz etmiş, eski tapınakları ve heykelleri yıktırmıştır. Ermenistan'da eski Zerdüş mabetlerini kiliselere çevirtmiş, her yere haçlar diktirmiştir.²⁸ Bu bağlamda kilisenin kurulması aşamalarında da faaliyetlerini sürdürmüştür. Nitekim 301 yılında Ermenistan'ın Hristiyanlığı kabul etmesinin akabinde Eçmiyazin*'de Ermeni Kilisesi kurulmuştur.

Eçmiyazin, “Tanrı'nın oğlu, İsa'nın indiği yer” anlamlarına gelmektedir.²⁹ Gregoir'un gördüğü bir vizyon, Kilisenin Eçmiyazin'de kurulmasının nedeni olarak gösterilmektedir. Bahsi geçen vizyonda Eçmiyazin'de bir kilise inşa edilmesi ve İsa Mesih'in de bu kiliseye indiği gösterilmiştir. Bu vizyon ile Ermeni Kilisesinin tarihi ve kurulduğu yer ile ilgili ilahi bir alt yapı oluşmuştur. Tarihçiler, “Ermeni Kilisesi'nin Ermeni milletini yarattığı ve kilisenin, Ermeni milletinin ruhu olduğu” ifadelerini kullanmışlardır.³⁰ Ermeni Kilisesi, kurucusu olan Gregoir Lusavoriç'in ismine ithafen “Gregoryen Ermeni Kilisesi”, “Lusavorçagan Kilisesi” ve “Ermeni Apostolik (Gregoryen) Kilisesi” olarak da isimlendirilmektedir. Günümüzde Türkiye Ermenileri kiliselerini “İstanbul Ermeni Patrikhanesi” olarak tanımlamaktadır.

Ermeniler, ilk ataları “Haik (Hayk)”dan dolayı kendilerine “Haiks” veya “Hais” ve Ermenistan'a da “Hayıstan” adını vermektedirler. Buna paralel olarak da kiliselerini etnografik olarak “Hay Kilisesi (Hay Yageghetzi)” veya “Hayastanlıların Kilisesi

²⁷ Yıldız Deveci, “Bir Başka Açıdan Ermenilerde Din”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi* 4/14 (2004), 121.

²⁸ Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası* (İstanbul: Emre Yayınları, 1994), 73-74.

* Katolikos'un ikamet ettiği şehre verilen isimdir. Erivan yakınlarında bulunan bu şehrin eski ismi Vağarşapat'tır. Erivan, Ermenistan'da bulunan bir şehirdir. Bkz. Küçük, *Türkiye Protestan Ermenileri*, 20.

²⁹ Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 46.

³⁰ Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler*, 24.

(Hayastanyatz Yageghetzi)” olarak isimlendirmektedirler.³¹ Ermeni Kilisesinin bizzat İsa tarafından kurulduğuna inanılmakta, böylece kendisine diğer kiliselerden daha farklı bir kutsallık atfedilmektedir. Bu bağlamda Kilise Ermenilerin hayatlarında ve tarihlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Ermeni Kilisesi Gregoryen Hristiyanlarının temel yapı taşı olarak kabul görmektedir. Ermeniler için en yüksek ruhani makam olan katolikosluk* Eçmiyazinde’dir. Hem kilisenin kurucusu olması hem de Ermeniler üzerindeki etkisi bağlamında değerlendirildiğinde Aziz Gregoir (Kirkor) tam 25 yıl boyunca Katolikosluk görevinde bulunmuştur.³²

Ermenilerin Kiliseye duydukları ihtiyaç; kendilerini tanımlamaları, konumlarını bilmeleri ve açıklamaları, varlıklarını ve devamlılıklarını sağlayabilmeleri bağlamında kaçınılmazdır. Nitekim günümüzde Ermeni denildiği zaman akla ilk olarak Hristiyanlık dininin ve Ermeni Kilisesi’nin gelmesi bunun bir sonucudur. Kilise ve Ermeniler ayrılmaz bir bütündür.³³ Nihayetinde Ermeni Gregoryen Kilisesi, kurulduktan kısa bir zaman sonra dini görevlerinin yanı sıra milli bir görev ve güç sahibi olmuştur. Ermeni Kilisesi ile Ermeni milleti arasındaki ilişkiyi Ermeni tarihçi Pastırmacıyan, *“Ermeni Kilisesi, Ermeni Milleti’nin kilise tarafından can verilen ruhunun yeniden dünyaya gelmek için yaşadığı vücuttur”* sözleriyle net olarak ifade ettiği belirtilmektedir.³⁴ Ermeni yazar Dikran Boyacıyan’ın ise Ermeniler ve Kilise arasındaki bağ ile ilgili, *“Ne kadar geniş olursa olsun, Ermeni Kilisesi’ni aynı ölçüde ele alamayan herhangi bir Ermeni Tarihi,*

³¹ Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 137.

* Katoğikos/Katolikos: Ermeni Kilisesi’nin dini açıdan en yüksek mertebesine sahip piskoposa verilen unvandır. Katoğikos aynı zamanda Katolikos olarak da ifade edilir. Ermenilerin ilk katolikosu aziz Gregor Lusavoriçtir. Bkz. Eroğlu, “Katogikos/Katolikos”, II/126.

³² Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, 32.

³³ İskefiyeli, “Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hristiyanlık, Kilise ve Misyonerler”, 237.

³⁴ Deveci, “Ermenilerde Din”, 120.

Ermenilerin gerçek hayatını ortaya koymayı başaramaz'' nakledilmektedir.³⁵ Bu sözler bize gösteriyor ki Ermeni Kilisesi ve Ermeni milleti öylesine birdir ki biri olmadan diğlerinin var olması mümkün değildir. Nitekim tarih boyunca tam bir bağımsızlığa kavuşamamış Ermeni milleti, bugün devam ettirebildiği varlığını Kiliseye borçludur ifadesini kullanmak yerinde olacaktır.

Ermeni Apostolik Kilisesi Ermeni tarihi boyunca “milli bir kilise” özelliği taşımıştır. Ermeni Kilisesi tarihsel süreçte farklı dinlerin ve devletlerin boyunduruğu altında yaşamak zorunda kalan Ermenilerin asimilasyona uğramalarının engellemesi ve siyasal kimliklerine sahip çıkılması bağlamında büyük bir önemi haiz olmuştur. Ermeniler için Kilise, her zaman farklı bir konum ve toplum arasında söz sahibi olan bir pozisyonda olmuştur.³⁶

2. Ermeni Kilisesi'nin Ana Kiliseden Ayrılışı

Hristiyanlık tarihindeki bölünmeler ele alındığında ilk olarak Hristiyanlık dinine mensup insanlar arasında yaşanan Yahudi adetlerine uyup uymama hususundaki ayrılıklar göze çarpacaktır. Yahudi adetleri devam ettirilecek mi, bu geleneklere bağlılık zorunlu olacak mı gibi tartışmalar sonucunda bu yaşanan karmaşıklıkların giderilebilmesi adına 49 yılında Kudüs'te “Havariler Konsili” diye adlandırılan ilk toplantı yapılmıştır. Bu konsilde Yahudi şeriatına uymanın zorunlu olmadığı kararı alınmış, zamanla Pavlus'un da savunduğu görüşü benimseyenler ve bu görüşe karşı çıkanlar olarak iki görüş ortaya çıkmıştır. Nihayetinde ise bu görüş ayrılığı ile birlikte Hristiyanlar arasında ilk bölünmeler yaşanmıştır.³⁷ Takip eden süreçte ise Hristiyanlık, ortaya çıkan bu

³⁵ Küçük, *Türkiye Protestan Ermenileri*, 25.

³⁶ Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler*, 24.

³⁷ Ahmet Hikmet Eroğlu, “Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış”, *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (2000) 311-312.

ayrılıkla birlikte hem Doğu hem de Batı yönünde genişleme göstermeye başlamıştır. Bu durum ise Hristiyanlar arasında hem coğrafi hem de tarihi açıdan birtakım farklı düşüncelerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.³⁸

313 yılında “Milano Fermanı” ile Hristiyanlığın Roma’da meşru bir din ilan olarak kabul edilmesinin ardından her merkez kendi görüşünü belirtmeye ve böylece fikir ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır.³⁹ Bu bağlamda incelenecek olursa, Hristiyanlık bünyesinde gerçekleşen ilk önemli ayrılıkların V. yüzyılda gerçekleştiğini söylemek yerinde olacaktır. V. yy’da Tanrı anlayışı ve İsa’nın tabiatı konusunda da görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu minvalde monofizit-diyofizit* ve Meryem’e “Tanrı doğuran” (Theotokos) denilip denilemeyeceği konusu tartışılmaya başlanmıştır.

Kristolojik tartışmalar bağlamında birçok konsil gerçekleşmiştir. İlk Konsil 325 yılında İznik’te toplanmıştır. İskenderiye Kilisesi rahibi Arius, oğul İsa’nın yaratılmış olduğunu ve Baba ile Oğul’un farklı cevherlere sahip olduğunu iddia etmiştir. Ariusçuluk denilen bu akım, Baba’nın her şeyi oğlu İsa vasıtasıyla yaratmış olduğunu yani Oğul İsa’nın beşeri yönünü öne çıkarmış, bu görüş 325 yılında İznik’te yapılan konsilde reddedilmiş ve Arius aforoz edilmiştir. İznik Konsilinde Baba ile Oğul İsa’nın aynı cevherden, aynı özden olduğu fikri kabul görmüştür. “İznik Formülü” imparator tarafından tasdiklenmiş ve Kredo’ya dâhil edilmiştir. İznik Kredosu şu şekildedir; “Biz, görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısı yalnız bir tek Tanrı’ya, Baba’ya; yalnız Tanrı’dan, Baba ile aynı cevherden doğmuş Rab İsa-Masih’e; gökte ve yerde her şeyin

³⁸ Küçük, *Türkiye Protestan Ermenileri*, 39-46.

³⁹ Abdurrahman Küçük, “Grogeryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (2000) 127.

* Monofizitlik: Tek tabiatçılık anlamına gelir. İsa Mesih’in insani tabiatının onun ilahi tabiatı içinde eriyerek tek tabiatı hâline gelmesi inancıdır. Süryani, Ermeni, Kıpti ve Habeş kiliseleri bu inanca mensup olmalarından dolayı monofizit (tek tabiatçı) olarak adlandırılmışlardır. Bkz. Durmuş Arık, *Kavram Atlası Dinler Tarihi*, ed. Bülent Akot. (Ankara: Gazi Kitapevi, 2020), “Monofizitlik”, I/102.

onunla olduğuna; insanlar için, bizim kurtuluşumuz için ete ve kemiğe büründüğüne, cisimleşip insan olduğuna inanırız”. Şu halde Hristiyanlık inancının ilk esasları belirlenmiş olmakta ve bu esaslar günümüz Hristiyanlığının büyük çoğunluğunca kabul görmektedir.⁴⁰

İznik Konsilini takiben 381 yılında İstanbul’da bir konsil daha toplanmıştır. Bu konsilde Kutsal Ruhun da Tanrı Baba ve Oğul ile aynı özden ve cevherden olduğu kabul edilmiştir. Böylelikle Hristiyanlık dininin en önemli üçlü teslis inancını oluşturacak olan Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlüsü tamamlanmıştır. Nihayetinde Tanrı inancı teslis inancı adı altında tamamlanmış ve kabul edilmiştir. Teslis inancının temelleri 325 İznik Konsil’inde Baba ve Oğul aynı özdendir ifadeleri ile atılmış ve 381 İstanbul Konsili ile kendisini tamamlanmıştır.

Oğul İsa’nın Tanrı ve Teslisin üç şahsından biri olduğu önceki konsillerde kabul edilmişti. Nihayet 381 İstanbul Konsilinden sonra ise Hristiyanlık dünyasında Oğul İsa’nın annesi Meryem’in durumu tartışılmaya başlanmıştır. Meryem’in durumu neydi? Beşer olan Meryem Tanrı olan İsa’yı nasıl doğurabilirdi? Bir insan nasıl olur da Tanrı doğurabilirdi? Meryem Tanrı İsa’nın beşer olan tarafını mı yoksa İlahi olan tarafını mı doğurmuştu? Peki ya bunlar nasıl gerçekleşebilirdi? gibi çeşitli sorular soruluyor ve bunlara cevap aranıyordu. İsa’nın doğumundan önceki dönemden itibaren, yani, onun ezelden beri Tanrı olduğunu düşünenler Meryem’e “Tanrı doğuran”, “Tanrı annesi” anlamlarına gelen “theotokos” ismini vermişlerdir.⁴¹ Tam karşıt görüşte olanlar, yani, beşer olan Meryem’in İsa’nın beşer olan tabiatını doğurduğunu iddia eden Nestorius ve taraftarları, bu görüşü reddetmiş ve Meryem’e “theotokos” isminin verilemeyeceğini iddia etmişlerdir.

⁴⁰ Küçük, “Groğeryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu”, 133-138.

⁴¹ Mehmet Aydın, “I. İznik (M.S.325) ve Efes (M.S. 431) Konsilleri Doğrultusunda Hristiyanlık’ta Hz. Meryem Kültü’nün Gelişimi”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 20 (2015), 10.

Nestoriusa göre İsa, biri beşeri diğeri ilahi olmak üzere iki tabiata (Diyofizitizm) sahipti. Ancak Nestorius Meryem'e theotokos denilemeyeceği görüşündeydi 431 yılına gelindiğinde Efes'te Nestorius'un fikirlerine karşı çıkmak amacıyla bir konsil toplanmış, bu konsilde İskenderiye patriği Cyril ve taraftarları Meryem'in theotokos (Tanrı annesi) olduğunu, Bakire Meryem'in Tanrı olan İsa'nın ilahi yönünü de doğurduğunu iddia etmişlerdir. Efes Konsilinde İznik Akidesi yeniden vurgulanmış, bu fikre karşı olan İstanbul Patriği Nestorius ise aforoz edilmiştir.

431 Efes Konsili ve 451 Kadıköy (Kalkedon) Konsilleri arasında "Haydutlar Sinodu" olarak ifade edilen bir toplantı daha gerçekleşmiştir. 431 Efes Konsili'nde İskenderiye patriği Cyril ve taraftarları Diyofizit düşünceye karşı çıkmışlardı. Cyril'in sadık temsilcilerinden Eutyches ise meseleyi biraz daha ileriye taşıyarak Mesih İsa'nın iki tabiatının bulunduğunu ancak insani tabiatının ilahi tabiatı içerisinde eridiğini ve böylece "tek tabiatlı" olduğunu iddia etmiştir. Eutyches'in görüşüne göre ise beşer olan İsa, Tanrı bedenine girdikten sonra "tek tabiata (monofizitlik)" bürünüyordu. Öte yandan Nestorius görüşünü savunanlar İsa'nın insani tabiatını ön plana çıkarmışlardır. İsa'da iki tabiatın da var olduğunu; doğduğu an insani tabiata, daha sonra da ilahi tabiata sahip olduğunu ve bu bağlamda annesi Meryem'e "theotokos" Tanrı doğuran isminin verilemeyeceğini savunmuşlardır.⁴² İskenderiye Patriği Cyril'in sadık temsilcilerinden Eutyches ise İsa'nın "ilahi tabiat" taraftarlığında aşırılığa gitmiş ve monofizitizm'i savunmuştur. Böylece monofizit görüşte olanlar ve diğerleri arasındaki tartışmalar şiddetlenmiştir. Ancak bu tartışmalarla birlikte monofizit görüş sağlam bir taraftar kazanmıştır. Bu sebeptendir ki yeni bir konsilin toplanması kararı alınmıştır.

449 yılında Efes'te toplanan bu konsilde "Monofizit" düşünce tasdik edilmiş fakat konsil kararları İstanbul ve Roma kiliseleri tarafından kabul görmemiştir. Konsil, alınan kararlar neticesinde "Haydutlar Sinodu" olarak ilan edilmiştir. Bu Konsil'e karşılık Roma

⁴² Küçük, "Groceryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu", 139-140.

ve İstanbul Kiliseleri bir araya gelerek 451 yılında Kadıköy (Kalkedon) Konsilinin toplanmasında etkin rol oynamışlardır. 451 Kadıköy Konsilinde İsa'nın hem birbirinden ayrılmaz hem de birbirine karışmayan iki tabiatı olduğu düşüncesi yani "Diyofizit" düşünce kabul edilmiştir. Monofizit düşünce ise yine reddedilmiştir.⁴³ Ermeniler tüm Hristiyanlarca kabul edilen ilk yedi konsilden yalnızca ilk üç konsil olan 325 İznik, 381 İstanbul ve 431 Efes Konsillerinin kararlarını kabul etmişlerdir. Kadıköy (Kalkedon) konsilinde alınan Diyofizit (İki tabiatlı) fikri reddedilmiş ve Monofizit düşünce kabul edilmiştir. Böylece Ermeniler Kadıköy Konsili kararları neticesinde Ana akım Hristiyanlardan ayrılmışlardır.

Ermeniler, 506 ve 648 yıllarına gelindiğinde Dvin'de kendi aralarında toplanan iki ayrı konsilde de görüşlerini bir daha yinelemiş ve Monofizit düşünceye sahip olduklarını belirtmişlerdir.⁴⁴ Ermeni Kilisesi Nesturilerin karşısındaki görüşte yer alarak diğer kiliselerden farklılaşmıştır. Bu anlamda Ermeni Kilisesi iki komşusu olan Bizans ve İran'a karşı olarak kendi ruhani bağımsızlığını kazanmaya ve aynı zamanda bir Hristiyan kilisesi olarak kurumsallaşmaya da başlamıştır.⁴⁵

Günümüzde; Süryani Kilisesi, Kipti Kilisesi, Ermeni Kilisesi olmak üzere monofizit görüşü benimseyen üç ana kilise mevcuttur.⁴⁶ Ermeni Kilisesi, Kadıköy Konsili'nden sonra Roma Latin Kilisesi ve Bizans Ortodoks Kilisesiyle farklılıklar

⁴³ Eroğlu, "Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", 313.

⁴⁴ Davut Kılıç, "Selçuklulara Kadar Anadolu'da Gregoryen Ermeni Kilisesi", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü* C.XXXVIII/452, (2000), 754.

⁴⁵ Davut Kılıç, "Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1, (2008), 59.

⁴⁶ Eroğlu, "Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", 314.

yaşamış ve nihayetinde ise onlardan ayrılarak kendi inanç, anlayış ve ayin usullerini geliştirmeye başlamıştır.⁴⁷

3. Ermeni Kilisesi İnanç ve İbadetleri

325 İznik, 381 İstanbul ve 431 Efes Konsil kararları Ermeni Kilisesinin temel inanç kaynağını oluşturmaktadır. Ermeni Kilisesinin bu konsillerde kabul edilen ve “Athanasian Formülü” olarak da adlandırılan bir iman ikrarı vardır. Bahsi geçen iman ikrarı der ki; “Biz; görünen ve görünmeyen bütün her şeyi yaratan bir Tanrı’ya, kudretli Baba’ya, Baba’dan doğmuş, Baba’nın özünden, Tanrı’nın Tanrı’sı, ışığın ışığı gerçek Tanrı’nın gerçek Tanrı’sı, Tanrı’nın biricik Oğlu bir Efendiye, Mesih İsa’ya, onun aynı özden doğmuş bulunduğu, yerde ve gökte görünene ve görünmeyen bütün şeylerin, kendisiyle olmuş olduğuna; bizim, insanların sebebi olan ve kurtuluşumuz için inmiş, cisimleşmiş, insan olmuş, yani her zaman Bakire Meryem’den, Kutsal Ruh vasıtasıyla mükemmel olarak doğmuş ve vücuda, ruha, akıla, kavuşmuş olduğuna; günah dışında, insanlarda varolan her şeye yapmacık olarak değil, gerçek olarak sahip bulunduğu inanırız.”⁴⁸ Bu iman ikrarının yanı sıra “Eutychanism” adında bir kredoları vardır. İman kredolarında ise özetle İsa Mesih’in beşeri tabiatının ilahi tabiatının içinde eridiği ve “Tek tabiatlı”(Monofizit) olduğu görüşü savunulmuştur.⁴⁹

Hristiyanlık âlemi konsillerin gerçekleştirildiği bir dönem içerisindeyken Ermeniler, kendi benliklerini ve bağımsızlıklarını kazanmak adına çalışmalar yürütmüşlerdir. Ermeniler, Gregoir (Kirkor) ile birlikte hızla Hristiyanlaşmışlar fakat Hristiyanlığın tam anlamıyla yerleşmesi ve böylece kendi kültür ve geleneklerini

⁴⁷ Abdurrahman Küçük, “Gregoryen Hristiyanlığı Üzerine”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-I Sempozyum*, (Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 1996), 1/277.

⁴⁸ Küçük, “Gregoryen Hristiyanlığı Üzerine”, 281.

⁴⁹ Küçük, *Türkiye Protestan Ermenileri*, 27.

oluşturma süreçleri aynı hızda gerçekleşmemiştir.⁵⁰ Ermeni milletinin tarih boyunca pagan inancının etkisi altında kalması ve onun izlerini taşıyor olması, Bizans devleti ile arasındaki zıt görüşler ve çatışmalar, Sasani imparatorluğu ile savaşılması vb. nedenler dolayısıyla Bağımsız bir Ermeni Kilisesi oluşturulması konusunda gecikilmiş ve bağımsızlıklarını kazanmaları yaklaşık altı yüz yıl sürmüştür.⁵¹

Ermeni Kilisesinin inanç ve ibadet merkezleri, İsa Mesih'in bizzat yeryüzüne inerek inşa ettiğine inandıkları kilisenin bulunduğu Eçmiyazin şehridir. Eçmiyazin, Ermeni Kilisesi için kutsal bir yerdir ve diğer merkezlerden farkını her zaman ortaya koymuştur. Ermeniler için Kilise, kurtuluşun tek anahtarıdır. Nitekim Kilise; Apostolik, Katolik, Ortodoks ve aynı zamanda Kutsaldır. Kilise; varlığını kutsal olan Havarilere dayandırmaları dolayısıyla Apostolik, evrensel değer taşıması dolayısıyla Katolik, en doğru inanç ve kurtuluşa götüren yer olduğuna inanılması dolayısıyla Ortodoks ve Ermeniler için dini saygı uyandıran bir yer olması dolayısıyla ise Kutsal olarak kabul edilmiştir.⁵² Ermeniler Teslis inancına inanmışlardır. Tanrı Teslis inancının ilk unsurudur. Tanrı Baba olarak ifade edilir. Baba yaratılmamıştır ancak o her şeyin yaratıcısıdır. Oğul İsa da bedenleşerek yeryüzüne inmiştir ve ayrıca Kutsal Ruh ile de aynı öze sahiptir.

IV. Yüzyılda Ermeniler Kilisede inanç ve ibadet bakımından bir düzen ve sistem oluşturmak istemiş ve bu itibarla Ermeni Litürjisini geliştirmeye koyulmuşlardır. Katolikos Nerses'in dönemine tekabül eden bu süreçte henüz bir Ermeni Alfabesi yoktu. Şu halde kendine ait bir İncil ve ibadet usulleri de bulunmamaktaydı. O dönemlerde kendilerine ait alfabeleri olmayan Ermeniler, ayin dili olarak Grekçe ve Süryaniceyi kullanmışlar, ancak halk, bu dilleri anlayamamış ve bu durum belli bazı sorunlara yol

⁵⁰ Canan Seyfeli, "Hristiyanlık Öncesine Dayanan Bazı Ermeni İnançları", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/30 (2010), 149.

⁵¹ Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği (Kuruluşu ve Tarihten Günümüze İdari Yapısı)*, 34.

⁵² Küçük, *Türkiye Protestan Ermenileri*, 29.

açmıştır. Halk bu dilleri bilmediği için şifahi olarak aktarım sağlanmış, bu durum ise ibadetlerin maneviyatında eksikliklere neden olarak Hristiyanlık dinine adapte olma sürecini zorlaştırmıştır. Bu eksiklikleri gidermek ve kendi dillerinde bir bağımsızlık kazanmak adına alfabe oluşturmak zorunlu hale gelmiştir.

Alfabenin oluşmasının zorunlu oluşunu gösteren bir diğer noktada okullardaki durumdur. Nitekim Ermeniler, eğitim faaliyetlerini Kayseri ve Urfa'daki okullarda sürdürmüşlerdir. Ermeni Kilisesi'nin Litürjilerinin oluşturulması aşamasında Hristiyan eğitiminin Ermenice olması ve anlaşılabilmesi, kendini ait hissetme yönünden fazlasıyla önemliydi. Bu bağlamda Ermenilerin bağımsızlıklarını tam olarak sağlayabilmeleri ve varlıklarını devam ettirebilmeleri için bu sorunun bir alfabe oluşturmak kaydı ile çözümlenmesi gerekiyordu. Bu doğrultuda Ermeni Alfabesi oluşturulması sürecine Mesrob Maştots ve Sahak Partev öncülük etmişlerdir.⁵³ Nihayet 392-405 yılları arasında Mesrob ve Sahak önderliğinde “Danyel Alfabesi” ıslah edilmiş ve bugünkü Ermeni Alfabesi oluşturulmuştur.⁵⁴ Alfabenin icadını Kral'ın da sunmuş olduğu imkânlar dâhilinde gerçekleştirmişler ve böylece Ermenilerin dini yönden bağımsızlıklarını kazanması için büyük bir adım atmışlardır. Zira alfabenin varlığı; Ermeni tarihinin, Ermeni inanç ve ibadetlerinin ve Ermeni kültürünün aktarımını sağlayabilmek adına fazlasıyla önemliydi.

Ermeni alfabesinin icadı ile birlikte atılan ilk adım İncil'in Ermeniceye çevirisi olmuştur.⁵⁵ Yine alfabe ile birlikte çeşitli metinler Süryanice ve Grekçe dillerinden Ermeniceye çevrilmiş, dini metinlerde ibadet dili olarak Ermenice kullanılmaya

⁵³ Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, 34-39.

⁵⁴ Davut Kılıç, “Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed. Mehmet Metin Hülagu vd., (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), VIII/226-227. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 108.

⁵⁵ Seyfeli, *İstanbul Ermeni patrikliği*, 32.

başlanmıştır. Ermeni alfabesinin oluşumu Ermeni edebiyatında da başarılı bir yükseliş sağlamış ve cemaat içinde dinin anlaşılması hızla devam etmiştir. Öte yandan Ermenilerin önceki dinleri olan putperestlik pagan inancının izlerinin yavaş yavaş silinmesi ve etkisini kaybetmesiyle birlikte cemaat de kendini Kiliseye daha bağlı hissetmeye başlamıştır. Ermeni dili ile birlikte cemaat de dini daha iyi anlamaya başlamış ve böylece ibadetlerini daha güzel ve kendini ait hissederek yapabilmıştır.

Dilin icadı cemaatin bütünlüğü açısından da son derece önemli olmakla birlikte, Ermeniler böylelikle altın çağlarını yaşamaya başlamışlardır. Zira Ermeniler, kültürlerini alfabenin icat edilmesi, edebiyatın zenginleşmesi, İncilin Ermeniceye çevrilip ayin dilinin Ermenice olması ile birlikte tam anlamıyla oluşturabilmişlerdir. Bununla birlikte kendi varlıklarını ve şahsiyetlerinin de farkına varabilmişlerdir.⁵⁶ Alfabenin oluşumu farklı coğrafyalarda yaşayan Ermeniler arasında iletişimi sağlamadaki kolaylaştırıcı etkisi, Ermenilerin asimilasyonunun engellenmesi ve en önemlisi de bağımsızlıklarına olan katkısı bağlamında oldukça önemli adımlardan biri olmuştur. Ermeniler alfabe ile birlikte litürjilerini tamamlama ve sağlam bir zemine oturtma fırsatı yakalamış, bunun yanı sıra otuz yıl süren bir çalışma sonucunda 584 yılında tamamlanan bir kilise takvimi⁵⁷ oluşturarak diğer milletlere olan bağımlılıklarını azaltarak daha özerk bir yapıya kavuşmuşlar ve nihayetinde milli bağımsızlık kazanmışlardır.⁵⁸ Bu kilise takvimi sayesinde Süryani ve Greklere bağlı kalmayarak kendi özel gün ve bayramlarını takvimlerini esas alarak kutlamışlardır.

⁵⁶ Kılıç, “Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü”, 58.

⁵⁷ Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri(287-1850)*, (İstanbul, Ege Basımevi, 2004), I/13. Ermeni takvimi her ay 30 gün olmak üzere 12 ay 365 günden oluşur.

⁵⁸ Kılıç, “Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü”, VIII/229.

a. Günlük, Haftalık ve Yıllık İbadetler

Dinin temel unsurlarından biri olan ibadet; bireysel ya da cemaat olarak din mensuplarının tanrıya karşı yerine getirmesi gereken davranış kalıplarını ifade etmektedir.⁵⁹ Ermenilerin Hristiyanlığı kabulü ile birlikte önceki dinlerinden olan pagan putperest inançlarını ve bu inançların izlerini bir anda silip atmaları zor olmuştur. Önceki dinlerde var olan ritüellerin bir kısmı Hristiyanlık dinine girmeleriyle silinip giderken bir kısmı ise Hristiyanlık ritüelleri ile benzeştirilmiştir. Bu itibarla bahsi geçen sentezler günümüzde kutladıkları bayramlarda ve yortularda izlerini göstermektedir.

Ermenilerde ibadetin özü ve vazgeçilmez unsuru duadır. Dua, Hristiyanlar için hem bireysel olarak hem de kilisede cemaat eşliğinde yapılan bir ibadettir. Ermenilerde kutsal kitap İncil'den sonra temel kaynak kabul edilen kitap Vakit Duaları Kitabı'dır. Bu kitap günlük ibadetlerde okunmaktadır. Duanın nasıl yapılması gerekliliği ve dua ederken nasıl davranılacağı Markos 11:23-26 cümlelerinde açıkça ifade edilmektedir.⁶⁰

Günlük ibadetler için hiçbir zorlama ve bağlayıcılık olmamasına karşın kilisede cemaat ile birlikte yapılan ibadetlere özel bir önem atfedilmesi dolayısıyla sabah-akşam kilisede papaz eşliğinde yapılan ibadete özel olarak önem verilmektedir. Günlük ibadetler kişinin tercihi bırakılan bir meseledir, dini kuralların ihmal edilmesinin bir karşılığı yoktur ve günah olduğu dile getirilmemektedir.⁶¹

Ermenilerde; ölülerin dirileceği inancı, cennet, cehennem, melek, şeytan inancı vardır. Melek inancı oldukça önemli bir yere sahiptir ve buna saygı duyulmaktadır. Matta

⁵⁹ Arık, "İbadet", I/23.

⁶⁰ "Size doğrusunu söyleyeyim, kim şu dağa, "Kalk denize atıl!" der ve yüreğinde kuşku duymadan dediğinin olacağına inanırsa, dileği yerine gelecektir. Bunun için size diyorum ki duayla dilediğiniz her şeyi daha şimdiden almış olduğunuza inanın, dileğiniz yerine gelecektir. Kalkıp dua ettiğiniz zaman, birine karşı bir şikâyetiniz varsa onu bağışlayın ki, göklerdeki Babanız da sizin suçlarınızı bağışlasın."

⁶¹ Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 224.

18:10' daki ifadeler, meleklerin, insanlar ve Tanrı arasındaki bir aracı olarak görölmelerine örnek olarak verilebilir.⁶² Gregoir (Kirkor) ölüm inancına ilişkin olarak; ölmenin, Tanrı tarafından makbul kimse için “melekler topluluğuna” yani “Tanrı'nın topluluğuna” girmek olduğu ifadelerini kullanmıştır. Ermeniler, Hristiyanlaştırma yolunda ölen insanları “Ebedi hayatın varisleri” olarak görmektedirler. Aziz Gregoir Lusavoriç'in ruhunun da vücudunu terk ettikten sonra “Mesihin aydınlatıcı aşkını giymiş” olduğuna inanılmaktadır.⁶³

Ölüm inancı; ebedi hayatın varlığı ve ruh ile bedenın ebedi ceza göreceği inancını beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda Ermenilerde cenaze ritüelleri, ahirete ve ölümden sonraki hayata dair inançların varlığı dolayısıyla önemli bir ibadet şekli olarak ortaya çıkmaktadır. Cenaze ritüelleri, ruhban sınıfı ve sivil halk özelinde farklı uygulamalarla gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda çocuklar ve sivil yetişkinler özelinde de farklı şekillerde icra edilmektedir. Sivil cenaze töreni, ölü bedenın kilisedeki ayinle toprağa gömölerek ruhun uğurlanması törenidir. Bir bakıma ölünün ruhunun yeryüzündeki kiliseden ayrılarak Göksel Kilise olan Baba'ya teslimidir.⁶⁴ Ermenilerde cenaze töreni sonrası yedisi, kırkı ve senesi şeklinde farklı ritüeller de bulunmaktadır. Cenaze töreni Ermeniler için bir sakrament değildir fakat kilisenin önem verdiği ve en çok uyguladığı ayinlerden biridir.

İsa'nın haç üzerinde kendisini feda etmesi, Ermenilerde “haç”a büyük bir saygı duyulmasının sebebinı oluşturmaktadır. Haç, Hristiyanlığın bir işareti, bir sembolü olarak kendini göstermektedir. Bu itibarla haç, Ermeniler için manevi bir semboldür ve İsa'nın haç üzerinde çarmıha gerilerek yaşadığı işkence, sabır ve cesaret neticesinde

⁶² Küçük, *Türkiye Protestan Ermenileri*, 31.

⁶³ Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 217.

⁶⁴ Canan Seyfeli, “Ermeni Kilisesinin Bir Ritüeli Olarak Sivil Cenaze Merasimleri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2014) 106-129.

insanlar için gerçekleştirdiği bir kefaretin (kendini feda etmesi) temsilidir. Ermenilerde Haç, soldan sağa doğru çıkarılmaktadır.⁶⁵

Ermeniler için azizlere saygı büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda Ermeniler için Hristiyanların topraklarına gelişinde, yayılışında, bunun neticesinde Hristiyanlığın resmi din oluşunda ve Litürjilerinin oluşmasında başrole sahip olan Aziz Gregoir Lusavoriç, en önemli isimlerden biridir. Gregoir'e dini günler, bayramlar, ayin ve törenlerde özel bir yer verilmektedir. Tanrı İsa'nın bakire annesi Meryem de Tanrı Annesi olması nedeniyle Ermenilerin ibadetlerinde ve azizler arasında önemli bir yere sahiptir. Tanrı İsa'nın Annesi Meryem, İsa'nın kurtuluşunda büyük rol oynamıştır.⁶⁶ Bu bağlamda aziz olmaya en yatkın kişidir. Kiliselerin duvarlarında aziz Meryem'in kutsallığına dair yansımalar görülebilmektedir. Hristiyanlıkta azizlere olan özel saygının yanında İsa'nın yardımcıları konumunda olan havarilere de büyük saygı duyulmaktadır. Nitekim bu konudan Korintliler 11:1 cümlelerinde de bahsedilmektedir. Mesih, en üstün örnektir ve Mesih'in elçisi (Pavlus) onu örnek alır. Bu sebeple imanlılar, elçileri de kendilerine örnek almalıdır. Bayramlar, ayinler ve dini törenler vasıtası ile onları anmakta ve yüceltmektedirler. Ermenilerin kutladıkları günlere bakıldığında, Azizlere olan saygıdan dolayı onlara ayrılan günlerin ne kadar çok olduğu dikkat çekmektedir.

Ermenilerde ibadetler günlük, haftalık ve yıllık olmak üzere üç şekilde icra edilmektedir. Günlük ibadetler sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez ifa edilmektedir. Dua ise bu ibadete örnek olarak gösterilebilir. Ancak günlük ibadetlerde kilisenin bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Haftalık ibadetler, Hristiyanlığın önemli günlerinden olan ve İsa'nın dirilişini temsil etmesi anısına Pazar günleri cemaatle birlikte

⁶⁵ Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 215.

⁶⁶ Günay Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslamda Hz. Meryem*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 146.

kilisede yapılmaktadır. Yıllık ibadetler ise hac ve oruç ibadetleri olarak sayılabilir.⁶⁷ Hac ve orucun yanı sıra Hristiyanlık için önemli sayılan gün ve bayramlar olarak Teofani (Tanrının görünmesi), Epifani (İsa'nın inançsızlara görünüşü), Noel (İsa'nın doğduğu gün), Annonciation (Meryem'e gebe kaldığının müjdelenmesi), Paskalya (İsa'nın dirilişi günü), İsa'nın göğe yükselişi, İsa'nın şekil değiştirmesi ve daha birçok bayram ve önemli günler sayılabilir. Bu bayramlar Hristiyanlıkta yılın 138 gününe ulaşmaktadır.⁶⁸

Tüm semavi dinlerde var olduğu bilinen oruç, Hristiyanlıkta da fazlaca önemli bir yer tutmaktadır. Ermeniler de Hristiyanlığı benimsemekle birlikte ibadetlerinde oruç ve perhize yer vermişlerdir. Belirli bir zaman dilimi içerisinde bir şeylerden sakınmak, çekinmek kendini geri çekmek, uzak tutmak anlamlarına gelen oruç, yemekten, içmekten kendini uzak tutmaktır. Orucun amacı, insan nefsinin kötülüklerden korumak, nefsi terbiye etmek, insanı ahlaken iyi bir dereceye ulaştırmak ve kötülüklerden alıkoymaktır. Oruç ve perhiz eş anlamlı olarak kullanılan iki kelimedir. Hristiyanlığın kutsal kitabı olan Yeni Ahit de oruca önem vermektedir. İsa ve havarilerinin de oruç tuttuklarına dair ifadeler mevcuttur. Matta 4:1-2'de İsa'nın kırk gün kırk gece oruç tuttuğundan bahsedilmektedir. Resullerin İşleri 13:2 cümlesinde de oruca dair ifadeler yer almaktadır.⁶⁹ Oruç, Ermeni Kilisesi'ne Gregoir tarafından yerleştirilmiş ve Katolikos Nerses zamanında da yaygınlaşmıştır.⁷⁰ Ermenilerde oruç, yağsız ve etsiz yemek yemektir. Çarşamba ve Cuma olmak üzere haftanın iki günü oruç tutulmaktadır. Bu oruçlar yıl genelinde 120 günü

⁶⁷ Küçük, *Türkiye Protestan Ermenileri*, 35.

⁶⁸ Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 223-230.

⁶⁹ Ali İhsan Yitik, "Oruç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 33/415. Bkz: Resullerin İşleri 14:23, Matta 6:16-19

⁷⁰ Emine Pehlivan, *Hristiyanlık Öncesinden Günümüze Ermenilerde Dini Hayat ve Türkiye Apostolik Ermenileri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 53.

bulmaktadır.⁷¹ Ermenilerde oruç; katı oruç, tam oruç, başlangıç ve ithaf orucu olmak üzere üç şekildedir.⁷²

Kutsal kabul edilen mekanları dini maksat ile ziyaret etmek anlamına gelen hac⁷³, yine tüm semavi dinlerde olduğu gibi Ermenilerde de varlığını göstermektedir. Hristiyanlara göre Hac, kurtuluşa ermek ve ilahi varlıkla temas etmek anlamlarına gelmektedir.⁷⁴ Yeni Ahit'e bakıldığında ise hac ile ilgili açık ifadelere pek rastlanmamakla birlikte Matta 8:22'de geçen ifadeler yorumlanmış ve hac ibadeti için bir zemin oluşturulmak istenmiştir. Çünkü hac, Hristiyan ruhbanlarının içsel manevi yolculuğu olarak görülmekte ve Hristiyanlar için bizzat İsa'yı takip etmek anlamına gelmekteydi.⁷⁵ Ermenilerde hac ibadeti; İsa'nın mezarı, Eçmiyazin Bazilikası, Kayseri ve Muş'ta bulunan Bazilikalar vb. kutsal yerleri ziyaretle gerçekleştirilmektedir.⁷⁶ Aziz Meryem'e atfedilen kutsal mekânlar da ayrıca önem arz etmiştir.⁷⁷

b. Bayramlar

Ermeni Litürjisinde Tanrı İsa, Aziz Meryem ve Kutsal Haç ile ilgili bayramlar önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda yıllık kilise takviminde beş temel bayram(yortu) bulunmaktadır.⁷⁸ Tanrı olan Oğul İsa'nın doğduğu gün olan Noel, bu önemli günlerin

⁷¹ Küçük, Türkiye Protestan Ermenileri, 35-36.

⁷² Küçük, Ermeni Kilisesi ve Türkler, 234.

⁷³ Arık, "Hac", I/162.

⁷⁴ Ömer Faruk Harman, "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 14/384.

⁷⁵ Ali Erbaş, *Hristiyanlık'ta İbadet* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2003), 61.

⁷⁶ Küçük, *Türkiye Protestan Ermenileri*, 36.

⁷⁷ Harman, "Hac", 14/385.

⁷⁸ Pehlivan, *Hristiyanlık Öncesinden Günümüze Ermenilerde Dini Hayat ve Türkiye Apostolik Ermenileri*, 55.

başında gelmektedir. Ermeniler İsa'nın doğduğu (Noel) ve vaftiz olduğu 6 Ocak gününü birleştirerek Teofani (Tanrının belirmesi) olarak kutlamaktadırlar.⁷⁹ Ermeni Kilisesi Teofani, Noel ve Epifani bayramlarını bir törende birleştirerek kutlamaktadırlar. Ermeniler yılbaşı gününü oruçlu geçirmeyi ve o gün Tanrı'ya dua etmeyi esas almakta, çam ağacını ve eğlenceli kutlamaları bidat saymaktadırlar.⁸⁰

Hristiyanların kutladıkları en eski ve en büyük bayram olan Paskalya, İsa'nın çarmıhta ölümünden sonra yeniden dirilmesi ve göğe çıkması anısına kutlanmaktadır. Ermenilerde “Zadig” adıyla bilinen paskalya pazarında; son akşam yemeğinde sembolize edilen İsa'nın günahkarlar için kendi bedenini ve kanını Rabbe sunuşu hatırlanmakta ve İsa'nın haç üzerinde ölmesi ve dirilmesi anılmaktadır.⁸¹ Ermeni Kilisesi'nin günümüzde de yaygın olarak kutlamaya devam ettiği önemli bayramlardan bir diğeri Vartavar'dır. İsa üç öğrencisi ile birlikte dua etmek amacıyla dağa çıkar, orada dua ederken bir anda yüzü güneş gibi parlayıp giysileri ışık gibi bembeyaz olur.⁸² Bu gün, İsa'nın görünümünün değişmesi anlamında Vartavar olarak isimlendirilmektedir. Bu olay Yuhanna 3:2 ve Matta 17:5 te ki ifadelerde de anlatılmaktadır.

Ermeni Kilisesi'nin Aziz Meryem'e duyduğu saygı bayram günlerinde de kendini göstermektedir. Assomption (Meryem'in göğe yükselmesi) bayramı beş büyük bayramdan birisi olarak kutlanmaktadır. Hristiyanlık için İsa'nın kendini feda ettiği yer olan Haç, her zaman önemini ve kutsallığını korumuştur. Haç, Hristiyanlarda bir inanç sembolü olarak da kullanılmaktadır. Kutsal Haç ile ilgili “Haç'ın ululanması”, “Kutsal

⁷⁹ Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, 36.

⁸⁰ Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 228.

⁸¹ Pehlivan, *Hristiyanlık Öncesinden Günümüze Ermenilerde Dini Hayat ve Türkiye Apostolik Ermeniler*, 58.

⁸² Sahak Maşalyan, “Vartavar Yortusu ve insanın ‘evrimi’”, *Agos Gazetesi*, (10.07.2015), [Vartavar Yortusu ve insanın ‘evrimi’ | Agos](#)

Haç'ın Kudüs semalarında görünmesi" vb. birçok bayram kutlanmaktadır. Ayrıca Haç'ın kutsallığından İncilde de bahsedilmektedir.⁸³

c. Sakramentler

Ermeniler Hristiyanlıkta bulunan yedi sakramentten altı tanesini kabul etmektedirler. Son yağlama sakramentler arasında sayılmamaktadır. Ermeni Kilisesi'nde sakramentler için 'h'orhur' kelimesi kullanılmıştır.⁸⁴ Ermenilerde Vaftiz, Kilisenin kapısı olarak kabul edilen en önemli ve ilk sakramenttir. Vaftiz olmakla birlikte kişi kiliseye girer ve böylelikle Hristiyanlığa ilk adımını atmış olur.⁸⁵ Ermeni Kilisesinde vaftiz, çocukların kiliseye getirilerek suya öncelikle yatay sonrasında ise tam olarak daldırılması ile gerçekleşen bir uygulamadır. Ermenilerde vaftiz sonrası Konfirmasyon (kutsal yağ ile meshetme), ve kutsal komünyon (evharistiya) ayinleri birlikte yapılmaktadır.⁸⁶ Hristiyanlığa kabulün ikinci unsuru olan güçlendirme (konfirmasyon) Ermenice dilinde "Gunounk" terimi ile ifade edilmektedir ve "onaylama" anlamına gelir. Ermeni Kilisesi vaftizden hemen sonra bu işlemi yerine getirmektedir.⁸⁷ İsa Mesih'in havarileriyle birlikte yediği son akşam yemeğinin anısına kutlanan evharistiya (komünyon), hiçbir karşılık beklemeden kendisini haç üzerinde feda eden Tanrı İsa için yapılmakta ve İsa Mesih'in eti ve kanıyla bütünleşmek anlamını taşıyan genellikle Pazar günleri gerçekleştirilen sakramentlerden biridir.⁸⁸ Ermeni Kilisesi evharistiya için "Surb badarak" terimini

⁸³ Luka 9:23

⁸⁴ Canan Seyfeli, *Ermeni Kilisesi'nde Sakramentler*, (Konya, Çizgi Kitapevi, 2015), 51.

⁸⁵ Küçük, *Türkiye Protestan Ermenileri*, 31-32.

⁸⁶ Pehlivan, *Hristiyanlık Öncesinden Günümüze Ermenilerde Dini Hayat ve Türkiye Apostolik Ermenileri*, 64.

⁸⁷ Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 244.

⁸⁸ Arık, "Evharistiya", I/100.

kullanılmaktadır.⁸⁹ Apostolik Ermeni Kilisesi evharistiyada kullanılan “ekmek ve şarap’ın” Mesih İsa’nın kanı ve vücudu olduğunu kabul etmektedir.⁹⁰ Evharistiya ayininde saf ve temiz olması esas olduğundan dolayı ekmeğe maya ve şaraba su katılmamaktadır.⁹¹

Ermeni Kilisesi günah itirafı ve Tövbe için Yuhanna birinci mektubu 1:9 deki ifadeleri delil olarak göstermektedirler. Bu cümlelerde kişinin günahlarını itiraf ederse bağışlanacağı söylenmektedir. Ermeni Kilisesi tövbeyi bir sakrament olarak kabul ederken, Kilisenin günah çıkarma yetkisini kabul etmemektedir.

Evlilik, Hristiyanların çoğalmasına imkân tanınmasından dolayı Hristiyanlarca sakrament olarak kabul edilmektedir. Ermenilerce evlilik, hayat boyu süren bir kurum olarak kabul edilmekte, dolayısıyla da kilise boşanmaya izin vermemektedir. Ruhbanlık sakramentinin kaynağı havarilere dayandırılmaktadır. Bu sakrament; Kiliseye din adamı tayin edilmesi, görevlendirilmesi ve işlevlerinin belirlenmesine yönelik bir sakramenttir.⁹² Apostolik Ermeni Kilisesinde bulunan Kutsal Rütbelere ise; Diyakos yardımcısı, diyakos, papaz, başpapaz, doktor, piskopos, patrik ve Katolikos olarak düzenlenmektedir.⁹³ Bu ruhani hiyerarşi ruhbanlık gizemi adı verilen bir törenle takdis edilmektedir.⁹⁴ Ruhani Hiyerarşinin en üst noktasında Katolikos bulunmaktadır. Ermeni

⁸⁹ Pehlivan, *Hristiyanlık Öncesinden Günümüze Ermenilerde Dini Hayat ve Türkiye Apostolik Ermenileri*, 65.

⁹⁰ Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 248.

⁹¹ Ali Erbaş, *Hristiyan Ayinleri (Sakramentler)*(İstanbul: Nun Yayıncılık, 1998), 175.

⁹² Mehmet Aydın, “Hristiyanlık Mabet ve İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 17/350.

⁹³ Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, 37.

⁹⁴ Pehlivan, *Hristiyanlık Öncesinden Günümüze Ermenilerde Dini Hayat ve Türkiye Apostolik Ermenileri*, 71.

Kilisesinin ilk Katolikosu Aydınlatıcı lider Gregoir (Kirkor) Lusavoriçtir. Bu görevi ise 25 yıl sürdürmüştür.

4. Ermeni Kilisesini Diğer Kiliselerden Ayıran Özellikler

Ermeni Kilisesi'ni diğer kiliselerden ayıran belli bazı yapısal özellikler bulunmaktadır. Bu özellikler aşağıda aktarıldığı şekli ile ele alınabilir.

- Ermeni Kilisesi'nde ibadetin ana merkezi Eçmiyazin'dir. Bu yerin kutsallığı, Gregoir (Kirkor) Lusavoriç'in gördüğü bir vizyona göre İsa'nın bizzat tayin ettiği yerde kurulan bir kilise olmasından gelmektedir.
- Ermeni Kilisesi'nde en yüksek ruhani mertebe "Katolikos"tur. İlk katolikos ise Ermeniler arasında Hıristiyanlığın yayılması ve kilisenin kurulmasında etkin rol oynayan Gregoir (Kirkor) 'dur.
- Ermeni Kilisesi ilk üç Konsil olan 325 İznik, 381 İstanbul ve 431 Efes konsillerinde alınan kararları kabul etmektedir. Bu kararlar Ermeni Kilisesinin temel dogmalarını oluşturmaktadır. 451 Kadıköy(Kalkedon) Konsili kararları ise kabul edilmemektedir. Ayrıca Ermeniler bu konsilden ayrılarak, Ayrılmış Doğu Kiliseleri arasında yerlerini almışlardır.
- Ermeniler İsa'nın tabiatı hakkında "monofizit "(Tek Tabiatlı)" düşünceye sahiplerdir.
- Ermenilerde Kilise ve millet iç içe geçmiş durumdadır ve bir olarak kabul edilmektedir. Ermeni devleti fikrini doğuran Ermeni Kilisesi olmuştur.
- Gregoryen Ermeni Kilisesi Milli bir kilisedir.
- Kutsal Ruh'un sadece babadan çıktığı kabul edilmektedir. Ancak Filioque (Kutsal Ruh'un baba ve oğuldan geldiği) takısı kabul edilmemektedir.
- Sakramentlerden altısı; Vaftiz, Konfirmasyon, Evharistiya, Evlilik, Ruhban Takdisi ve Tövbe kabul edilirken son yağlama sakramenti kabul edilmemektedir.

- Ermenilerde Vaftiz, çocukların yatay bir şekilde suya tam daldırılmasıyla gerçekleşmektedir.
- Vaftiz sonrası Konfirmasyon ve Kutsal Komünyon ayinleri ise beraber gerçekleştirilmektedir.
- Evharistiya ayininde ekmeğe maya, şaraba ise su katılmamaktadır. Ayrıca ekmek ve şarabın İsa'nın etine ve kanına dönüştüğü inancı kabul edilmemektedir.
- Tövbe ayini kabul edilirken Kilisenin ve papanın günah çıkarma yetkisi kabul edilmemektedir.
- Cenaze töreni, ahiret inancı ve öldükten sonra dirilme kabul edilirken; Araf* inancı kabul görmemektedir.
- Ermenilerde oruç ibadeti yağsız ve etsiz yemekle yerine getirilmektedir.
- İsanın görünümünün değiştiği günün adına "Vartavar" bayramı kutlanmaktadır.
- Kanlı hayvan kurbanı ayini gerçekleştirilmektedir. Çok eskiye dayanan "Madag" ritüeli hala devam ettirilmektedir.
- Kiliselerinde pagan putperest inancını yaşattığı düşüncesiyle ikon, heykel bulundurulmamaktadır.
- Roma Kilisesinin üstünlüğü ve egemenliği kabul edilmemektedir.⁹⁵

* Ermeniler ölünce hemen ya sonsuz ceza ya da sonsuz mutluluğa ulaşacaklarını düşünürler. Bkz. Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 269.

⁹⁵ İskefeyeli, "Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hristiyanlık, Kilise ve Misyonerler", 236-237. Günay Tümer, "Günümüzde Doğu Hristiyanlığı", *Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*: (1993), 16/128. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 125-126.

5. Ermeni Kilisesi Katolikosluk ve Patriklik Merkezleri

Ermeniler tarih boyunca Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşamışlardır. Bu deneyim ise dağınık yaşamları boyunca birçok kiliseyi merkez almalarına neden olmuştur. Bu bağlamda üç katolikosluk merkezi ve iki patriklik merkezine sahip olmuşlardır. Bunlar; Eçmiyazin Katolikosluğu, Sis Katolikosluğu, Akdamar Katolikosluğu, Kudüs ve İstanbul Patriklikleridir.

a. Eçmiyazin Katolikosluğu

Eçmiyazin Ermenistan'da bulunan bir şehir olmakla birlikte Ermenilerin Katolikoslukları arasında önemli bir yere sahip olan, ilk Katolikosluktur. Öte yandan Ermeniler için inanç ve ibadet bağlamında da merkez olarak kabul edilmektedir. Halkın topyekün din değiştirmesine öncülük eden Krikor'un Ermeni halkını İncil'in ışığı ile aydınlatması ve aydınlatıcı Krikor'un bir vizyon görmesi neticesinde Eçmiyazinde Ermeniler için ilk kilisenin kurulması bu durumun nedenleri arasında görülmektedir. Eçmiyazin'de Kiliseyi kuran Krikor, 25 yıl boyunca burada katolikosluk görevi icra etmiştir. Eçmiyazin Katolikosluğu çeşitli sebeplerle sürekli olarak yer değiştirmiştir, örneğin 481 Kadıköy Konsili sonrası 485 yılında Dvin, 901 yılında Ani, 1147 yılında Rumkale (Kilikya) ve Sis'e taşınmış, nihayetinde ise 1441 yılında kurulduğu şehir Eçmiyazin'e geri dönmüştür.⁹⁶

Ermenilerce kutsal kabul edilen Krikor'un "sağ eli", kutsal kabul edilen "Miron yağı" ve piskoposları kutsama yetkisinin kiliseler arasında yalnızca Eçmiyazin Katolikosluğunda bulunması⁹⁷ vb sebeplerle Eçmiyazin Katolikosluğunun yeri günümüze kadar ayrı ve özel kalmıştır. Her ne kadar Sis ve Akdamar Katolikoslukları var

⁹⁶ Pehlivan, *Hristiyanlık Öncesinden Günümüze Ermenilerde Dini Hayat ve Türkiye Apostolik Ermenileri*, 43.

⁹⁷ Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, 42.

olsa da Ermeniler, azizlere gösterdikleri saygı bağlamında Krikor'u her zaman anmış, Eçmiyazinin otoritesini de her zaman korumuşlardır. Öyle ki Ermenilerin en ünlü ve gözde kilisesi olması ve azizlerin başı olan Krikor'un da hatırası dolayısıyla bu yer, Ermeniler için "hac" mekanı olarak da kabul edilmiştir.⁹⁸

b. Sis(Antilyas) Katolikosluğu

Sis, Adana iline bağlı Kozan olarak da bilinen bir ilçedir. Eçmiyazın Katolikosluğu'ndan sonra Akdamar ve Sis Katolikoslukları gelmektedir. Katolikosluk makamı siyasi otoriteyi takip etmek amacıyla sürekli yer değiştirmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda Eçmiyazın Katolikosluğu otorite iken, 451 Kadıköy konsilinden sonra ilk Dvin'e, sonrasında Ani Rumkaleye taşınmış ve böylelikle birçok merkez ortaya çıkmıştır.⁹⁹ 1292 yılına kadar Rumkale'de kalan katolikosluk, şehir Memlûklüler devletinin istilasına uğrayınca katolikosluk makamı Sis'e nakledilmiştir.

Sis'deki Katolikosluk 1293-1441 yılları arasında faaliyet göstermiştir.¹⁰⁰ 1375 yılında Sis Memlûklüler tarafından ele geçirilmiş ve bununla beraber 1441 yılında Eçmiyazın'da bir konsil toplanmıştır. Katolikosluk, Aziz Krikor'un (Gregoir) hristiyanlığın yayılışındaki ve kilisenin kuruculuğundaki belirleyici rolü, ilk Katolikos olması ve Katolikos makamının Eçmiyazın'da bulunması sebepleri ile 1441'de yeniden Eçmiyazın'e taşınmıştır. Kilisenin Eçmiyazın'e taşınması Sis'teki Katolikosluğun kapandığı anlamına gelmemektedir. Sisteki Katolikosluk da bu süreçte devamlılığını devam ettirmiş ve Katolikosluk ünvanını korumuştur. Yine Katolikosluk merkezi Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hakimiyetine girmiş, I. Dünya savaşı itibarıyla 1920'li

⁹⁸ Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 175.

⁹⁹ Kılıç, "Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü", 60-61.

¹⁰⁰ Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, 45.

yıllarda Beyrut yakınlarındaki Antilyas'a taşınarak varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Bugün ise Antilyas Katolikosluğu olarak adlandırılmaktadır.¹⁰¹

Günümüzde iki Katolikosluk varlığını devam ettirmektedir. Bunlar Eçmiyazin Gregoryen Katolikosluğu ve Antilyas Katolikosluğu olarak da anılan Kilikya, Sis Katolikosluğu'dur. Eçmiyazin Katolikosluğu idari anlamda Sis Katolikosluğuyla denk sayılsa da geleneksel bakış açısıyla ele alındığında Eçmiyazin, tüm katolikoslukların üstünde yer almaktadır ve Sis Katolikosluğu şu an müstakil(bağımsız) durumdadır.¹⁰²

c. Akdamar Katolikosluğu

Katolikosluk merkezi faaliyetlerini 930'lu yıllardan 1895 yılına kadar Van gölünde bulunan bir adada devam ettirmiştir.¹⁰³ Adaya ithafen de Akdamar Katolikosluğu adını almıştır. Akdamar Katolikosluğu 1114 yılından itibaren bağımsız bir kilise olmuş, Ermenilerce kutsal kabul edilen miron yağını çıkarmış ve piskopos takdisi yapılmıştır. Katolikosluğun otorite alanında ise Van-Bitlis çevresi bulunmaktadır.¹⁰⁴

Van Gölü'nde bir adada kurulan Akdamar Katolikosluğu'nun Ermenilerin dini yaşamında fazla bir etkisi olmamıştır. Buna karşın Sis (Kilikya, Antilyas) Katolikosluğu Akdamar'a göre daha fazla ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda Katolikosluk merkezi, varlıklarını, Eçmiadzin ve Sis Katolikoslukları gibi günümüze kadar sürdürememişlerdir.¹⁰⁵

¹⁰¹ Gürün, *Ermeni Dosyası*, 33-34.

¹⁰² Sezgin, "Ermenistan'da Dini Yapı- Dini Hayat", 160.

¹⁰³ Pehlivan, *Hristiyanlık Öncesinden Günümüze Ermenilerde Dini Hayat ve Türkiye Apostolik Ermenileri*, 44-45.

¹⁰⁴ Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 182.

¹⁰⁵ Cahit Külekçi, "İstanbul Ermenileri: Kilise ve Gelenek", *Antik Çağ'dan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (2015) 5/130.

d. Kudüs Ermeni Patrikliği

Ermeni Gregoryen Kilisesi, 451 yılında Kadıköy Konsili'nde alınan kararları 506 – 648 Dvin Konsiller'inde reddetmiş ve İsa'nın tabiatı konusunda monofizit akideyi savunduğunu her fırsatta yinelemiştir.¹⁰⁶ Kadıköy Konsili kararları neticesinde Bizans'ın baskılarıyla karşı karşıya kalan Ermenilerin bir kısmı Kudüs'e yerleşmiş ve burada bir topluluk oluşturmaya başlamışlardır. Kudüs'ü seçmelerindeki sebep ise Kudüs'ün, mensubu oldukları Hristiyanlık dini için aziz kabul edilen İsa ve annesi Meryem ile ilgili Kutsal mekanlara sahip olmasıdır.¹⁰⁷ Kudüs'e yerleşmeye ve burada bir nüfuz oluşturmaya başlayan Ermeniler burada da Bizans'ın etkisiyle Kudüs Rum Patrikliğinin baskılarına maruz kalmıştır. Kudüs Rum Patrikhanesi ve Ermenileri karşılıklı tartışmaya iten yegane mevzu, İsa'nın tabiatı konusunda Ermenilerin kabul ettikleri akide olmuştur.¹⁰⁸

Yedi asır boyunca Roma'nın Bizans'ın hakimiyeti ve baskısı altında kalan Kudüs 638 tarihine gelindiğinde Halife Hz. Ömer tarafından fethedilmiş ve şehre İslam hakim olmuştur. Bununla birlikte de Kudüs'te bulunan kutsal mekanlar Bizans etkisinden kurtararak Müslüman hakimiyeti altına alınmıştır.¹⁰⁹

Ermeni Apostolik Kilisesi tarafından, 638 yılında Hristiyanlık için kutsal mekanlara sahip olan Kudüs'e önce Piskoposluk daha sonra ise Patrik ünvanı verilmiştir. Bu bağlamda Ermeni Piskoposu Abraham, Kudüs Ermeni Patriği olarak tayin edilmiştir. Osmanlı dönemi padişahlarından Yavuz Sultan Selim dönemine gelindiğinde ise Fatih

¹⁰⁶ Kılıç, “Selçuklulara Kadar Anadolu'da Gregoryen Ermeni Kilisesi (M.451-1100)”, 754.

¹⁰⁷ Pehlivan, *Hristiyanlık Öncesinden Günümüze Ermenilerde Dini Hayat ve Türkiye Apostolik Ermenileri*, 45.

¹⁰⁸ İhsan Satış – Muhammed Ceyhan, “Kudüs Rum Patrikhanesi”, *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, 79/285 (2015), 690.

¹⁰⁹ Satış, Ceyhan, “Kudüs Rum Patrikhanesi”, 678.

Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethi neticesinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'ne verdiği hak ve imtiyazların benzeri Kudüs Ermeni Patrikhanesine verilmiştir.¹¹⁰ Kudüs Ermeni Patrikhanesi günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

e. İstanbul Ermeni Patrikliği

Ermenilerin İstanbul'daki varlıkları oldukça eskiye dayanmaktadır. İstanbul'un fethinin de öncesine dayanan bu tarihlerde Ermeniler özellikle Galata ve Beyoğlu bölgelerinde bulunmaktaydılar. İstanbul'un fethedilmesinden önce nüfuzlu bir yapıya sahip olmalarına rağmen Ermenilere Bizans yönetimi altında bağımsızlık hakkı tanınmamıştır. Ancak İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesiyle birlikte Ermeniler daha özgür bir ortama kavuşmuşlar ve daha rahat yaşama hakkı kazanmışlardır. Fatih Sultan Mehmet 1453 İstanbul'un fethinden hemen sonra 1461 yılında İstanbul Ermenileri için bir kilisenin kurulmasına izin vermiştir.¹¹¹ Fatih Sultan Mehmet Bursa patriği olarak görev yapan Hovakim'i İstanbul'a getirtmiş onu hem dini hem de sivil yetkilerle kuşatarak Ermenilerin patriği olarak ilan etmiş, böylece İstanbul Ermeni Patrikliğinin resmiyet kazanmasını sağlamıştır.¹¹² Ayrıca Fatih Sultan Mehmet, bir ferman ile İstanbulda bulunan Rum Patrikliğine tanınan hak ve imtiyazları Ermeni Patrikhanesi için de tanımıştır.

İstanbul Ermeni Patrikhanesi 1461'deki kuruluşundan 1641 yılına kadar İstanbul Samatya'da bulunan Aziz Kevork kilisesinde hizmetine devam etmiştir. 1641 yılında şu anda da bulunduğu yer olan Kumkapıdaki Surp Asvadzadzin Kilisesi'nin olduğu yere

¹¹⁰ Yavuz Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 17-19

¹¹¹ Seyfeli, *“İstanbul Ermeni Patrikliği Kuruluşu ve İdari Yapısı”*, 66.

¹¹² Külekçi, *“İstanbul Ermenileri: Kilise ve Gelenek”*, 131.

taşınmıştır. İstanbul Ermeni Patrikhanesi kısa bir süre içerisinde tüm Ermenileri yetki alanına alması dolayısıyla ruhani bir lider konumuna yükselmiştir.¹¹³

1856 yılına gelindiğinde Islahat Fermanı yayımlanmış ve böylece Ermeniler arasında bir nizamname fikri ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, o dönemde ülkede birliğin esas olması ve gayrimüslim tebaanın yabancı devletler tarafından kullanılmasının engellenmesi amacıyla 1860 yılında Ermenilerin sunmuş olduğu nizamname taslağını 1863 yılında Sultan Abdülaziz hükümeti döneminde onaylayarak yürürlüğe koymuştur.¹¹⁴ Osmanlı Devleti tarafından “Nizamname-i Milleti Ermeniyan” olarak kabul edilen bu nizamname, Ermeniler için ayrıcalıklar taşımaktadır. Buna göre patriğin atanması, nizamnamenin onaylanması gibi hususlar padişah onayı gerektirse de Ermeniler iç işlerinde (eğitim, sağlık vb) kendileri söz sahibi olmuşlardır. Bu bağlamda Nizamname, Ermenilerin dil ve edebiyatının gelişmesine, basım yayındaki ilerlemelere, eğitime ve okulların açılmasına¹¹⁵ dolayısıyla millileşme sürecine katkı sağlamıştır.¹¹⁶

İstanbul Ermeni Patrikliği, Osmanlı Devleti zamanında Ermenilerin başı olduğu için İmparatorluk için en güçlü dini merkez olmuştur.¹¹⁷ İstanbul Ermeni Patrikliği

¹¹³ Seyfeli, “İstanbul Ermeni Patrikliği Kuruluşu ve İdari Yapısı”, 64-92.

¹¹⁴ Ramazan Erhan Güllü, “Ermeni Milleti Nizamnamesi’nin İlanı ve İçeriği”, (Bursa: Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları, 2016), 8/39.

¹¹⁵ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi*, 175.

¹¹⁶ Fehmi Akın, “1863 Tarihli ‘Nizamname-i Millet-i Ermeniyan’ Bağlamında Osmanlı Devletinin Ermenilere Yönelik Tutumu”, Bkz. 1863 Tarihli ‘Nizamname-i Millet-i Ermeniyan’ Bağlamında Osmanlı Devletinin Ermenilere Yönelik Tutumu – Türkler ve Ermeniler – Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri (marmara.edu.tr)

¹¹⁷ Sezgin, “Ermenistan’da Dini Yapı- Dini Hayat”, 160.

gelenek ve kıdem sırasında en sonda yer almasına rağmen yönetim açısından her zaman en önemli ve nüfuzlu makam ve merkez olarak kabul edilmektedir.¹¹⁸

C. GÜNÜMÜZDE ERMENİ KİLİSESİ VE ERMENİLER

Günümüzde Ermeniler Gregoryen (Ortodoks), Katolik ve Protestan olmak üzere üç inanç topluluğu halinde yaşamaktadırlar. Protestanların sayısı oldukça azdır. Katolikler ikinci sıradadır ve Vatikan'dan aldıkları destek ile kendilerinden Protestanlara göre daha çok bahsedilmektedir. Bu konu gelecek bölümde detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

Katolik ve Protestan Ermenilerin içinden çıktığı ana kilise olan Gregoryen (Ortodoks) Ermeni Kilisesinin inanç ve ibadet anlamında merkezi Eçmiyazindir. Eçmiyazın Katolikosluğu en üst ruhani merkez, Beyrut'taki Antilyas Katolikosluğu ise ikinci dini merkez konumundadır.¹¹⁹ Bu Katolikosluklar ile birlikte Kudüs ve İstanbul'da da iki ayrı patriklik bulunmaktadır.

Ermeni Kilisesinde Tanrı inancı teslisin ana unsurudur ve dinin de özünü oluşturmaktadır. Ermenilerde Kilise, var oluşu ve onun devamlılığını sağlayan, aynı zamanda dağılmış bir şekilde Anadolu coğrafyasının her köşesinde başkalarının hakimiyeti altında yaşayan Ermenilerin yok olup gitmesini de engelleyen milli bir otoritedir. Ermenilerde kurtuluş ancak Kilise ile gerçekleşecektir. Bu bağlamda Ermeniler için Kilisenin varlığının önemi milletin var oluşuyla eş değerdir. Kilise başlangıçtan itibaren mevcuttur. Ermeniler için “Eski Ahit Kilisesi” olarak adlandırılan bu kilise,

¹¹⁸ Erdal İlter, *Ermeni Kilisesi ve Terör* (Ankara: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 1996), 3/20-21. Tuğlacı, “*Tarih Boyunca Batı Ermenileri*” I/61,

¹¹⁹ Tümer, “*Günümüzde Doğu Hristiyanlığı*”, 128.

sonrasında İsa ile birlikte maddi olarak kurularak Evrensel boyuta ulaşmış ve günümüzdeki halini almıştır.¹²⁰

Ermeniler için Kutsal Kitap'ın varlığı büyük önem taşımaktadır. Kilisenin varlığı yegane kurtuluş için zorunluyken kilisenin devam etmesi de ancak Kutsal Kitap ile mümkündür. Bu bağlamda Ermeni Alfabesi oluşturulduğunda ilk iş İncil'i Ermeniceye tercüme etmek olmuştur. Öte yandan Ermenilerde Azizlere saygı ve İsa'nın üzerinde canını kefarete olarak verdiği Haç sembolü oldukça önemlidir. Ermeniler Roma'nın ve papa'nın üstünlüğü, Filioque takısı, Araf, Ayrı Yargılama ve papazların günah çıkarma yetkisini kabul edilmezken; son yağlama hariç altı sakrament, Oruç, Hac ve Yortu(Bayram) günleri kabul edilmektedir.

Ermeniler günümüzde çoğunlukla Ermenistan, Rusya, Gürcistan, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, İran, Lübnan, Suriye, Kanada ve Türkiye'de bulunmaktadır. Dilleri Ermenicedir. Ermenilerde Ana İdari Yapı: Kutsal Eçmiyazın Ana Mekanı, Kilikya(Antilyas) Kutsal Makamı, Kudüs Ermeni Patrikhanesi ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi'dir.

Ermeniler günümüze kadar İstanbul'un farklı bölgelerinde 55 Kilise inşa etmişlerdir. Kiliselerin çoğunluğu 19.yy da inşa edilmiş olmakla birlikte bugün de kullanıma açıktır. En eski Ermeni Kiliseleri arasında İstanbul'un fethiyle birlikte Ermenilere verilen Kumkapı Surp Asdvadzadzin ve Samatya Surp Kevork Kiliseleri sayılabilmektedir. Ermeni Kiliselerinin büyük bir bölümü İstanbul'da bulunmakla birlikte Kayseri, Trabzon, Hatay gibi farklı şehirlerde de kendilerine ait Kiliseler bulunmaktadır.¹²¹

Türkiye'deki Ermeni nüfusunun ortalama 60.000'in üzerinde olduğunu söylemekle birlikte nüfusun büyük bir kısmı İstanbul'dadır. İstanbul ve Hatay(Vakıflı,

¹²⁰ Küçük, *Türkiye Protestan Ermenileri*, 29.

¹²¹ Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, 125-281.

İskenderun) önemli nüfusa sahip olan bölgelerdendir. 60.000'in biraz üzerinde olduğu tahmin edilen nüfusun yarısından fazlası Ermeni Apostolik kilisesi mensubu Gregoryen Ermeni, geriye kalan azınlık kısmı ise Katolik Ermeni ve Protestan Ermeni'dir. Gregoryen Ermeniler büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Ermeni toplumunun küçük bir kısmı dil olarak Ermeniceyi konuşurken çoğunluğu Türkçe konuşmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KATOLİK KİLİSESİ'NİN ERMENİLER ÜZERİNDEKİ MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Katolik misyonerler, tarihin her safhasında faaliyetlerini üzerinde rahatça sürdürebilecekleri bir toplum arayışında olmuşlardır. Bu anlamda Osmanlı Devleti hakimiyeti altında yaşayan ve varlıklarını devam ettiren Ermeniler, asimile edip kontrol altında tutabilecekleri bir toplum olarak karşılına çıkmıştır. Çünkü Ermeniler o güne kadar bir vatana sahip olamamışlar, hep bir devletin egemenliği altında varlıklarını devam ettirmişlerdir. Ermeniler, Fransa ve Papa için menfaatlerini üzerlerinde gerçekleştirebilecekleri en uygun grup olarak görülmüştür. Ermeniler, Osmanlı Devleti içerisinde probleme sebep olmayan ticaret, zanaat ve sanatla ilgilenen bir toplum olarak varlığını devam ettiren ayrıca kilisesi Ortodokslar kadar güçlü olmayan bir topluluktur.

Ermeniler, Bizans tarafından uğradıkları baskının yanı sıra Latinler ve Rumlar tarafından da baskı ve asimilasyona maruz bırakılmış olmalarına rağmen Osmanlı Devleti himayesi altında o güne kadar büyük bir hoşgörü altında hayatlarını sürdürmüşlerdir. Ancak zamanla Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlamasıyla birlikte dışarıdan etkiler çoğalmış ve İngiltere, Fransa gibi ülkeler kendilerine ayrıcalık talep etmeye başlamışlardır. Bu ayrıcalıklar devletlerin Osmanlı Devleti'nin içerisinde rahatça hareket etmesine ve gayrimüslimleri ayaklandırma konusunda onlara ortam sağlamıştır. Böyle bir ortamda kendilerine ve isteklerine uygun buldukları toplumlar üzerine misyonerlik faaliyetlerini uygulamaya koymuşlardır. Bu bağlamda da özellikle Fransa, Ermeniler üzerinde Katolikleştirme faaliyetlerinin sürdürülmesine en büyük destekçi konumunda olmuştur.

Fransa'nın Ermeniler üzerindeki Katolikleştirme faaliyetlerine geçmeden önce buna zemin hazırlayan ortam ve koşulları başlıklar halinde ele almak faydalı olacaktır.

A. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLER

Osmanlı Devleti tarih boyunca büyük bir hoşgörüye sahip olmasıyla birlikte çok kültürlü bir topluma ev sahipliği yapmıştır. Gayrimüslimler de bu topluluk içerisinde yer alan, Osmanlı toplumu içerisinde Müslüman olmayan tebaayı ifade eden bir terim olarak

kullanılmıştır. Osmanlı Devleti dönemi’nde Müslümanlar gayrimüslimler ile barış içerisinde ve her türlü hukuki, sosyal haklara sahip olarak yaşamışlardır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti idaresi altında bulunan gayrimüslim tebaanın dini inançlarına göre bir sınıflandırma ve buna bağlı bir yönetim şekli oluşturma anlamına gelen ve farklı dinlere mensup toplumları barış içerisinde rahatça yaşayabilme imkanını da sağlayan “Millet Sistemi’ne ” bir göz atmak gerekmektedir.

1. Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi

Kavram olarak millet, din ya da şariat anlamlarına gelmekle birlikte Kur’an-ı Kerim’de 15 yerde geçmektedir.¹²² Bu ayetlerde millet kavramı bir din topluluğunu ifade etmek amacıyla din ile eşdeğer anlamda kullanılmıştır.¹²³ Millet kavramı “ulus” anlamında kullanıldığında, aynı topraklar üzerinde yaşayan ve dil birliği içerisinde yaşayan insan topluluğunu ifade eder. Aynı ırktan olan toplulukta ulus kavramını ifade eder.¹²⁴ Ancak millet ile ulus kavramlarını aynı anlamda kullanmamız hatalı olur. Çünkü Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan halk hiçbir zaman ırk veya dil ayrımına tabi tutulmamıştır yalnızca din ve inanç birlikteliği esas alınarak bir yönetim modeli öngörülmüştür.

Millet, dini bir kavram olarak din ile eş anlamlı kullanılırken Osmanlı Devleti zamanında ise 19.yy’da gayrimüslim toplulukları ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.¹²⁵ Bir diğer ifadeyle millet kavramı, Osmanlı Devleti dönemi’nde varlığı resmi bir şekilde tanınan, kendi iç işlerinde özerk ve serbest bir varlığa sahip toplulukları ifade eder.

¹²² Bakara (120, 130, 135), Al-i İmran (95), Nisa (125), En’am (161), Araf (88,89), Yusuf (37, 38), İbrahim (13), Nahl (123), Kehf (20), Hac (78), Sa’d (7).

¹²³ Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2004), 33.

¹²⁴ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi* (İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992),12.

¹²⁵ İlber Ortaylı, “Millet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 30/66.

Osmanlı Devleti hakimiyeti altında bulunan Grek (Rum) milleti, Ermeni milleti, Yahudi milleti gibi. Bu kelime anlam itibarıyla etnik bir ayrımı değil yalnızca dinsel bir ayrımı ifade etmektedir.¹²⁶ Osmanlı Devleti hakimiyeti altında çeşitli dine mensup insanlar birlikte barış ve huzur içerisinde yıllar boyu yaşam sürdürmüşlerdir. Bu barış ve hoşgörünün sağlanabilmesinin altında uyguladıkları Millet Sistemi'nin¹²⁷ yeri oldukça büyüktür.

Osmanlı Devleti yönetimi altında yaklaşık 20 farklı gruptan gayrimüslim yaşamıştır.¹²⁸ Osmanlı Devleti bu gayrimüslim grupları, hakimiyeti altındaki toplulukları din, inanç esasına göre bir sınıflandırmaya tabi tutmuş ve buna da “Millet Sistemi” adını vermiştir. Uygulanan Millet Sistemi ile birlikte farklı din, mezhep, kültüre sahip her insan özgürlük içerisinde yaşama imkanına sahip olmuştur.¹²⁹ Millet Sistemi, kültür ve milliyet çeşitliliğini içerisinde barındıran Osmanlı Devleti için gerekli ve düzenleyici bir idari sistem olmasının yanında sistemin uygulamasında bir asimilasyon söz konusu değildir ve herkesin özgürlüğü esastır.¹³⁰ Bu sistem Osmanlı Devleti açısından sosyal, dini ve idari bir yönetim şeklini ifade etmektedir.

Millet Sistemi'nin birçok yeniliğin başlamış olduğu II. Mehmet (Fatih) döneminde kurulduğu kabul edilmekle¹³¹ birlikte bu sistemin yeni bir kuruluştan ziyade

¹²⁶ Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, çev. Ünsal Oskay (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2011), 64.

¹²⁷ Mary Mills Patrick, *Son Sultanların İstanbulu'nda Siyaset, Modernleşme, Yabancı Okullar*, çev. Ayşe Aksu (İstanbul: Dergah Yayınları 2009), 48.

¹²⁸ Yavuz Ercan, *Toplu Eserler Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar* (Ankara: Turhan Kitapevi, 2007), II/77.

¹²⁹ Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler* (Ankara: Andaç Yayınları, 2013), 28.

¹³⁰ Neşet Toku, “Kültürel Çoğulculuğun İlk Örneği: Osmanlı Millet Sistemi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din ve Dünya Barışı Uluslararası Sempozyum*, (2008), 343.

¹³¹ Canan Seyfeli, *Millet Sistemi mi? Rum ve Ermeni Patrikliği'nin İdaresi ve Osmanlı Devlet Salnameleri(1847-1918)* (İstanbul: Çizgi Kitapevi Yayınları, 2019), 25.

“zımmi” kurumunun devamı niteliğinde olduğu kabul edilmektedir.¹³² Zımmi, İslam ülkelerinde Müslümanlarla birlikte yaşayan gayrimüslimler (başka din mensupları) için kullanılan bir kavramdır.¹³³ Osmanlı Devleti hakimiyeti altında yaşayan Ermeniler, Yahudiler, Slavlar, Rumlar vb gruplar gayrimüslim halkı oluşturmaktaydı. Fatih Sultan Mehmet himayesi altında yaşayan topluluklara (Rumlar, Ermeniler) kendi kiliseleri aracılığıyla özerklikler tanımıştır. Dini özerkliğin yanı sıra ibadet, eğitim, istediği mesleği icra etme vb alanlarda da rahatlık sağlamıştır.¹³⁴ Osmanlı Devleti hakimiyeti altında yaşayan gayrimüslim halk, devlet kanunlarına itaat etmeleri, cizye ödemeleri ve haraç vergisi vermeleri karşılığında dini hayatlarını istedikleri gibi özgürce yaşama, özerkliklerini koruyabilme hakkına sahip olmuşlardır.¹³⁵

Millet Sistemi’nin amacı çok mezhepli, kültürlü ortamda çeşitliliğin Devlete zarar vermesini önlemek ve barış, huzur içerisinde yaşamı sağlamaktır. Ancak zamanla Millet Sistemi içerisindeki halkın (Rumlar, Ermeniler, Yahudiler) bağımsızlık düşüncelerinin artması üzerine sistemde aksamalar ve bozulmalar meydana gelmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti Millet Sistemi içerisindeki halkın haklarını koruyup özgürce yaşamalarına fırsat tanırken, dış güçlerin Osmanlı içerisindeki hedeflerinin gerçekleşmesi adına fırsatlar sunmuş, ortam sağlamıştır.

Temellerinin Fatih Sultan Mehmet dönemiyle birlikte atıldığı kabul edilen Millet Sistemi 19.yy ortalarıyla birlikte tam bir sistem olarak var olmuştur. Nitekim 1830 yılında Katolik Ermenilere, 1848 yılında ise Protestan Ermenilere “millet” statüsü verildiğini

¹³² Bilal Eryılmaz, *Osmanlı’da Birlikte Yaşama Politikası* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2019), 33.

¹³³ Mustafa Fayda, “Zimmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/428.

¹³⁴ Benjamin Braude, “Millet Sistemi’nin İlginç Tarihi”, *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, ed.Hasan Celal Güzel (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2006), 357-374.

¹³⁵ Toku, “Kültürel Çoğulculuğun İlk Örneği: Osmanlı Millet Sistemi”, 343.

gören ve Osmanlı Devleti hakimiyeti altında bulunan gayrimüslim toplulukların varlığını ve sahip oldukları hakları bir fırsat bilerek onları ayaklandırmak isteyen dış güçler bununla birlikte Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etme planlarına girişmişlerdir. Böylelikle Millet Sistemi'nin kendi lehlerine kullanmak istemişlerdir.

Osmanlı Devleti Avrupalı devletler tarafından kışkırtılan halkı ve ayaklanmaları önlemek, huzur ve barış içerisinde yaşamı sürdürebilmek amacıyla gayrimüslimlerle Müslümanları yasa önünde eşit haklara sahip olmasını sağlayan Tanzimat Fermanını yayınlamış, ardından Islahat Fermanı ve daha sonrasında da 1863 yılında “Ermeni Milleti Nizamnamesi”, 1865 de “Yahudi Milleti Nizamnamesi”ni yürürlüğe koymuş, bununla beraber Hristiyan mezheplerinden olan Katolik ve Protestan mezheplerine de ait nizamnameler hazırlatmıştır.¹³⁶ Tüm bu hak ve özgürlükleri sağlayıp fırsatlar getiren Millet Sistemi, gayrimüslim ayaklanmalarının durdurulmasına yetmemiştir. Kendi içlerinde özerk olmak onlara yetmemiş ve tam bağımsız olmayı hedeflemişlerdir. Osmanlıya müdahale etmek için gayrimüslimleri bir araç olarak gören devletler de gayrimüslimleri Osmanlıya karşı bu şekilde kışkırtmışlardır.

Böylece şunu net bir şekilde görmekteyiz ki Osmanlı Devleti'nin idari bir şekilde yönetilme biçimini ifade eden Millet Sistemi başlarda bunu sağlamasının aksine sonraları iç işlerine müdahale etmek isteyen güçler tarafından kendi aleyhine kullanılan bir sistem haline gelmiştir.

2. Osmanlı Devleti İdaresinde Ermeniler

Günümüzde çoğunluğu İstanbul'da bulunan ancak Anadolu topraklarının her yerine dağılmış halde olan Ermeniler, Bizans hakimiyeti altında yaşadığı süreç içerisinde özerk bir yapıya sahip olamamışlar bunun aksine hiçbir hakkı korunmamış ve ağır

¹³⁶ Ercan, *Toplu Eserler Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar*, II/74-75, 98-122.

vergilere maruz bırakılmışlardır.¹³⁷ Yaşadığı bölgenin getirdiği bir sonuç olarak Bizans ve İran'ın baskılarına sürekli maruz kalan Ermeniler, bu baskılardan kurtulmak için çeşitli zaman dilimlerinde Anadolu'nun farklı bölgelerine göç etmek durumunda kalmışlardır. Türklerle ilk karşılaşma da bu göçler esnasında gerçekleşmiştir. Ermeniler Türklerle karşılaştıkları ilk andan itibaren onların müsamahalı, hoşgörülü davranışlarını fark etmişler bunun neticesinde de onları Bizans imparatorluğundan bir kurtuluş yolu olarak görmüşlerdir.¹³⁸

Öncelikle Selçuklular ile karşılaşan Ermeniler onların idaresinde bir süre yaşamışlardır sonrasında Osmanlı Devletiyle ile karşılaşmışlardır. Hakimiyeti altında bir çok ırk, din, dil ve mezhebe bağlı halkı bir arada barındıran Osmanlı Devleti, bu halkları hoşgörü ve adalet ile yönetmekteydi. Osmanlı Devleti hakimiyeti altında yaşayan ve Hristiyanlık dinine mensup topluluklardan birisi olan Ermeniler, genelde Van Gölü çevresinde yaşamaktaydılar. Osmanlı Devleti'nin her bölgesine yayılan Ermeniler hiçbir yerde çoğunluk oluşturmuyorlardı.¹³⁹

Osmanlı Devleti'nin padişahlarından olan Orhan Bey Ermenilerin Bizans tarafından maruz kaldığı baskı ve hak mahrumiyetini farkında olarak onları korumak adına ayrı ve özerk bir topluluk olarak var olmalarına izin vermiş bunun neticesinde Kütahya'da ilk Ermeni dini merkezi kurulmuştur.¹⁴⁰ Hatta o sıra Kütahya'da bulunan Ermeni ruhani merkezini Osmanlı Devleti'nin başkenti olan Bursa'ya aldırılmıştır.¹⁴¹ Bununla birlikte dinlerini rahatça yaşayabilmelerine imkan sağlamıştır.

¹³⁷ Salahi R.Sonyel, *Osmanlı Ermenileri Büyük Güçler Diplomasisinin Kurbanları*, çev. Ayden Birerdinç (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2009), 27.

¹³⁸ Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Ermeniler ve Türk- Ermeni İlişkileri*, 21-25.

¹³⁹ Ercüment Kuran, "Tarihte Türkler ve Ermeniler", *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, ed. Hasan Celal Güzel (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2006), 41-42.

¹⁴⁰ Kantarcı, *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Dosyası*, 27.

¹⁴¹ Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Ermeniler ve Türk- Ermeni İlişkileri*, 21-25.

Fatih Sultan Mehmet dönemi geldiğinde huzurlu ortam devam etmiş İstanbul'un fethiyle birlikte Bizans yıkılmış ve Ermeniler siyasi, dini, toplumsal, ekonomik her yönden rahat, barış ve güvenin esas alındığı bir muamele görmeye başlamıştır.¹⁴² İstanbul'un Fethi'nden 8 yıl sonra 1461 yılında Bursa'da bulunan Ermeni dini ve ruhani lideri Hovagim yeni başkent İstanbul'a getirilmiştir. Ermeniler tarafından İstanbul'da kurulan İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin başına Hovagim'in getirilmesi, Ermenilerin dini hayatlarını yaşayabilmeleri ve her türlü dini özerkliğe hak ve imtiyazlara sahip olmaları için önemli adımlardan birisi olmuştur.¹⁴³ İstanbul'un Fethi sırasında Ermenilere ait yalnızca 3 patrikhane varken (Kudüs Gregoryen Ermeni Kilisesi, Eçmiyazin Gregoryen Ermeni Kilisesi, Sis Ermeni Kilisesi), Bizans hakimiyeti altında Ermeniler yalnızca 3 kiliseye sahipken Osmanlı döneminde kilise açma yetkisine sahip olmuşlar ve 100'ü aşkın kilise açmışlardır.¹⁴⁴

Dinlerini rahat ve özgür bir ortamda yaşama imkanı bulan Ermeniler, kendi dillerini rahatça konuşabilmişler, istedikleri mesleği icra edebilme rahatına da sahip olmuşlardır. Statüsü yüksek meslekler olan kuyumculuk, tüccarlık, zanaatkarlık vb mesleklerde yer almışlardır.¹⁴⁵ Kültür ve edebiyat, mimari, müzik vb alanlarda varlıklarını göstermişlerdir. Hatta Ermeni mimarlar oldukça güçlü ve estetik algısı yüksek eserler ortaya koymuşlardır. Tanınmış Ermeni şair Asadur Zabel, Aznavuroğlu, yine tanınmış Ermeni mimarlardan Mihran Azaryan, Hovsep Aznavor ve diğer birçok mimar

¹⁴² Kantarcı, *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Dosyası*, 27.

¹⁴³ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, 82-85.

¹⁴⁴ Yavuz Ercan, "Ermeniler ve Ermeni Sorunu", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, ed. Hasan Celal Güzel, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2006), 84.

¹⁴⁵ Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, yay.haz. Osman Köker (İstanbul, Aras Yayıncılık, 2003), 488. Ergünöz Akçora, "Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İsyanları ve Türk- Ermeni Toplumu İlişkilerine Etkileri", *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu* ed. Hasan Celal Güzel, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2006), 144.

bu dönemde ortaya çıkmıştır.¹⁴⁶ Yeğyazar da hem rahip hem de ressam olma özelliğini taşımaktadır. Bu anlamda Osmanlı idaresi altında Ermeniler çok çeşitli ve zengin bir kültüre sahip olmuşlardır.

Osmanlı Devleti hakimiyeti altında yaşayan gayrimüslim halk askerlik görevi icra etmiyordu. Bu topluluklardan birisi olan Ermeniler de askerlik yapmıyordu. Bu sebeple Ermeniler de askeri alanda gelişmekten ziyade daha çok ticarete ve sanata yönelmişlerdir. Bunun neticesinde de sanatta ve ticarete söz sahibi olacak kadar ilerlemişlerdir. Ermeniler, mimarbaşılık, kuyumculuk, musiki ve hat gibi birçok alanda oldukça gelişmiş ve varlıklarını bu alanlarda sürdürmüşlerdir.¹⁴⁷ Ermenilerin geçmişten beri Bizanstan gördüğü baskı ve bunun neticesinde birçok farklı bölgeye göç etmeleri de ticarete ve sanatta ilerleme kat etmelerine olanak sağlamıştır¹⁴⁸.

Osmanlı hakimiyeti altında huzur içerisinde yaşayan Ermeniler kendi iç işlerinde, dini, eğitim, içtimai meselelerde özerk bir topluluk olarak varlığını devam ettirmişlerdir. Ticaret ve sanatla ilgilenmelerinin yanı sıra hem İstanbul da hem de Anadolu'nun farklı bölgelerinde Ermeni okulları açma fırsatı elde etmişler, kendi gazete ve kitaplarını basma serbestliğine sahip olmuşlar hatta devlet kademelerinde yüksek mevkilere, görevlere gelme hakkına dahi sahip olmuşlardır.¹⁴⁹ Tüm bunlara baktığımızda Ermeni milletinin Osmanlı Devleti içerisinde toplumsal ve kamusal hayatın her noktasında var olduklarını, önemli bir konumda olduklarını söyleyebiliriz.

Kendilerini Bizans baskısından kurtarıp özgür, rahat ve hoşgörülü bir ortamda yaşama imkanı sağlayanların Osmanlı Devleti idaresi olduğunu farkında olan Ermeniler

¹⁴⁶ Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, 42, 66, 67, 70, 378, 379.

¹⁴⁷ İlber Ortaylı, “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Ermeniler”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed.Mehmet Metin Hülagu vd. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), III/194-195.

¹⁴⁸ Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, 82-85.

¹⁴⁹ Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler* (İstanbul: Gültepe yayınları, 1983), 55-56.

ve Türkler arasında ortak değerler de görülüyordu. Bunlara örnek olarak kıyafetler, yemekler, düğün merasimleri gösterilebilir. Ermenice dilinin var olmasına rağmen Ermenilerin çoğunluğu Türkçe konuşmayı tercih etmekteydi. Daha ileri giderek Ermeni ve Türklerin dinleri dışında ayrılıklarının olmadıklarını söylemek bile mümkün olabilir. Bu anlamda dilden, kültürel yaşama kadar hatta mutfak kültürleri dahi benzerlik göstermektedir.¹⁵⁰ Bu kadar benzerliğin altında Türkler ve Ermenilerin uzun bir süre boyunca birlikte karşılıklı anlayış ve huzur içerisindeki yaşamları ve etkileşim halinde oluşları gösterilebilir.¹⁵¹ Ermeniler Osmanlı Devleti'nin edebiyat, müzik ve mimarisine de oldukça hakimlerdir ve bu alanlarda hizmette de bulunmuşlardır.

Ermeniler, Türklere en yakın konumda bulunan gayrimüslim halk olarak görülmüşler, bunun neticesinde Osmanlı tarafından “Millet-i Sadıka” olarak anılmışlardır. Bu güvenirliliklerinden dolayı özellikle Abdulhamit döneminde devlet adamı olabiliyor hatta Ermeni hariciyeciler, nazırlar bile görülüyordu.¹⁵²

Osmanlı Devleti ile Ermeniler huzurlu ve karşılıklı güven içerisinde yaşamaya devam ederken 15 ve 16. yy'da Kanuni Sultan Süleyman dönemi ile birlikte Batılı devletlerin, dış tesirlerin etkileri görülmeye başladı. Fatih Sultan Mehmet dönemindeki yükselmesini ve ihtişamını yavaş yavaş kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti, yabancı devletlere bazı hak ve imtiyazlar vermeye başlamıştır. Kapitülasyon adı verilen bu ayrıcalıklar, zamanla kalıcı olmuş ve yabancı devletlerin Osmanlı iç işlerine karışmaları gayrimüslimleri kışkırtıp ayaklanma çıkarmaları için bir fırsat olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin gücünün eskisi gibi olmaması beraberinde XVII. yy'da ortaya çıkan Celali ayaklanmaları da gayrimüslimleri ve özelde Ermenileri etkilemiştir. Osmanlı

¹⁵⁰ Ortaylı, “Osmanlı Devleti'nden Günümüze Ermeniler”, III/193.

¹⁵¹ Gürsoy Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Sivas ve Suşehri bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri* (İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık, 2003), 28-51.

¹⁵² Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, 50,

Devleti idaresi altında rahat ve huzurlu bir yaşantı süren Ermenilere karşı XVII. yy ile birlikte Katolik, Protestan ve Ortodoks misyonerleri faaliyetlere başlamışlar imparatorluk içindeki ayaklanmaları fırsat bilerek gayrimüslimleri kışkırtmışlardır.¹⁵³ Anadolu'ya gönderilen seyyahlar toprakların her yerini karış karış gezerek bilgi toplamışlar ve bunları Osmanlı aleyhinde kullanmak üzere yapmışlardır.

Bu olumlu barış, huzurlu ve özgür ortam XIX. yy'a gelindiğinde verilen hak ve imtiyazların neticesinde Batılı devletlerin Osmanlı Devleti içerisindeki işleyişe müdahale etme isteği, misyonerlerin kışkırtmaları gibi sebeplerle etkisini iyice kaybetmeye başlamıştır.¹⁵⁴ Böyle bir dönem içerisindeyken Ermeniler eğitim faaliyetleri için ilk kez yurt dışına çıkmışlar özellikle Fransa bu noktada önemli bir ülke olmuştur. Bu da Katolikleştirme ve misyonerlik faaliyetlerini etkileyen unsurlardan birisi olmuştur.

Fransız ihtilali'nin en önemli sonuçlarından birisi milliyetçilik akımı olmuştur.¹⁵⁵ Nitekim bunun bir sonucu olarak 1820 yılında Osmanlı himayesi altında bir gayrimüslim topluluk olarak yaşayan Rumlar (Yunan) ayaklanmış ve bunun neticesinde bağımsızlıklarını kazanan ilk millet olmuşlardır. Kendi içlerinde özerk bir yapıya sahip olan Ermeniler de tam bağımsızlıklarını kazanmak istemişler ve bununla ancak bir dış güç yardımıyla olabileceğini düşünmüşlerdir.¹⁵⁶ Tüm bunlara rağmen 1828-1829 yılları arasında Rusya ile yaşanan savaşta Gregoryen Ermeniler Osmanlı'ya ihanet etmiş ancak Katolik Ermeniler Osmanlı Devleti yanında yer almışlardır. Bunun sonucunda Katolik Ermeniler 1830 yılında II. Mahmut döneminde tüm bu hak ve imkanlarla birlikte ayrı bir

¹⁵³ Akçora, "Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İsyanları ve Türk- Ermeni Toplumu İlişkilerine Etkileri", 126-127.

¹⁵⁴ Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Sivas ve Susehri bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri*, 221.

¹⁵⁵ İsmail Mangaltepe, "Avrupalı Seyyahların ve Bazı Batılı Devletlerin Osmanlı Coğrafyasındaki Ermenilere Yönelik Destek Faaliyetleri", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed.Mehmet Metin Hülagu vd. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), X/29-30.

¹⁵⁶ Sonyel, *Osmanlı Ermenileri Büyük Güçler Diplomasisinin Kurbanları*, çev.Ayden Birerdinç, 31.

Millet olarak tanınmış ve Osmanlı Devleti Millet Sistemi'nin içerisinde yer alarak imkanlardan faydalanmıştır. İstanbul'da Katolik Ermeni Kilisesi kurulmasına izin verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde batılı devletlere sağladığı “Kapitülasyonlar” ve hakimiyeti altında yaşayan gayrimüslimlerin özerk yaşamalarına fırsat ve imkan veren “Millet Sistemi” uygulamaları kendisine olumsuz yönde etkilere neden olmuştur.

Osmanlı, devlet içindeki ayaklanmalar, gayrimüslimlerin kışkırtılmaları, iç işlere müdahale vb. durumlarına karşılık 1839 yılında Tanzimat Fermanını ilan etti ve gayrimüslimlere en yüksek devlet kademesine gelebilme hakkını tanıdı. 1856 yılında Islahat Fermanı'nı da ilan ederek Tanzimat Fermanını teyit etmenin ve yenilemenin yanı sıra haklarını daha da genişleten Osmanlı Devleti'ne karşılık gayrimüslimler tatmin olmuyor ve tam bağımsızlık talep ediyorlar, ayaklanmalara devam ediyorlardı. Bununla birlikte 1860'lı yıllarda Ermeniler kendilerini yönetme hakkını da içeren bir nizamname hazırlığına giriştiler. Kendileri bu nizamnameyi bir anayasa olarak kabul ettiler ve 1863 yılında da Osmanlı tarafından Nizamname-i Millet-i Ermeniyan adıyla kabul edildi. Nizamname ile birlikte Ermeni Kilisesi daha etkili olmaya başlamış Ermenileri yönetme yetkisi ile birlikte bir meclis oluşturma fırsatı da bulmuşlar bununla beraber bağımsız bir yönetim sağlamışlardır. Nizamnameyi bağımsızlık yolunda atılan önemli adımlardan biri olarak görmüşlerdir.¹⁵⁷

93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlıca sebeplerinden birisi de Osmanlı Devleti içinde o sıralar şiddetlenen gayrimüslim halkın ayaklanmaları idi. Osmanlı Devleti'nde Türklere yakınlığı ve dostluğuyla bilinmekle beraber Millet-i Sadıka olarak anılan Ermeniler 93 Harbi'nde gösterdikleri Rus yanlılığı ve Osmanlı'nın

¹⁵⁷ Recep Karacakaya, “İstanbul Ermeni Patrikleri ve Siyasi Faaliyetleri(1878-1923)”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler* (Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), IX/81.

karşısında yer alışıyla farklı bir yol izlemişlerdir. Nitekim Ermeni meselesinin uluslararası bir sorun olarak ortaya çıkması bu savaşın sonucunda imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla olmuştur. 1878 Berlin Kongresi'ne patrikhane tarafından gönderilen heyetin başında Ermenilerin “ikinci babamız” diye kabul ettiği patrik Mıgirdiç Hrimyan vardır. Bu anlaşma Ermeniler açısından oldukça önemli olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin bağımsızlık isteklerine karşı ortaya koydukları yenilikler fayda vermemiştir. Osmanlı'nın savaşı kaybetmesi ve zayıflamasını fırsat bilen Ermeniler heveslenmiş ve kendilerine ait bir devlet kurma hayalleri gerçekleştirebilmek için bir ortam bulduklarını düşünmüşlerdir. Öyle ki misyonerlerin faaliyetleri de o dönemde etkisini göstermeye başlamış ve boşluklardan yararlanarak kendi faaliyetlerini sürdürebilme imkanı bulmuşlardır. O güne kadar kendisini Bizans esirliğinden kurtaran özerk, geniş hak ve imtiyazlara sahip bir topluluk olarak var olabilmelerine imkan tanıyan Osmanlı Devleti'ne düşman olarak karşılarında yer almışlardır. 1890 yılından sonra Ermeniler cemiyetler kurarak büyük ayaklanmalara kalkışmışlardır. Özellikle Hınçak ve Taşnak gizli cemiyetlerinin ayaklanmalarıyla Doğu Anadolu'da müstakil bağımsız bir devlet kurmak için faaliyetlerde bulunmuşlardır. XIX. ve XX. yy'da birçok Ermeni gazetesi yayınlanmış Türkçe ve Ermenice olmak üzere basılmıştır. Bu gazete ve dergiler Ermenilerin bağımsızlıkları açısından ve benliklerini muhafaza etmeleri için oldukça önemli olmuştur.¹⁵⁸ İlk Ermeni dergisi olan *İntelligencer*, dönemin üç önemli gazetesi olan; *Massis* (Ararat), *Hiusissapile* (Aurora Borealis), *Ardzvi vaspurakan* (Eagle of Vaspurakan) örnek olarak verilebilir.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Raymond H.Kevorkian, Paul B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, çev. Mayda Saris, yay.haz. Ararat Şekeryan. Orijinal kitap adı: *Les Armenians dans Empire Ottoman A la Veille Du Genocide* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2012), 86.

¹⁵⁹ Mangaltepe, “*Avrupalı Seyyahların ve Bazı Batılı Devletlerin Osmanlı Coğrafyasındaki Ermenilere Yönelik Destek Faaliyetleri*”, X/32.

1830 yılında Katolik Ermenilerin bir millet olarak tanınması ve Katolik Ermeni Kilisesi'nin kurulmasına kadar Ermenilerin iç işleri merkez konumunda olan İstanbul Ermeni Patrikliğinde toplanmış ve burada yürütülmüştür.¹⁶⁰ İstanbul Ermeni Patrikliği günümüzde siyasi yetkisi olmamakla beraber yalnızca ruhani yetkilerini devam ettirmektedir. Ermenilerin ruhani patriklik merkezi Kumkapı Surp Asdvadzadzin Kilisesidir. 2019 yılında seçilen Patrik II. Sahak (Maşalyan) Türkiye Ermenilerin 85. Patriği olmuştur ve hala görevde olan patriktir.

B. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLER ÜZERİNE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti'nin çok uluslu bir imparatorluk oluşu Batılı devletlerin her zaman ilgisini çekmiş ve hoşgörü ortamında yıllar boyu yaşamaya devam eden imparatorluk içindeki bu gayrimüslim grupları kendilerinin Osmanlı'nın iç işlerine müdahale edebilmek için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Avrupalı devletler Ortodoks Rumların çok köklü ve güçlü bir kilise yapısına sahip olmaları, Müslümanların dinlerine bağlılığı ve mürtedliğin büyük günah oluşundan, Yahudilerin daha dışa kapalı olmaları dolayısıyla uygun gruplar olmadığını fark etmişlerdir.

Gayrimüslim gruplardan olan Doğu Hristiyanlarını faaliyetleri için uygun bulan misyonerler özelde de Ermeniler üzerine yoğunlaşmışlardır. Bunun sebepleri arasında; Ermeniler'in İstanbul dışında Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde de bulunmaları, Osmanlı Devleti'ni hiç uğraştırmayan ve ticaretle uğraşıp, zanaatkar olarak önemli, değerli bir kesimi oluşturmaları, bugüne kadar tek millet halinde var olamamaları gösterilebilir. Böylelikle Misyonerler Ermeniler için bağımsızlıklarını kazanmaları ve özerk bir yapıya kavuşmalarının mümkün olmasını vaat ediyorlardı. Ermeniler üzerine

¹⁶⁰ Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 185.

gerçekleştirecek olan Katolik misyonerliği faaliyetlerini Fransa, Protestan misyonerliğini İngiltere, Ortodoks misyonerliğini ise Ruslar desteklemiştir. Bu faaliyetlere geniş bir şekilde bakmak konumuz açısından önemli olacaktır.

1. Misyonerlik Nedir?

“Missio” kelimesinden türeyen misyon kelimesi terim olarak “görev, yetki” olarak tanımlanmaktadır. Misyoner ise bu bağlamda görevi üstlenen “görevli olan kişi” anlamına gelmekte ve özelde Hristiyanlığı yaymakla görevli kişiler için kullanılmaktadır.¹⁶¹ Misyon, Hristiyanlık söz konusu olduğunda, Baba tarafından Oğul’un ve Kutsal Ruh’un gönderilmesini ifade ederken, Yuhanna 20:21’deki ifadelerde İsa’nın misyonerlik görevi yanında havarilerine verdiği yayılmacı görevden bahsedilmektedir. Latince bir ifade olan misyonerlik kelimesinin ilk olarak Hristiyanlık dini tarafından kullanılmasıyla birlikte misyoner ve misyonerlik kavramları da genellikle Hristiyanlık dini özelinde kullanılmıştır.¹⁶² Bununla beraber bir kavram olarak Misyon terimi ilk defa 16. yy da Katolik Kilisesi içinde önemli bir yere sahip tarikat olan Cizvitler tarafından daha özel bir anlamda kullanılmıştır.¹⁶³

¹⁶¹ Ali İsra Güngör, *Vatikan Misyon ve Diyalog* (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2016), 136.

¹⁶² Ömer Faruk Harman, “Genel olarak Misyonerlik”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul (2004), 25.

* Dharma, Hinduizm’de din, kanun, yol, görev, erdem, ahlak, sosyal sorumluluk gibi anlamlarına gelen Bireysel olaak kişinin yaşam boyu uyması gereken kuralları ifade eden kavrama denir. Bkz. Arık, “Dharma”, I/125.

¹⁶³ Eugene Hillman, *The church as mission* (London:1966), 36. Ali İsra Güngör, “Dinler Arası İlişkiler Alanı ve İlgili Kavramlar”, *Dinler Arası İlişkiler El Kitabı*, ed.Ali İsra Güngör (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 29.

Tarihte misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuş dinler evrensel, yayılmacı bir hedefi olmayan ve ırk temelli olan dinler ise milli dinler olarak sınıflandırılmaktadır. Budizm, Maniheizm, Hristiyanlık ve İslam'ı, yayılmacı hitabı ile bütün insanları etkileyen ve ilgilendiren misyoner dinler arasında saymak mümkündür.

Budizm'de Budda, aydınlanmayla birlikte yayılma ve Dharma* mesajını herkese duyurma amacı taşımıştır. Budizm ile birlikte Maniheizm dininde de misyonerlik faaliyetleri yürütülmüştür. Maniheizm dininin kurucusu Mani misyonerlik faaliyetleri için geziler gerçekleştirmiş ve dini yaymak adına adımlar atmıştır. Maniheizm, Mani ile birlikte öğretileri yayma amacı taşınmış ve bu bağlamda Misyoner dinler arasında yerini almıştır.¹⁶⁴

Yahudilik dini ırk esaslı ve aslında dışarıya kapalı ve kendi özelinde bir dini yapılanmaya sahiptir. Tevrat'ta misyonerliğe dair açık ifadeler bulunmamasına karşın bazı ifadeler misyonerlik bağlamında yorumlanmıştır. Bu ifadelere örnek olarak; Tesniye 23:7-8 verilebilir.¹⁶⁵ Buradaki ifadeler Yahudilik dininin ihtidaya açıklığından bahsetmektedir. Yahudiler arasında misyonerlik faaliyetleri yürütenler Ferisi Yahudiler olmuşlardır. Kendisinin bir Ferisi olduğunu iddia eden, Hristiyanlığın yayılmacılığı döneminde önümüze çıkan ve önemli isimlerden biri olan Pavlus'un önceleri Yahudi bir misyoner olduğu düşünülmektedir.¹⁶⁶ Yahudilikte misyonerliğin olduğuna dair bir başka örnek de Kur'an-ı Kerim'de Buruc suresi 4-9 ayetlerinde geçen Ashab-ı Uhdud olayıdır. Bu olay, Himyeri yöneticisi Zünüvas'ın halkını Yahudi olmaya zorlaması, kabul etmeyenleri ise Uhdud denilen ateş çukurlarına attırması olayıdır. Bu olaylarla birlikte bir

¹⁶⁴ Harman, "Genel olarak Misyonerlik", 27.

¹⁶⁵ Misyonerlik faaliyetleri kapsamında yorumlanan ifadelere "II Krallar 17:24-28", "I.Krallar 19:15" örnek olarak verilebilir ve Yahudilikte misyonerlik faaliyetleri anlamında kaynak teşkil etmektedir.

¹⁶⁶ Ömer Faruk Harman, "Yahudiliğin Misyonerlik Faaliyetleri", Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul 2004, 302.

zaman sonra Yahudilik'te mühtedi faaliyetlerine olumsuz bakış sergilenmeye başlamıştır. Yahudilik dini içe kapalı bir yapıya bürünmeye ve dine girişlerde sert kurallar getirmeye başlamıştır. Hatta bu bağlamda “Nuhilik teolojisi” geliştirmişler ve kurtuluşa ermek için Yahuliğe girişin zorunlu olmadığını, Nuhilik yasası olarak adlandırılan tek tanrıcılığı ve evrensel yasalar içeren yedi yasayı kabul eden ve uygulayan herkesin hangi dine mensup olursa olsun kurtuluşa ereceğini kabul etmişlerdir.¹⁶⁷

İslam evrensel dinler arasında olan bir diğer dindir ve İslam'ın insanlara duyurulması ve tanıtılması “Tebliğ” ve “Davet” terimleri ile ifade edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de; Tevbe Suresi 122. Ayet, Nahl Suresi 125. Ayet, Maide Suresi 67. Ayet ve Gaşiye suresi 21-22. ayetlerinde İslam dininin insanlara tebliğ edilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Fakat bu faaliyetin sadece duyurmak olduğu, zorlayıcı bir ifade kullanılmadığı ve inanıp inanmamanın Allah ile insan arasındaki bir husus olduğu vurgulanmıştır. İslam dinindeki tebliğ faaliyetleri ve diğer dinlerin yayılmacı misyonerlik faaliyetleri arasında büyük farklar vardır. İslam dini karşıtlığı bağlamında en önemli misyoner kişilik Zwemer'dir. Zwemer yaklaşık 40 yıl İslam dünyasında faaliyetlerde bulunmuş İslam düşmanı bir misyonerdir. Misyoner Zwemer islam dini açısından olduğu kadar diğer din mensuplarının misyonerlik faaliyetleri açısından da esin kaynağı olmuştur.¹⁶⁸ Bu noktada yalnızca dinler hakkında bilgi vermek amacıyla İslam'a da değinilmiştir.

2. Hristiyanlıkta Misyonerlik ve Faaliyet Alanları

Evrensel dinler olarak tanımladığımız dinlerde misyonerlik faaliyetleri bulunmakla birlikte misyoner ve misyonerlik denildiğinde akla ilk olarak Hristiyanlık

¹⁶⁷ Harman, “Yahudiliğin Misyonerlik Faaliyetleri”, 304.

¹⁶⁸ Muhammed Güngör, “İslam Dünyasına Gönderilen Misyon Elçisi Samuel Marinus Zwemer ve İslam'a Bakışı”, *Dini Araştırmalar*, 17/44 (2014), 190.

dini gelmektedir. Hristiyanlıkta misyonerlik faaliyetleri Kilisenin temel görevlerinden olmakla birlikte Hristiyanlık dinine mensup tüm müntesipler potansiyel misyoner olarak görülmektedir. Bu misyonerlerin en büyük amacı, İncil'i, Hristiyan olmayan halklar arasına yaymaktır.¹⁶⁹ Matta 15:24 ve Matta 5:17 cümlelerinde İsa'nın misyonu belirtilmekte ve İsa'nın dini yayış şeklinin ilk başlarda evrensel bir özellik taşımadığı görülmektedir. İsa burada, muhatabının İsraoğulları olduğunu söylemiş ve görevinin onlara kaybettikleri yolu buldurmak olduğunu belirtmiştir.

Markos 6:6-7'de ilk misyon bölgeleri olan bölgelerin Celile'nin köyleri olduğu ve İsa'nın buralarda on iki elçisini görevlendirdiğini ifade etmektedir. İlk misyon hareketleri daha çok gittikleri yerlerde hastaları iyileştirmek amacındaydı ve henüz Baba, Oğul, Kutsal Ruh adına bir vaftiz ve evrensel bir boyut taşımamaktaydı. Bu durumdan Markos 6:12-13 de bahsedilmiştir. Nitekim zamanla Matta 28:19-20'deki ifadelerle Baba, Oğul, Kutsal Ruh adına yapılan bir misyon hareketliliğinin başladığı görülmektedir. Bu ifadelerde misyonerlikteki amacın insanların vaftiz edilip onların Hristiyanlaşmasını sağlamak olduğu anlaşılmaktadır.

Misyonerlik sadece Hristiyan inancının ifade edilip duyurulmasını amaçlayan sıradan bir tebliğ olayı değildir. Hristiyanlığın en önemli misyoner kişiliklerinden olan Pavlus'un da vurguladığı gibi "ne yapıp edip insanların Hristiyanlığa kazandırılması"¹⁷⁰ faaliyetidir. Hristiyanlık dinindeki misyonerlik faaliyetleri ve diğer dinler arasındaki fark İslam özelinde tam olarak budur. Hristiyanlar tarih boyunca gittikleri yerlerde sadece Hristiyanlık mesajını yaymayı hedeflememiş, ayrıca gittikleri her yerdeki insanları vaftiz edip Hristiyanlık dinine kazandırmayı amaçlamışlardır. Hristiyanlar hakimiyetleri

¹⁶⁹ Mehmet Aydın "Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye", Türkiye Misyonerlik Faaliyetleri (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1996), 7.

¹⁷⁰ Korintoslular'a Birinci Mektup, 9:20.

altında yaşayan farklı inanç ve kültür bağılısı halkları hızla asimile etmeyi, İsa'nın ve Pavlus'un kendilerine yüklediği dinsel bir görev olarak benimsemişlerdir.¹⁷¹

Bu bağlamda bakıldığında misyonerlik; basit bir dini tebliğ, ulaştırma ve haber vermekten ziyade planlı, programlı, amaçlı kurumsal hedefleri olan sistematik faaliyetler bütünüdür. Misyonerlik faaliyetleri zamana, döneme, şartlara göre şekil ve taktik değiştirmekte ve muhatabının zayıflıklarından yararlanmaktadır. Misyonerlikte amaç yalnızca Hristiyanlık dinine girmek değil aynı zamanda kimlik ve şahsiyet değişiminin de sağlanmasıdır.¹⁷²

Günümüz Hristiyan misyonerliği, emperyalizm ile çağrıştırdığı ilişki dolayında olumsuz anlam taşımaktadır. Bu nedenle misyonerlik yerine başka kelimeler kullanma eğilimi oluşmuştur. Bunlar arasında en sık rastlananlar “evangelizm” ve “evangelizasyon” olmakla birlikte zaman zaman “şahitlik” (witnessing) ve “beyan” (proclamation) gibi kelimeler de misyonla ilişkili olarak kullanılmaktadır.¹⁷³ Misyonerlik yerine bu terimlerin kullanımının amacı, misyonerlik denildiğinde akla gelen baskı, zorlama ve olumsuz anlamların yerine daha olumlu bir profil çizmektir. Evangelizm teriminin kullanımı mesajın yalnızca Hristiyan olmayanlara değil de aynı zamanda Hristiyan olup günahkar ve dine ilgisiz olan müntesiplerini de uyarmak ve mesajı onlara iletme anlamını da taşımaktadır.¹⁷⁴ Konumuz özelinde Ermeniler'in Hristiyan dinine mensup oluşları ancak farklı mezhepten olmaları Katolik Kilisesi'nin Ermeniler üzerindeki faaliyetleri bağlamında Evangelizm terimi altında incelenebilir.

¹⁷¹ Şinasi Gündüz, “Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2/1 (2002), 3.

¹⁷² Abdurrahman Küçük, “Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ile Tebliğ Arasındaki Fark)”, *Dinler Tarihi Araştırmaları V*, *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik Sempozyumu*, yay haz. Asife Ünal. (Ankara: 2005), 32.

¹⁷³ Güngör, “Dinler Arası İlişkiler Alanı ve İlgili Kavramlar”, 31.

¹⁷⁴ Ali İsmail Güngör, *Evanjelistler* (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2016), 17.

Hristiyanlık dininde misyonerlik faaliyetleri İnciden ifadelerle¹⁷⁵ desteklenmekle birlikte ilk misyon faaliyetlerinin pratikte Pavlus ile başladığı söylenebilir. Pavlus, insanın kurtuluşunun ancak vaftiz ile yani İsa Mesih'in ruhuyla bütünleşerek gerçekleşeceğini iddia etmektedir.¹⁷⁶ Pavlus, Tanrı aracılığıyla kendisinin havari olarak atandığını bildirmekle¹⁷⁷ birlikte Kutsal Kitap'ta, Yahudilere dini yayma görevi Petrus'a, Yahudi olmayanlara yayma görevi ise bana verildi demektir.¹⁷⁸ Nitekim İncil ilk olarak Yahudilere tebliğ edilmiş ve misyonerlik faaliyetleri ilk olarak Yahudiler¹⁷⁹ üzerine gerçekleşmiştir. İncil'de de bahsedildiği şekliyle: İsa'ya emredilen İsrail evinin kaybolmuş koyunlarına gitmesi idi bu ifadeler ile tebliğ faaliyetlerinin ilk olarak yahudilere¹⁸⁰ yönelik olduğu teyit edilmiştir.

Misyonerlik faaliyetleri ile ilgili İncil'de Resullerin İşleri 11:19-22'deki cümlelerde Hristiyanlık dinini yaymak amacıyla gerçekleştirilen faaliyetlerden bahsedilmektedir. Misyonerlik faaliyetleri bağlamında Pavlus, Hristiyanlığın tüm topluluklara ulaşabilmesi adına çeşitli yerlere seyahatler gerçekleştirmiş ve topluluklara mektuplar göndermiştir.¹⁸¹ Pavlus gerçekleştirdiği seyahatler neticesinde Hristiyan misyonerlik faaliyetlerinde en büyük engelin Yahudi şeriatına uyma zorunluluğu olduğunu farketmiş ve bu zorunluluğa karşı çıkmıştır.¹⁸² Böylelikle Pavlus ile birlikte Hristiyan misyonerlik faaliyetleri genişlemiş ve Yahudi olmayanlar(Gentile) arasında da yayılmaya başlamıştır. Bu bağlamda Pavlus, Hristiyanlık için en etkili misyoner olarak

¹⁷⁵ Matta 15:24, Matta 10:5-7, Markos 6:7, Luka 9:3-6, Matta 28:19-20, Markos 16:15-18, Luka 24:47.

¹⁷⁶ Galatyalılar 2:16-21.

¹⁷⁷ Galatyalılar 1:1

¹⁷⁸ Galatyalılar 2:7

¹⁷⁹ Matta 15:24: "İsa, Ben yalnız İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gönderildim."

¹⁸⁰ Matta 10:5-6

¹⁸¹ Korintoslulara I.Mektup 6:12; 10:23, Korintoslulara I.Mektup 10:33.

¹⁸² Galatyalılar 3:24-25 ifadeleriyle Pavlus, İsa'dan sonra Yahudi şeriatının kaldırıldığını belirtmiştir.

kabul edilmiştir.¹⁸³ İsa'dan sonra misyonerliğin bir yayılmacı faaliyet olarak önem kazanması yine Pavlus ile birlikte gerçekleşmiş ve Hristiyan yayılmacılığı yeni bir boyut kazanmıştır.

Yahudi olmayanlar, pagan inancına sahip insanlar arasında başlayan misyonerlik faaliyetleri Helenistik dünyaya Antakya*’dan yayılmıştır.¹⁸⁴ Bu bağlamda Roma topraklarında yayılmaya başlayan Hristiyanlık başlangıçta baskı görmesine rağmen bu baskı tersine etki göstererek yayılma hızını daha da artırmıştır. 313 yılına gelindiğinde İmparator Konstantin, Milano Fermanı ile birlikte Hristiyanlığı meşru bir din olarak kabul etmiş, bununla beraber Hristiyanlık siyasi bir güç zemini kazanmıştır. Bu eksende siyasi nüfuzunu korumak ve artırmak amacıyla misyonerlik faaliyetleri teşkilatlı bir biçim almaya başlamıştır.¹⁸⁵ Bununla beraber misyonerlik, kilise aracılığıyla kurumsal, sistematik organizasyonlarca takip edilen ve özel yetiştirilmiş kişilerce uygulanan bir faaliyet alanı halini almıştır. Misyon anlayışı sadece dini bir görev olmamakla birlikte kültür-ticaret politikası, uluslararası ilişkiler, çoklu ilişkiler vb. Hristiyanlaştırmanın

¹⁸³ Süleyman Turan, *Misyonerliğin Kurucusu Pavlus* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1.basım, 2006), 13.

*Antakya Kilisesi İsa’nın önde gelen havarilerinden olan Petrus tarafından kurulmuştur. Antakya, Hristiyan misyoner hareketleri döneminde Roma imparatorluğunun üç büyük şehridir. İskenderiye ve Antakya Roma’nın doğudaki en önemli faaliyet alanlarıdır. Antakya Hristiyanlığın ilk dönemlerinde metropol özellik taşıyan bir merkezdi. Bu anlamda içerisinde Yahudiler, Araplar, Persler ve Grekleri barındıran kozmopolit bir ortama sahip olmasıyla da önemli merkez olma özelliği taşımaktadır. Bu özellikleri sebebiyle de Antakya, Hristiyanlığın yayılması ve misyonerlik sürecinde merkezi bir rol üstlenmiştir. Bkz. Mehmet Aydın, “Hristiyan Misyonerliğinin Başlangıcı, Gelişimi ve Hedefleri”, *Dinler Tarihi Araştırmaları V, Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik, Sempozyum*, (2005), 36.

¹⁸⁴ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 1.Basım, 2003), II/393.

¹⁸⁵ Şaban Kuzgun, “Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerliğinin Doğuşu”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1, (1983), 82.

temel etkinliklerini oluşturmaktadır.¹⁸⁶ Misyoner faaliyet alanı yalnızca dini alanla sınırlı kalmamış, faaliyetler siyasi, askeri ve ekonomik nedenlerle de gerçekleştirilmiştir.

Hristiyanlıkta misyonerlik faaliyet alanları askeri, ekonomik, eğitim, sosyal ve kültürel yaşamın her alanında kendisini göstermektedir. Misyoner faaliyetlerine kendisini adanmış olan kişi her zaman bir din adamı değildir. Kendisini dini yaymakla görevli kılan misyoneri farklı mesleklerle ve görevlerde tarihin her aşamasında görmek mümkün olmuştur. Bu bazen bir öğretmen, doktor, asker gibi mesleklerle karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda geniş bir faaliyet alanından bahsedilebilir.

Özel olarak yetiştirilen kişi gideceği yerin sosyal, kültürel ve tarihi yönden gerekli olan tüm bilgilerine sahiptir ve her Hristiyan misyonerlik faaliyetlerine katkıda bulunmuştur.¹⁸⁷ Faaliyetlerin yürütüleceği toplumun sosyal, siyasi, kültürel ve tarihi yapısına hakimiyet sağlayabilecek şekilde yetişmiş, yetiştirilmiş herkes potansiyel misyonerdir. Misyoner kendisini tam anlamıyla Kilise'ye adanmış kişidir. Dolayısıyla da bu faaliyetleri devam ettirmek adına girmeyeceği kılık, yapmayacağı iş yoktur. Çünkü misyoner kendisini İsa'nın başlatmış olduğu bir görevi devam ettiren kişi ve kendisini insanoğlu, müntesipleri için çarmıhta feda eden İsa'nın bir neferi olarak görmektedir. Bundan dolayı da tarihin hiçbir döneminde misyonerlik faaliyetleri sona ermemiş ve sosyal şartlara toplumlara göre şekillense dahi her zaman canlılığını korumuştur.¹⁸⁸

Misyonerlik faaliyetlerinin hedef kitlesi olarak öncelikle dinsiz olan toplumlar düşünülmüştür. Bu toplumlar onların yayılmacı misyonuna en uygun toplum olacak ve

¹⁸⁶ Ali Coşkun – Ali Ulvi Özbey, “Pavlus Hristiyanlığından Protestan Evangelizmine Misyonerlik Süreci”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi* (2017), II/157.

¹⁸⁷ H.Tahsin Fendoğlu, “Amerika Birleşik Devletleri'nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti”, *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, (2002), 14/189-196.

¹⁸⁸ Aydın, “Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye”, 10-11.

onları istedikleri gibi şekillendirebileceklerdi. Ancak din her toplumda ve her zaman var olmuştur. Tarihin hiçbir döneminde dinsiz bir toplum var olmamıştır.¹⁸⁹ Bundan dolayı da misyonerler Anadolu'ya geldiklerinde “önümüze geleni hristiyanlaştıralım” mottosu ve aynı zamanda “Mesih'in gelişini hızlandıralım” düşüncesiyle öncelikli olarak Yahudilere yönelmişlerdir. Ancak Yahudilerin dışa kapalı, kendi özelinde ve dini değerlerine bağlı milli bir topluluk olması sebebiyle misyonerlerin bu isteklerine uygunluk göstermemişlerdir. Akabinde Rumlara yönelen misyonerler, onların; güçlü bir siyasi güce sahip olmaları, dini sağlamlılıkları ve Rum Ortodoks Kilisesine sahip olmaları gibi nedenlerle üzerlerinde etki kuramayacaklarını düşünmüş ve bu toplumun da uygun olmadığına karar vermişlerdir. Müslümanlıkta din değiştirmenin, mürtedliğin büyük günahlar arasında sayılması ve Müslümanların dinlerine olan bağlılıkları gibi sebepler de misyonerlik faaliyetleri için uygun zemini sağlamamıştır. Bu nedenlerle de misyonerler daha güçsüz dini değerlere sahip, varlığını tam olarak sağlayamamış, tamamlayamamış ve kimliklerini oluşturamamış yeni hedef arayışına girmişlerdir. Bu arayış içerisinde misyonerlik faaliyetleri için Osmanlı devleti içerisinde azınlık konumunda bulunan ve biçilmiş kaftan olarak görülen Ermeni halkı dikkat çekmiştir. Kendilerini Hristiyanlığı ilk kabul eden toplum olarak görmeleri ve kimlik arayışı içerisinde olmaları misyonerler için faaliyetlerini gerçekleştirebilmeleri adına uygun bir zemin oluşturmuştur.

Faaliyet gösterdikleri toplumlar arasında misyonerler, yalnızca dini alanda değil ayrıca siyasal, kültürel, sosyal birçok alanlarda da kendilerini göstermişlerdir. Bu bağlamda faaliyetleriyle yeni bir kimlik ve şahsiyet inşa etme eğiliminde olmuşlardır. Misyonerler hakimiyet kurmak amacıyla toplumlar arasında yaşamışlar, tanımak ve öğrenmek için gözlemlerde bulunmuşlar, toplumda eksik bulunan zaaf noktalarını keşfetmişlerdir. Sosyal yaşamın içerisinde faaliyetlerini sistemleştirmişlerdir. “İnsanın var olduğu her alan ve her yer misyonerlik faaliyetleri için uygun hale getirilmelidir”

¹⁸⁹ Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika* (İstanbul: Arba Yayınları,1989), 76.

mottosuyla sağlık sistemlerinde de yerlerini almışlardır. Bu anlamda en etkili ve aktif yerler arasında hastaneler, sağlık ocakları, sağlık kuruluşları vb sistemleri sayılabilir. Bu kurumlarda misyoneri bazen bir doktor, bazen bir hemşire ve diğer farklı şekillerde görebilmek mümkündür. Sağlık çalışanları sağlığı zayıf olan hastalar arasında kolayca propaganda faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir.

Bir toplumu vaftiz edip tamamen hristiyanlaştırmak gayesiyle yola çıkan hristiyan misyonerler toplumu eğitim-öğretim faaliyetleriyle etkilemenin yollarına da başvurmuşlardır. Bunun için okullar açmışlar ve faaliyetlerini buralarda yoğunlaştırmışlardır. XVI. yy ile birlikte eğitimde en önemli tarikatlardan birisi Cizvitler olmuştur. Cizvitler, XVI. yy'da Ignatius Loyala tarafından kurulan ve amacı tüm insanlığı hristiyanlaştırmak olan bir tarikattir. Cizvit tarikatının en büyük ve önemli misyon faaliyet alanı eğitim öğretim olmuştur. Çünkü Cizvitler misyonerlik faaliyetlerinin başarılı olabilmesinde eğitimi çok önemli bir faaliyet alanı olarak görmekteydiler.¹⁹⁰ Misyonerler okul aracılığıyla toplumla iyi ilişkiler kurmuşlar ve onları dini anlamda da etkileyebilmişlerdir. Bu bağlamda Cizvitler ilk misyoner okuldur demişlerdir.¹⁹¹ Misyon faaliyetleri amacıyla birçok okul açılmış ve bu kurumlar Katolik Kilisesinin başlıca teşkilatı haline gelmiştir. Cizvitlerin ilk çekirdeğini oluşturan altı öğrenci hristiyan olmayan tüm herkesi hristiyanlaştırma ve dine davet etme görevi üstlenerek kendilerine “İsa Cemiyeti”, “İsanın Askerleri” adını vermişlerdir.¹⁹² Cizvit tarikatı mensupları eğitim

¹⁹⁰ Ali İsra Güngör, *Cizvitler* (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2016) 53-104.

¹⁹¹ E.W Hopkins, G.F.Moore, M.Halidi, Ö.Ferruh, *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik*, çev. Adnan Yazıcı, Nurer Uğurlu, Kemal Demir (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2006), 142.

¹⁹² Günay Tümer, “Cizvitler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1993), 8/40-42.

alışmalarını apostolik bir motivasyonla yürütmüş ve iyi bir eēitimin insanı kurtuluşa gtreceēi düşüncesiyle misyon faaliyetlerini geniş kitlelere ulaştırmışlardır.

Misyoner okullarda Hristiyanlık dini esas olarak alınmış, kutsal kitap olan Kitab-ı Mukaddes üzerinde durulmuştur. Çocuklara, daha şahsiyetleri ve kimlikleri tam anlamıyla oluşmadan önce tesirde bulunma imkanı saēlayan okullar misyonerlik faaliyetlerinin en etkili kurumlarından birisi olmuştur. Hristiyanlıēı hayatlarının bir parçası haline getirmeyi hedefleyen okullar bu baēlamda küçük yaşlardaki çocuklar üzerinde fazlasıyla etkili olmuşlardır. Eēitim kurumlarında misyonerleri bir ēretmen, müdür ve okul görevlisi olarak görmek mümkündür. ēretmenin ocuk gözünden önemi ve rnekliēi neticesinde ocuēun üzerindeki hakimiyet alanı da oldukça büyüktür.

Okullarla ilgili en önemli faaliyet alanlarından birini de matbaa oluşturmaktadır. Nitekim matbaa ders kitaplarının ve kutsal kitap İncil'in basımı ve yayımında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Misyonerlik özelinde basım yayım faaliyetlerinden yararlanılmıştır. Misyonerlik faaliyetlerinin örneklerinin verilmeye alıřıldıēı bu alanlarda grldēı gibi misyonerler, esasen hayatın içinde ve merkezindedirler. Bu baēlamda misyonerler, insanın olduēu her yerde tarih boyunca var olmuşlar ve faaliyetlerini de her alanda sürdürmekten geri durmamışlardır.

3. Misyonerlerin Kullandıēı Metotlar

Hristiyanlıēın misyonerlik yöntemleri ilk zamanlar kilise merkezliirken sonraki dönemlerde Pavlus ile birlikte Tanrı olarak gördükleri Mesih İsa merkezli bir hal almıştır. Nitekim Pavlus, kişinin kurtuluşunun Yahudi şeriatına uyarak gerekleřmeyeceēini¹⁹³,

¹⁹³ Pavlus Yahudi olmayan Pagan halkın Hristiyanlıēa kazandırılmasının önündeki en büyük engelin yahudi şeriatına uyma zorunluluēu olduēunu düşünmektedir. Bu yüzden de Yahudi şeriatına uyma zorunluluēuna karşı çıkmaktadır. Nitekim Galatyalılara 3:24-25 de de artık yasa'nın denetiminde deēiliz ifadeleriyle de yahudi şeriatının İsa'dan sonra kaldırıldıēını ifade etmektedir.

kurtuluşun ancak insanların günahlarına kefarete olarak kendisini çarmıhta feda eden İsa ile vaftiz vasıtasıyla bütünleşerek gerçekleşeceğini savunmuştur.¹⁹⁴ Pavlus, Korintlilere birinci mektup 15:21-22’deki ifadeleriyle, kurtuluşun ancak Mesih İsa’ya katılarak gerçekleşeceği ve anlayışının İsa merkezli olduğunu ortaya koymaktadır.

Misyonerlik faaliyetleri bağlamında kullanılan en önemli metot ve hareket Haçlı Seferleri olmuştur. Haçlı Seferleri, 1096- 1272 yılları arasında Avrupalı Katolik Hristiyanların Papa’nın isteği ile genellikle Müslümanların elinde bulunan Orta Doğu topraklarını almak amacıyla askeri ve siyasi olarak düzenlenen akınlardır. Ancak Haçlı Seferlerinin başlatılmasının asıl amacı kutsal mekan olan Kudüs’ü almak ve şehri kurtarmak değil; baskı, zulüm ve kılıç zoruyla bir misyonerlik çalışması yapmak olmuştur.¹⁹⁵ Kılıç zoruyla İslam coğrafyasına yönelen Haçlılar, Türklerin Müslüman olmaları dolayısıyla bu işi kılıç zoruyla baskı altına alarak ve zulmederek olmayacağını anlamış ve farklı yöntem arayışlarına girmişlerdir.¹⁹⁶

Farklı yöntem ve metot arayışına giren Kilisenin misyon anlayışı Pavlus ile birlikte farklılaşmaya ve geniş kitlelere ulaşmaya başlamıştır. Misyon faaliyetleri zamanla daha planlı ve programlı bir hal almaya başlamıştır.¹⁹⁷ Bu anlamda da ilk misyonerlik metodunu uygulayan şüphesiz Hristiyanlığın kurucusu olarak kabul edilen Pavlus olmuştur.

Pavlus’un misyonerlik faaliyetleri için yaptığı seyahatler ve topluluklara gönderdiği mektuplar kullandığı metotlar hakkında bilgi vermektedir. Pavlus’un metodu

¹⁹⁴ Ahmet Hikmet Eroğlu, “Hristiyanlık”, *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018) 5/143.

¹⁹⁵ Kuzgun, “Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerliğinin Doğuşu”, 1/80-82.

¹⁹⁶ Ali Erbaş, “Hristiyan Misyonerliğine Genel Bir Bakış”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2003), 7/8.

¹⁹⁷ Gazi Erdem, “Misyonerlik ve Misyonerlerin Çalışma Metotları”, *Diyanet İşleri Başkanlığı, Diyanet İlmi Dergisi*, (2002), 38/2.

İncil'deki cümlelerinde örneğin; Korintliler birinci mektup 9:19-22, Korintliler birinci mektup 6:12 - 10:23 ve Korintliler birinci mektup 10:33 de görülmektedir. Buradaki ifadelerden de anlaşıldığı şekliyle Pavlus, misyonerlik faaliyetlerini sürdürebilmek adına her şeyin caiz olduğunu, serbest olduğunu diğerlerinin kurtuluşu için her şeyi yapacağını ve onları hoşnut edeceğini söylemektedir.

Pavlus, misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirebilmek ve insanoğlunu ne olursa olsun vaftiz ile İsa Mesih'in bedeniyle birleştirmek, bütünleştirmek için her şeyi yapacağını söylemektedir. Çünkü Pavlus için amaç sadece dini insanlara ulaştırmak değil, aynı zamanda ne yapıp edip onları Hristiyanlık dinine kazandırmak olmuş ve bu anlamda Pavlus, her yolu mübah olarak görmüştür. Böylece Pavlus, takiyye yöntemini kullanmıştır. Kurtuluş için Yahudi inançlarına uymanın zorunlu olmadığını savunmasına rağmen tepkileri azaltmak adına Kudüsteki Yahudi adetlerine uyum sağladığını anlatan ifadeler de buna bir kanıt niteliği taşımaktadır.¹⁹⁸ Pavlus gittiği toplumlarda başlarda dikkat çekmemek için onlardan biriymiş gibi davranmış ve aralarına sızmıştır. Bu anlamda Pavlus'un uyguladığı metot herkese uygun şekilde mesajı şekillendirme ve uyarılama yöntemini temsil etmiştir. Pavlus, faaliyetlerini o an durumun gerektirdiği şekillerde gerçekleştirmiştir.

Hristiyanların misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirecekleri ortam genelde Hristiyan bir kökene sahip olan azınlıklar, fakir, yoksul aynı zamanda şahsiyetlerini ve kimliklerini oluşturamamış halklardan oluşmuştur. Çünkü misyonerler, faaliyetlerini gerçekleştirecekleri toplumları kendilerine uygun gördükleri daha kolay asimile edip, kontrol altına alabilecekleri halkları tercih etmişlerdir.¹⁹⁹ Bu bağlamda Pavlus'un kullandığı en önemli metot şüphesiz ki kültüre uyarılama metodu olmuştur. Kültüre uyarılama yönteminde ulaştırılmak istenen mesaj topluma göre şekillendirilir yani kültüre

¹⁹⁸ Elçilerin işleri 21:22-26

¹⁹⁹ Gündüz, "Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler", 22.

göre bir anlatım belirlenirdi. Faaliyetlerin gerçekleştirileceği toplumun dini özellikleri, yapıları, hassasiyetleri bilinir ve kendi dinleriyle çelişmeyecek şekilde bir üslup ve anlatım belirlenirdi. Böylece Pavlus Yahudiye karşı Yahudi terimleriyle konuşur, bir Yahudinin yanında sünnete karşı çıktığını dile getirmezdi.

Sünnet, Yahudilikte oldukça önemli bir ritüel olurken Pavlus kendisini sünnetsizlere gönderilmiş²⁰⁰ bir havari olarak görmüş ancak bunu onların yanında dile getirmemiş, sessizliğini korumuş ve tepki çekmemeye çalışmıştır. Pavlus, misyonerliğin yayılış aşamasında üzerinde çalıştığı toplumun sosyal, kültürel ve toplumsal yapısına göre davranmayı esas almış ve bu anlamda da Müslümanlar üzerinde yapılan faaliyetlerde onların dilinden konuşmak ve ortak paydalarda buluşabilmek adına onların kullandığı terimleri kullanmaya çalışmış ve hassasiyetlerini esas almaya önem göstermiştir. Bu duruma; Müslüman ülkelerde tepki çekmemek adına Hıristiyanlığa “İsevi” denmesi, Baba terimi yerine “Allah” ifadesinin kullanımı, Kur’an-ı Kerim’de geçen Hz.İsa anlatımlarının kendi dinleriyle de çelişmeyecek şekilde dikkate sunulması, Hinduizm dininde Oğul İsa’nın inkarnasyonu bağlamında Hindu dininde var olan “Avatar” terimi ile benzerlik kurulmaya çalışılması, Budistler de ise “Dharma” teriminin kullanılması örnek olarak verilebilir.²⁰¹

Misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştireceği toplumun diniyle, kültürel ve sosyal alışkanlıklarıyla benzerlik kurma çabası direkt yüksek bir tepkiyle karşılaşmamak adına yapılan ve kültüre uyarlama metodu bağlamında değerlendirebilecek bir yaklaşımdır. Bu anlamda çok net ifade edilmelidir ki misyonerlerin kullandığı metotlar; sosyal çevreye, kültüre ve toplumun her yönden durumuna bakılarak değişiklik göstermektedir. Zamana,

²⁰⁰ Galatyalılar 2:7

²⁰¹ Şinasi, Gündüz, “Misyonerlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 30/197-199.

mekana ve şartlara göre şekillenmekte, taktik ve yöntem değiştirebilmektedir.²⁰² Bu yaklaşımlarla da toplumla kısa sürede uyum yakalanabileceği ve faaliyetlerin bu anlamda daha kolay ve daha etkili bir hal alacağı düşünülmüştür.

Misyoner Hıristiyanların kullandıkları bir diğer yöntem ise kendini sevdirmek ve sosyal etkinliklerde aktif olma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bulundukları toplumun halkı ile dostluk ve yakınlık kurmak, insanları iyi bir dinleyici konumunda olmak; güvenlerini kazanmak, onlara dahil olmak, içlerinde hissetmek ve hakimiyet açısından oldukça önemlidir. Bu anlamda kafeler, sosyal bağların kurulmasına ortam sağlayan ve kolaylaştıran kulüpler, akademiler ve misyonerlik faaliyetleri için önemli noktalar olabilecek kurumlar gösterilebilir. Bu mekanlarda kişi ile özel bir yakınlık ve güven bağı kurulmakta, bu bağı ile birlikte ise bir şeyleri empoze etmenin daha kolay bir hal alacağını düşünmektedirler.

Misyonerlik faaliyetlerinde bir diğer metot ise topluma yerleşmektir. Gizliden bir toplumun içerisine sızmak, halktan biriymiş gibi yaşama entegre olmaktır. Buradaki amaç; o toplumun kültürüne, sosyal hayatına uyum sağlamak, zayıf yönlerine hakimiyet sağlamak ve misyonerlik faaliyetlerinin uygulanacağı ortamı değerlendirmektir. Topluma yerleşme yönteminde o toplumun yaşam, adet, dil ve din bağlamında ortak noktalarıyla özdeşleşmek, kendini sevdirmek yani tam anlamıyla o toplumla bir olmayı başarabilmektir. Burada önemli olan nokta ise kaba, sert, baskıcı, şiddetli ve zorlayıcı bir tarzdan ziyade sevdirci ve toplumla daha olumlu yönde bir ilişki kurmak koşuluyla bu asimilasyonu ince ince işleyerek, fark ettirmeden gerçekleştirmektir.

²⁰² Mustafa Erdem, “Türkiye’de Azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri”, Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri, Tartışmalı İlmi Toplantı, (İstanbul: 2004), 281.

4. Misyonerlik İle İlgili Kavramlar

a. Diyalog

Diyalog, kelime olarak iki veya daha fazla kişinin iletişime girmesi ve fikir alıp vermesi durumudur. Aynı zamanda farklı kültürlere, dine ve ırka sahip insanların karşılıklı konuşması, anlaşması yoludur. Dini bir terim olarak diyalog ise farklı dine mensup insanların dini inanç ve düşünce bağlamında baskı ve zorlama yöntemine başvurmadan, kendini kabul ettirme ve fikirlerini empoze etme amacı gütmeyen, hoşgörü yoluyla iletişim kurup birbirlerini anlaması anlamına gelmektedir.²⁰³ İlk ortaya çıktığı zamanlarda bu anlamdaki kullanımı esas alan diyalog, sonra daha özel bir anlamda kilisenin tekelinde bir misyonerlik metodu olarak kullanılmaya başlanmıştır.²⁰⁴

Yirminci yüzyıl ile birlikte misyonerlik faaliyetleri metod değişimine ihtiyaç duymuştur. Bu dönemde Katolik Kilisesi çağ dışı bir hale gelmeye başlamış ve bir modernleşmeye, çağa uygun hale getirilmeye ihtiyaç duymuştur. Katolik Kilisesini çağın gerektirdiği ortama uydurmak amacıyla yapılan ve Hristiyanlık dışı diğer dinler ile iletişime girilmesi işini karara bağlayan II.Vatikan Konsili olmuştur.²⁰⁵ II.Vatikan Konsili değişen konjonktüre uyum sağlayıcı bir misyoner metod ve yöntem değişimini de sağlayan bir konsil olmuştur.

II.Vatikan Konsili(1962-1965) Papa XXIII. Jean tarafından toplanılan “Dünyada Kilisenin Rolü”, “Ayrılmış Hristiyanlar”, “Hristiyan olmayanlarla Kilisenin İlişkisi” gibi konuların tartışıldığı, karara bağlandığı ve görüşüldüğü bir toplantıdır.²⁰⁶ Bu

²⁰³ Güngör, “ Dinler Arası İlişkiler Alanı ve İlgili Kavramlar”, 20.

²⁰⁴ Ali İsmail Güngör, “Katolik Kilisesi’nin Çağdaş Misyon Anlayışında Diyalog Kavramı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları I, Sempozyum* (Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 1996), 181.

²⁰⁵ Güngör, *Vatikan Misyon ve Diyalog*, 50-51.

²⁰⁶ Mehmet Aydın, “Hristiyan Konsillere Genel Bir Bakış”, *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, (1990), 54/209.

Konsilde Hristiyanlık dışındaki dinlerden saygıyla bahsedilmiş ve Hristiyanlar diğer din mensuplarına karşı kardeşçe ve dostça bir tavır takınmaları için cesaretlendirilmiştir. Vatikan Konsili'nde diğer dinlerden ilk kez olumlu bir şekilde bahsedilmiş ve Konsil dini özgürlük hakkını savunmuştur.²⁰⁷ Konsilde “Nostra Aetate” adında bir belge yayımlanmıştır. “Kilise'nin Hristiyan Dışı Dinlerle İlişkileri Hakkında Beyanname” şeklinde de isimlendirilen belgede insanlığın tek cemaat olduğu düşüncesi vurgulanmaktadır. Hristiyan birliği üzerine anlamına da gelen bu belgede başta Yahudilik mensuplarıyla olan ilişkiler olmak üzere, İslamiyet, Hinduizm ve Budizm'e de yer verilmiştir. Bu belge de Hristiyanlık dışında en çok yer Yahudilere verilmişse de Müslümanlar ve inançlarına da fazlaca yer verilmiştir.²⁰⁸

Vatikan Konsili'nde alınan karar ile diğer dinler ile kurulması istenilen diyalog, diyalog kurulan toplumun dini geleneklerinde kendilerini Hristiyanlara anlatma fırsatı ve ortamı buldukları karşılıklı bir iletişim şeklini oluşturmuştur.²⁰⁹ Nitekim diyalog bir terim olarak ve pratikte Müslümanlar arasında da oldukça yaygın ve alışık olunan bir kavramdır. Müslümanlar tarih boyunca çok kültürlü, çok inançlı insanlarla ortak bir ortamı paylaşmış ve bunu büyük bir hoşgörü ile yapmıştır.²¹⁰ Kur'an-ı Kerim'de de diyalogla ilgili olarak Muhtelif din mensuplarını temel bir hak sözde birleştirme, İslam'ın geniş ve evrensel bir din olduğu belirtilmekte ve bu dine çağrı yapılmaktadır.²¹¹ Ayette de belirtilen diğer din mensupları ile ilişki anlamına gelen diyalog, Müslümanlar ve diğerleri arasında her zaman var olmuştur.

²⁰⁷ Jean François Mayer, “II.Vatikan Konsili'nden sonra Hristiyan Dünyasında Yeni Temayüller ve Gelişmeler”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (2000), 9/87.

²⁰⁸ Güngör, *Vatikan Misyon ve Diyalog*, 86-87

²⁰⁹ Harman, “Genel olarak Misyonerlik”, 36.

²¹⁰ Gündüz, “Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler”, 18-19.

²¹¹ Ali İmran Suresi 64.ayet

Katolik Kilisesinin sorun ve sıkıntıları neticesinde toplanan II. Vatikan Konsili'nde alınan kararlar Hristiyanlık dışı diğer dinlere hoşgörü ve iyi ilişkiler kurma eylemi olarak tanımlansa da sonradan diyalog bir misyon aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.²¹² Bu bağlamda Kilise, Hristiyan misyonerleri aracılığıyla ulaştıracağı misyonunu uygulamaya koyarken en önemli metotun dinlerarası diyalog olduğunu belirtmiştir. Bu iletişim şekliyle Hristiyan misyonerinin amacı, misyonunu ulaştıracağı uygun bir ortam oluşturmak olmuştur.

Hristiyanlıkta diyalogun bir başka amacı ise muhtelif dinlerden karşısında bulunan kişinin vaftiz olmasını sağlayıp Hristiyanlaştırmak olmuştur. Diğer dinlere mensup yanlış inanca sahip müntesiplerin doğru yol olan İsa'nın yoluna çağrılmasıdır. Çünkü onlara göre kurtuluş ancak ve ancak diyalog yoluyla insanları hristiyanlığa kazandırarak gerçekleşecektir. Bu bağlamda bakıldığında ilk başlarda Kilisenin sorun ve sıkıntıları karşısında bir çözüm yolu olarak geliştirilen ve Hristiyan olmayan din mensuplarıyla iyi ve saygılı ilişkiler geliştirme söylemi olarak karşımıza çıkan diyalog terimi sonrasında kilisenin dinler arası diyalog bağlamında bir misyon aracı olarak kullanılmasına evrilmiştir.²¹³

b. İnkültürasyon

Katolik Kilisesi II.Vatikan Konsilinde diğer dinlere olan olumlu yaklaşımıyla dinler arası diyalog kavramını ilk kez dile getirirken aynı zamanda inkültürasyondan da bahsetmiştir. Dinler belirli bir kültürün içerisinde var olmakta, yaşanmaktadır ve bununla beraber insanın bulunduğu çevrede var olan kültür önemli unsurlardan birisi olarak

²¹² Abdurrahman Küçük, “*Misyonerlik ve Dinlerarası Diyalog*”, ed. Mehmet Alparslan Küçük (Ankara: Berikan Yayınevi, 2. Basım, 2019), 203-204.

²¹³ Gündüz, “Misyonerlik”, 197-199.

karşımıza çıkmaktadır.²¹⁴ Misyonerlik yöntemlerinden birisi olan inkültürasyon, İncilin mesajını dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan toplumların içinde bulundukları kültürlerle yerleştirmek²¹⁵ ve o toplumun sahip olduğu kültürün bir parçası haline getirmektir. Toplumun kültürüyle bütünleşmek, kaynaşmak ve o toplumun kültürüne yerleşmektir.²¹⁶

İnkültürasyon faaliyetlerinin etkili olabilmesi için muhatap kültürün içerisine her anlamda girmek, kültüre uyum sağlamak, onlardan biriymişcesine toplumun diline, çevreye, zaafalarına hakim olmak gereklidir. Çünkü İnkültürasyon, Hristiyan mesajı ve hayat tarzının, çeşitli toplumlarda yaşayan insanların kültürlerine en uygun tarzda sokulması anlamına gelmektedir.²¹⁷ Bunu da en iyi şekilde uygulayan örnek olarak Pavlus'u gösterebiliriz. Her ne kadar İnkültürasyon sistemli bir öğreti olarak II. Vatikan Konsili ile birlikte Hristiyan teolojisine girmiş kabul edilse de onun uygulaması Pavlus dönemine kadar uzanmaktadır. Öyle ki Pavlus Hristiyan öğretilerini Yahudi olmayan toplumlara yayma görevini üstlenmiş, İncil'in mesajını farklı kültürlerle ulaştırmış²¹⁸ bunu yaparken de inkültürasyon yönteminin temellerini ortaya koymuştur.²¹⁹

Terim olarak İnkültürasyonu Katolik Kilisesi'nin misyon anlayışına ilk sokan kişi Gregorian Üniversitesi'nde profesör olan Cizvit "Joseph Masson" olmuştur.²²⁰ Bu bağlamda İnkültürasyon sürecinde Cizvit tarikatının önemli bir yeri olduğunu

²¹⁴ Güngör, "Dinler Arası İlişkiler Alanı ve İlgili Kavramlar", 25.

²¹⁵ Baki Adam, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2002), 107.

²¹⁶ A.Roest Crolius, "İnkültürasyon", çev. Ali İsra Güngör, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 1/1 (1998), 96-103.

²¹⁷ O'Collins, Gerald- Edward G. Farrugia, *A Concise Dictionary of Theology* (New York: Paulist Press, 2000), "İnculturation", 118.

²¹⁸ Ali İsra Güngör, Haluk Deda, Nurullah Yüceer, "Kilise'nin Yeni Misyon Anlayışında İnkültürasyon'un Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43/1 (2002), 176.

²¹⁹ I. Korintliler 9:19-23.

²²⁰ Güngör, *Cizvitler*, 238.

söyleyebiliriz. Bir misyonerlik yöntemi olarak inkültürasyonu hayata geçirmek ve etkilerini görmek uzun bir süreç gerektirmektedir. Amaç; Hristiyan kültürünün evrensel ilkelerinin, incil mesajının farklı bir topluma ve o toplumun kültürüne planlı, sistemli bir şekilde ve halkına fark ettirmeden adapte edilmesidir.

İnkültürasyon terimi “Accommodation” adaptasyon(yerleştirme, bağdaştırma), “contextualisation”(şartlara uydurma), “indigenisation”(yerlileştirme) gibi terimler ile ifade edilmeye çalışılmıştır. Ancak en kapsamlı kullanımı karşılayan ifade inkültürasyon olmuştur. “Enkültürasyon” ve “Akkültürasyon” gibi terimlerde inkültürasyonla ilişkili anlamlar ifade etmektedir. Enkültürasyon kişinin kendi kültürü içerisine girmesi sürecini ifade eden sosyal bir kavramı ifade ederken Akkültürasyon, bir kültürün başka bir kültür ile karşılaşması ve bunlardan birinde meydana gelen değişimi ifade etmektedir.²²¹

Bu bağlamda baktığımızda inkültürasyon misyonerlik yöntemleri arasında en etkili olandır desek yanlış olmayız. Netice itibariyle din kültürden, kültürde dinden bağımsız değildir ve birbirinden etkilenmektedirler. Toplumun içerisinde var olan kültüre müdahale etmek, yavaş yavaş onu değiştirmek, kendi tek eline almak en tehlikeli ve etkili yollardan birisi olarak tarih boyunca kendini göstermiştir ve göstermeye de devam etmektedir.

c. Evangelizm

Diyalog ve İnkültürasyon kavramlarının yanısıra misyonerlerin faaliyetlerine dair diğer bir önemli ifade Evangelizm’dir. XX. yy’da misyonerlik teriminin oluşturduğu olumsuz algıyı yıkabilmek adına Evangelizm ve Evanjelik terimleri tercih edilmiştir. En basit hali ile “müjde”, “iyi haber”, anlamına gelen Evangelizm, yeni ahitte de yer

²²¹ Döne Demirkapı, *Hristiyanlık’ta Bir Misyon Yöntemi Olarak İnkültürasyon*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 83.

almaktadır.²²² Kaynağını Kitab- ı Mukaddesten²²³ alan bu terim, İncil'in mesajlarını derleyip yazıya geçiren kimseler için kullanılmaktadır.

“Evangelion” müjdeli haber anlamı ile İsa Mesih'in mesajını ifade etmektedir.²²⁴ Bu bağlamda İsa Mesih'in mesajlarının iletilmesine Evangelizm, bu mesajı vaaz eden ve ileten kimselere ise evanjelist denmektedir ve İncil'in yazarları kabul edilen Matta, Markos, Luka ve Yuhanna ilk evanjelistlerdendir.²²⁵ Bu anlamda Matta, Markos, Luka ve Yuhanna tarafından yazılan dört İncil'in her biri için “Evanjel” kavramı kullanılmaktadır.

Evanjelizm iki kelime ile ifade edilmektedir: ilan etmek, duyurmak birine önermek anlamına gelen “proclamation” ve iletişim kurma, haber vermek, bir mesajı duyurmak anlamına gelen “communication”.²²⁶ Evangelion ve Evanjelist kavramları misyonerlik ve misyoner kavramlarıyla yakından ilişkilidir. Evangelizasyon, İncil'i yayma misyonu itibarıyla tüm insanları Hristiyanlaştırma anlamına gelmektedir.²²⁷ Evangelizm, Hristiyan müjdesinin yayılmasıyla ilgili olarak tarihsel geleneğe yeniden vurgu yapılmasını ve dikkat çekilmesini hedefler.²²⁸ Evanjelizm, bütün insanlığın Hristiyanlığa çağrılmasını, yeni din değiştirmiş olanların ise İncil ile tanıştırılmasını ve bütün ruhların kurtuluşunu esas alan bir kavramdır. Bu bağlamda evangelizm'in hedef aldığı kitle yalnızca Hristiyan olmayanlar, diğer din mensupları ya da dine yeni girmiş olanlar ile sınırlı değildir. Aynı zamanda Hristiyan olup dine ilgisiz olan müntesipler de

²²² Romalılar 1:16, Luka 4:18, Korintliler birinci mektup 1:17.

²²³ Dursun Ali Aykıt, *Misyon ve İnciller: Misyonerliğin Tarihsel Kökeni* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2006), 22-40.

²²⁴ Korintliler birinci mektup 15:1-4

²²⁵ Eroğlu, “Evanjelizm”, II/112.

²²⁶ Güngör, *Evanjellikler*, 14.

²²⁷ Güngör, *Evanjellikler*, 17-19.

²²⁸ Mahmut Aydın – Şinasi Gündüz, “Misyonerlik: Hristiyan Misyonerler, Yöntemleri, Türkiye'ye yönelik Faaliyetleri”, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002), 1/43.

Evangelizm'in hedef kitlesi arasında yer almaktadır. Yine onlara da İncil misyonunun iletilmesi esastır.²²⁹ Buradan anlıyoruz ki; Evangelizm, yalnızca İncil'in mesajını dünyanın her tarafına duyurmak değil aynı zamanda yapılan çağrı sonucunda muhakkak bir değişim talep eden faaliyetler bütünüdür.²³⁰ Bu bağlamda, Katolik Kilisesi'nin Ermeniler üzerindeki misyonerlik faaliyetleri Evangelizm faaliyetleri kapsamında değerlendirilebilir. Burada Hristiyan dinine mensup bir grubun aynı din içerisinde mezhep değişimini görmekteyiz.

d. Sosyal Adaletin Temini

Kilise'nin, misyonerliğin anlaşılması ve ifade edilmesi anlamında kullandığı önemli ifadelerden bir diğeri sosyal adalettir. Sosyal adalet kavramı toplumla iç içe olmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda İsa'nın mesajının insanlara iletilmesi ve ayrıca güncel toplumsal sorunlarla yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda toplum içerisinde var olan açlık, fakirlik, haksızlık, adaletsizlik gibi problemlerle ilgilenmesi gerekmektedir. Misyonerler gittikleri toplumların sorunlarına karşı duyarlı olmakta ve böylece bu ilginin İsa'nın mesajını kişiye ulaştırma hususundaki önemini vurgulamaktadır.²³¹

Misyonerlik faaliyetlerinin gerçekleştirileceği toplumlar ekonomik, sosyal ve diğer birçok alanda birbirlerinden farklı özelliklere sahiplerdir. Bu sebepten ki uygulanan yöntem ve faaliyetler de birbirlerinden farklıdır. Böylece topluma her yönden hakim olmak işleri kolaylaştırmaktadır. İncil'i Hristiyan olmayan halklara ulaştırmak ve insanları hristiyanlaştırmak adına onları dinlemek, gözlemlemek ve isteklerine duyarlı olmak önemli ve gerekli bir davranış şeklidir. Nitekim sosyal hayata ne kadar dahil

²²⁹ Güngör, *Evanjellikler*, 16.

²³⁰ Güngör, *Evanjellikler*, 12.

²³¹ Gündüz, "Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler", 21.

olunursa ve Hristiyan olmayan ve Hristiyan olup farklı mezheplerde olan halk ile ne derece kuvvetli diyalog kurulursa misyonerlik faaliyetleri de o kadar etkili ve kolay olacaktır.

5. Katolik Misyoner Faaliyetleri

Misyonerlik faaliyetlerinin başlamasına geçmeden önce öncelikle buna neden ihtiyaç duyulduğunun ve nasıl bir kırılmanın yaşandığına bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda da başlangıç noktamız Katolik Kilisesi ve Ortodoks Kilisesinin ayrılışı olacaktır.

Önceki başlıklarda da anlattığımız üzere Hristiyanlık tarihinde dönem dönem ayrılıklar meydana gelmiştir. İlk ayrılıklar V.yy da Kadıköy(Kalkedon) Konsili ile olmuştu ve ana akımdan ayrılan kiliseler “Monofizit Kiliseler” olarak anılmıştı. Bu kiliselerden birisi de Ermenilerdi. Nitekim 1054 yılına gelindiğinde Kutsal Ruh’un kimden ve nasıl çıktığı tartışması gündeme gelmiş iki ayrı düşünce ortaya çıkarak Hristiyanlık tarihindeki en büyük bölünme meydana gelmiştir. Böylelikle Doğu ve Batı Kiliseleri olarak iki ayrı kilise oluşmuş, Batı Kilisesi yani Roma Kilisesi, Doğu Kilisesi yani Ortodoks Kilisesinin fikirlerini reddetmiş ve “Katolik”(Evrensel) adını alırken, Doğu Kilisesi de “Ortodoks”(Doğru inanç) adını almıştır.²³² Bu ayrılık ile beraber iki kutuplu bir Hristiyanlık ortaya çıkarken her iki kilise de tek doğru inancın kendilerine ait olduğunu ancak kendi kiliselerine bağlılık ile kurtuluşa ereceklerini iddia ederken müntesiplerini kazanmak ve artırmak adına faaliyetlerine girişmişlerdir. Katolik Kilisesi’nin amacı; tüm Hristiyanları tek bir birlik ve çatı altında toplamak, bunu Katolik Kilisesi’nin birliği altında yapmak ve Hristiyan olup farklı bir mezhepte olanları Katolikleştirmek aynı zamanda Hristiyan olmayanları da kendi Kiliselerine kazandırmaktı.

²³² Abdurrahman Küçük, *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye* (Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 2008), 63-64.

Bu bağlamda misyonerlik faaliyetlerini yürüten mezheplerden en büyük pay ve en çok müntesipe sahip kilise olan Katolik Kilisesinin faaliyetleri öncelikli olmaktadır. Katoliklerin öncelikli faaliyetlerine baktığımızda karşımıza ilk çıkan Haçlı seferleri olmaktadır. Haçlı seferleri 1096- 1270 yılları arasında Batılı Hristiyanların başlattıkları akınlardır. XI.yy'da gerçekleşen Haçlı Seferleri, kılıç ile din değiştirmeye zorlamanın başarısızlığını gözler önüne sermiştir.²³³

Kılıç yoluyla başarılı olamayan Avrupalı devletler farklı taktik ve yöntemler denemeye koyulmuşlardır. Bunun neticesinde Katolik mezhebinin ilk kez Ermeniler arasında yayılmaya başladığından söz edebiliriz. Ermeniler ve Katoliklerin ilk karşılaşması Kilikya Ermeni Krallığı döneminde olmuştur. Kilikya Ermenileri zamanında Katolik mezhebine bir sempati ve yakınlık söz konusuydu ve Ermeniler Avrupalı halkla yakın aile ilişkileri kuruyorlardı. Bu gibi sebepler Katolikliğin Ermeniler üzerinde etkilerini göstermeye başladığının göstergesi mahiyetindedir.²³⁴ Nitekim Kilikya Ermenileri Katolikliği benimsedi ve oradan İstanbul'a getirtilen Ermenilerle beraber de İstanbul'da az da olsa Katolik Ermeni topluluğu varlığı görülmüş oldu. Çünkü Kilikya Ermeni Baronluğu sona erdiğinde oradaki halk Anadolu'nun çeşitli yerlerine Karaman, Bursa, Kütahya gibi merkezlere yerleştirildiler. Önceki bölümlerde Osmanlı Devletinde Orhan Bey döneminde başkentin Bursa'ya taşındığını ve Kütahya'dan vb. yerlerden Ermenilerin başkente getirildiğinden söz edilmişti. Bu Ermeniler içerisinde Kilikya'dan gelen ve Katolikliği benimsemiş olanlar mevcuttu. Böylece Anadolu'ya ilk kez Katolik Ermenilerin girmiş olduğunu söylenebilir.

Roma Katolik Kilisesi misyonerlik faaliyetlerini çeşitli cemaatler, topluluklar ve oluşumlar vasıtasıyla gerçekleştirmiştir: Fransiskanlar, Dominikenler, Cizvitler ve

²³³ Hopkins, Moore, Halidi, Ferruh, *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik*, çev. Adnan Yazıcı, Nurer Uğurlu, Kemal Demir, 199.

²³⁴ Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim* (İstanbul: Meb Yayını, 1952), I/55-56.

Kapusen cemaatleri buna örnektir. Bu saydığımız cemaatler Katolik Roma Kilisesine ait ve Papa'nın resmi kuruluşları arasında yer almaktadırlar. XIII. yy'da Fransisken ve Dominiken tarikatlarına mensup misyonerler İstanbul'a gelmişler ve faaliyetlerine başlamışlardır.²³⁵ Anadolu topraklarına gelen misyonerlerin ilk amacı; 1054 yılında büyük bir kırılma ile ayrılan Katolik ve Ortodoks Kiliselerinin birleştirilmesi ve tüm herkesin Katolikleştirilmesi olmuştur.²³⁶ XIII. yy'da İstanbul'a ilk kez gelen Katolik mezhebine mensup Fransisken tarikatı mensubu misyonerler Galata'da St. François manastır ve kilisesini kurmuşlardır.²³⁷ Anadolu'ya gelen misyoner tarikatlarının öncelikli faaliyetleri okullar açmak, yetimhaneler, hastaneler ve Fransızca dergi ve gazeteler çıkarmak olmuştur.²³⁸

Katolik Misyoner topluluklarından olan Fransisken, Dominiken ve Cizvitler dışında misyonerlik faaliyetleri bağlamında önemli isimlerden bir tanesi Raymond Lulle(1235-1316) ile birlikte faaliyetler yeni bir boyuta taşınmıştır. Raymond Lulle bir misyoner olarak etkili olabilmek için Arapça dahi öğrenmiş ve misyoner okullarının açılmasına öncülük eden kişi olmuştur.²³⁹ Tarikatlardan 50 yıl sonra ortaya çıkan Raymond Lulle, misyon faaliyetleri için seyahatler gerçekleştirmiş ve dua, tövbe, acı, dindarlık, fedakarlık gibi konularda vaazlar vermiştir.²⁴⁰

Katoliklerin faaliyetleri özellikle İstanbul'un fethi süreciyle beraber hareketlenmiştir. Fetih ile birlikte Fatih Sultan Mehmet, yeni başkent olan İstanbul'a

²³⁵ Davut Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2012), 52.

²³⁶ Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim* , I/69-70.

²³⁷ Gürsoy Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), 39.

²³⁸ Ayten Sezer, "Osmanlı Döneminde Misyoner Faaliyetleri", *Yeni Türkiye Dergisi* 38 (2001), 952-953.

²³⁹ Küçük, *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye*, 69-70. Ateş, *Misyonerlik Faaliyetlerinin Ermeni Boyutu*, 15.

²⁴⁰ Aydın, "Katolik Misyonerliğinin Dünü ve Bugünü", 100-101.

Bursa'dan Kırım'dan Ermeniler getirtmiş ve bunu İstanbul'da bir Ermeni birliği oluşturmak için yapmıştır ve bunların çoğunluğu ya Katolikliği benimsemiş halde gelmişler ya da sonrasında Katolikliği benimsemişlerdir. Fatih Sultan Mehmet bu gidişata dur demek ve mezhep değiştirmeyi sonlandırmak amacıyla gayrimüslim halka tanıdığı hak ve imtiyazlara yenilerini de ekleyerek İstanbul'da bulunan Ortodoks Rum Patrikliği gibi Ermenilere de özerklik imkanı tanıyan İstanbul Ermeni Patrikliği kurmalarına imkan tanımıştır. Patrikliğin başına Patrik de atayarak iç işlerinde özgürce hareket etmelerine müsaade ederek mezhep değiştirmeyi önlemeye çalışmıştır. Tüm bunlara rağmen Osmanlı Devleti içerisindeki gayrimüslim halk arasında yer alan Ermeniler, Katolik Misyonerliğinden en fazla etkilenen grup olmuştur. Çünkü onlar Osmanlı'nın kendilerine verdikleri hak ve ayrıcalıkları yeterli görmemişler, milliyetçiliğinde etkisiyle tam bağımsızlık inancına, düşüncesine kapılmaya başlamışlardır. Halbuki Ermeniler altın çağlarını kendilerine verdiği imtiyazlar, hoşgörü ve adaletli yönetim ile Fatih Sultan Mehmet döneminde Ermeni Patrikhanesinin kurulmasıyla Osmanlı'nın gerileme döneminin başlangıcı olan XVII. yy arasında yaşamışlardır. Ermenilerden sonra Katolikleştirme propagandalarından en çok etkilenen grup Doğu Kiliseleri arasında yer alan Nesturiler olmuştur. Nesturilerden Katolik olanlar “Keldani Patrikhanesini” kurmuşlardır.²⁴¹

Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde Yükseliş devrini yaşayan Osmanlı Devleti, XVI. yy'a geldiğinde Kanuni Sultan Süleyman dönemiyle birlikte Fransa'ya Kapitülasyonlar vermiştir. Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya tanıdığı siyasi, iktisadi ve sosyal ayrıcalıklar neticesinde Fransa, Osmanlı Devleti içerisinde belirli imtiyazlara sahip olmuştur. 1581, 1597, 1604 yıllarında yenilenen kapitülasyonlar I. Mahmut dönemiyle birlikte kalıcı hale getirilmiştir. 1604 yılında yapılan Türk-Fransız antlaşmasıyla

²⁴¹ Ahmet Refik Altınay, “Türkiye’de Katolik Propagandası”, *Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar*, Yavuz Ercan (Ankara:Turhan Kitapevi:2007), 2/282.

Fransızlara Ermenilerin koruyuculuğu verilmiş ve bununla beraber Katolikliğe geçişler artmaya başlamıştır.²⁴²

Papa, Kanuni döneminde Fransa'ya sağlanan hak ve ayrıcalıklardan da güç alarak misyonerlik faaliyetlerini hızla devam ettirmiştir. Özellikle XIV. Louis (1643-1715) döneminde bu faaliyetler farklı bir boyuta ulaşmıştır.²⁴³ XIV. Louis'ye Fransa'nın yüklediği misyon da çok farklıydı. Devlet onu faaliyetlerde en etkili kişi olarak görmekteydi. XIV. Louis de Fransa'ya sağlanan ayrıcalıklardan Katolikleştirme faaliyetleri kapsamında yararlanmak istemiştir. Fransa Kralı XIV. Louis, Osmanlı topraklarında bulunan ve Katolik misyoner cemaatlerinden olan Cizvitleri ve diğer Katoliklerin propagandalarını desteklemiştir. Bu destekleme girişimlerini krallığı sürecinde Osmanlı Devleti'ne gönderdiği elçileri vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Jean De La Hey, Kont De Nointel, De Guilleragues, Pierre de Girandin, Chateauneuf, Ferriol ve Marquis De Bonnac bunlar arasındadır.²⁴⁴

Kralın da müdahalesiyle şunu görmekteyiz ki Katolikleştirme faaliyetlerine yalnızca dini bir mesele gözüyle bakmak konuyu eksik anlamak anlamına gelmektedir. Oysa ki, bu aynı zamanda siyasi bir meseledir. Fransa Kralı misyonerleri desteklemeyle siyasi gücünü artırmayı amaçlamaktaydı. Katolikleşen halkın Fransa Kralına bağlılığını esas almakta ve bunu istemekteydi. Bu bağlamda şunu söyleyebiliriz: Batılı devletler, Osmanlı imparatorluğunun çok uluslu olması sebebiyle oluşturduğu “Millet Sistemi” ve

²⁴² Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahdesi* (İstanbul: Türkiye Matbaası, 1934), 420-421.

²⁴³ Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, 54.

²⁴⁴ Durmuş Yılmaz, *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti* (Konya: sel-ün yayınları, 2001), 46-50.

sonrasında Fransa'ya verilen “kapitülasyonlar”, imtiyazlar neticesinde Anadolu'yu “Bible Land “(İncil Ülkesi)” olarak görmüş ve bu şekilde değerlendirmişlerdir.²⁴⁵

Osmanlı, Fransa ile ilişkilerini iyi tutmak amacıyla başlangıçta Katolik misyonerlerin Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleşmelerine fırsat tanımış ve göz yummuştur.²⁴⁶ Kanuni döneminde Fransa'ya verilen Kapitülasyonlar ve tanınan fırsatlar Katoliklerin çalışmalarının kolaylaşmasında oldukça etkili olmuştur. XVI. yy'da “De propaganda Fide” adlı kurum kurulmuştur. Bu kuruluş katolikleştirme faaliyetlerinin ne derece ciddiye alındığının ve desteklendiğinin göstergelerinden yalnızca bir tanesidir. Bununla birlikte Misyonerlerin yetiştirilmesi amacıyla 1658 yılında “Yabancı Misyonerler Topluluğu” kurulmuştur.²⁴⁷

Osmanlı Devleti topraklarına gelen misyonerleri her şekil ve kılıkta görmek mümkündü; bir din görevlisi, askeri çalışan, öğretici, hastane çalışanı, bakım evi görevlisi aklımıza gelebilecek her yerde ve konumda her şekilde çalışır ve mevcut durumdaydılar. Böylece İncil'in mesajını her yerde ve herkese her şekilde ulaştırma imkanını yakalamışlardır.

Osmanlı Devleti, İstanbul'un Fethi'nden sonra kendi himayesi altındaki gayrimüslimlere kilise inşa etme yetkisi tanımamıştı ve yeni kilise yapımı ancak devletin iznine bağlı olmuştu. Bu sebeple misyonerler evler kiralamışlar ve faaliyetlerini bu evlerde toplanarak burası aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir.

XVII. yy'a kadar Osmanlı topraklarındaki Ermeniler üzerinde İstanbul Ermeni Patrikliğinin bir hakimiyeti vardı ve bu oldukça güçlüydü bu zamana kadar gerçekleştirilmeye çalışılan katolikleştirme faaliyetleri bundan dolayı sınırlıydı. Fakat

²⁴⁵ Adnan Şişman, “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara 2002), XIV/173.

²⁴⁶ Gündüz, Aydın, “Misyonerlik”, 38.

²⁴⁷ Küçük, *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye*, 60-65.

XVII. yy ile beraber Ermeniler için kutsallığı tartışılmaz olan Erivan topraklarının Osmanlı'nın elinden çıkmasıyla başlayan süreçte Kapitülasyonlar ve verilen imtiyazlar neticesinde Katolikler faaliyetlerine bir alan bulma imkanına sahip olmuştur.

Katolik bir rahip olan Girolama Bona, I. Mahmut döneminin Katolik misyonerlerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için uygun ve esnek bir ortama sahip olduğunu söylemektedir.²⁴⁸ Nitekim Fransızlara verilen kapitülasyonlar bu dönemde daimi bir hal almıştı. Kapitülasyonlarla birlikte Fransa gayrimüslim halk üzerinde müdahale edebilme hakkını kendinde bulmuş ve rahatça Osmanlı iç işlerine karışma şansı yakalamıştır. Batılı devletler ile tanışan gayrimüslimler ve özellikle de Ermeniler kendilerini kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Ermeniler bağımsızlıklarını ancak bir dış güç desteğiyle alabileceklerine inanmışlar ve neticesinde onlara yakınlaşmaya başlamışlardır. Nitekim Antakya Ruhani Lideri'nin XIV. Louis'e yazdığı ayrıca Halep Ermeni Patriğinin de Fransa'ya yazdığı mektuplarda Ermenistan'ın Fransızların en güçlü kralı tarafından kurtarılacağına dair inançlarının varlığını görmekteyiz.²⁴⁹ Bu inanç, Ermenilerin batılı devletlere olan güvenini ve bağımsızlık düşüncelerini de güçlendirmişti. Durumun farkında olan Osmanlı Devleti, 1863 yılında "Ermeni Millet-i Nizamnamesi", Rumlara ve Yahudilere nizamnameler çıkartmıştır. Tanzimat Fermanı daha sonrasında Islahat Fermanıyla da gayrimüslimlere haklar tanımıştır. Ermenilerin uluslararası bir sorun haline gelmesi Antlaşması olan Berlin antlaşması gibi antlaşmalarla da Ermenilere Osmanlı Devleti içerisinde rahat hareket edebilme hakkı tanımıştır. Bu imkanlar beklenen durdurmayı sağlamamış aksine Batılı devletler adına da bir faaliyet alanı oluşturmalarına fırsat tanımıştır. Bu fırsatları iyi değerlendiren Fransa, Ermenilerin bağımsızlıkları için kendilerini kurtarıcı olarak gördüğünün de farkındaydı ve kendi

²⁴⁸ Charles A. Frazee, Katolikler ve Sultanlar Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923, çev. Cemile Erdek (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), 197.

²⁴⁹ Altınay, "Türkiye'de Katolik Propagandası", 2/288.

çıkartmalarını da korumak istiyordu. Osmanlı devleti üzerindeki emellerine ulaşmak için Ermenileri kullanmaları kaçınılmazdı. Bu bağlamda Katolik misyonerler Ermeniler üzerindeki etkilerini artırırken her zaman Fransa ve Papanın desteğini arkalarında hissetmişlerdir.²⁵⁰

XVIII ve XIX. yy'lar Osmanlı'nın duraklama ve gerileme dönemlerine girişiyle birlikte Katolik Misyonerler kendileri açısından daha olumlu bir ortama sahip olmuşlardır. Osmanlı'nın siyasi, askeri ve ekonomik çöküşünü fırsat bilen Avrupalı Devletlerden Fransa, İtalya ve Avusturya Katolikliğin hamiliği görevini üstlenmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla gayrimüslimleri özellikle Ermenileri kendi tarafına çekip onlardan faydalanmak isteyen batılı devletler bu dönemlerde faaliyetlerini hızlandıran misyoner okullar, yetimhaneler, çeşitli kurumlar aracılığıyla propagandalarını kuvvetlendirmişlerdir. Sosyal yardım adı altında bu okullarda ücretsiz eğitim imkanı tanımışlar ve faaliyetlerinin devamlılığı açısından bunlar önemli adımları oluşturmuştur.

II. Vatikan Konsilinde kendisini insanların kurtuluşa ermesi için misyoner faaliyetleri yapmakla görevli kılan ve yetkili kilise olarak gören Katolik Kilisesi, bunu evrensel nitelikli tek kilise oluşuna ve kurtuluşun yalnızca kendisine bağlılıkla gerçekleşeceğine bağlamaktadır.²⁵¹

Katolikleştirme propagandalarını destekleyen Ermenilerin yanı sıra buna karşı görüşte olan Ermeniler de yok değildi. İstanbul'da Katolikleşmeye karşı olan ve milliyetlerine bağlı olan Ermeniler, Divana başvurup bu duruma önlem almak istediler. Bunlar arasında İstanbul Ermeni Patriği olan Agop da vardı. Divanda çıkan kararla gizli kurulan katolikleştirme faaliyetlerinin yürütüldüğü kiliseler yıktırılmıştır. Osmanlı Devleti bu gidişata önlem almak için mezhep değiştirmeyi yasaklamış ve buna rağmen katolikleşen halkı da cezalandırmaktan geri durmamıştır. Bu yasaklamalara rağmen

²⁵⁰ Kılıç, Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler, 55.

²⁵¹ Güngör, *Vatikan Misyon ve Diyalog*, 131.

İstanbul Ermeni Patriklerinden Katolikliğe geçişi kolaylaştıranlar hatta şahsi çıkarları için faaliyetlere göz yumanlar olmuştur. Bunu farkında olan Osmanlı Devleti, Ermeni Patrikhanesinin başına Katolik düşmanı meşhur Avedik'i geçmesine yardım etmiştir. Avedik mezhep değiştirenleri şiddetli bir şekilde cezalandırıyor, müsamaha göstermiyor ve Bab-ı Ali'ye şikayette bulunuyordu²⁵² fakat onu da Cizvit misyonerler görevinden alıp dış ülkelere kaçırmışlardır.²⁵³ Fransa ve Papa'nın desteğiyle misyonerler, Osmanlı Hükümeti'nin atadığı patrikleri Katolik olmadıkları için iftiralarla ve çeşitli sebeplerle görevlerinden almak için şikayet edip, onlarla uğraşıyorlardı. Osmanlı Devleti, mezhep değiştiren, katolikleşen halkın cenazelerinin defnedilmeyeceğini ortada bırakılacağını söylemiş ve propaganda faaliyetlerini durdurmayı emreden fermanlar yayınlamıştır. Hatta Katolik Ermeniler verilen emirle aileleriyle birlikte İstanbul dışına sürgün edilmişlerdir.²⁵⁴ Tüm bu engelleme girişimlerine rağmen mezhep değiştirme son bulmamış, tam olarak olumlu sonuç vermemiştir.

Fransa'nın desteğini arkalarına alan ruhani liderler engelleme çabalarına karşılık, Katolikleştirme adından bahsetmeyerek "Francelo mezhebi" tabirini kullanmaya başlamışlardır. Bu engellemelerin olduğu dönemde Osmanlı Ermenileri, Fransızların kiliselerine açıktan gitmekte, ya da gizlice evlerine din adamı çağırarak misyonlarına devam etmekteydiler.²⁵⁵

Katolikler Ermenilerin çoğunlukla bulunduğu mezhep olan Gregoryen mezhebinin zorluğuna dikkat çekerek onları uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Çünkü Katoliklerde bir ibadet olarak oruç, Gregoryenlere göre daha az bir zaman dilimini oluşturmaktaydı. Katoliklerde kadınların örtünme zorunluluğu yoktu. Katoliklerde

²⁵² Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, I/89.

²⁵³ Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivashlı Mihitar ve Mihitaristler*, 88.

²⁵⁴ Yılmaz, *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*, 116.

²⁵⁵ Altınay, "Türkiye'de Katolik Propagandası", 305.

günahların Kilise aracılığıyla affı mümkündü. Katolik mezhebi Gregoryenlere göre her bakımdan daha esnek ve rahat kurallara sahipti. Katolikler, Katolik olmayan Ermenilerden zorla para topluyor hatta yalnızca Katolik olan Ermenilerin gerçek Ermeni olduğunu iddia ediyorlardı. Katolik mezhebine geçmeleri karşılığında da gayrimüslim halka Fransa'nın her türlü himayesi altında olup destekleneceklerinin de garantisini vermişlerdir. Tüm bunlar Ermenilerin Gregoryen mezhebinden Katolikliğe geçişinde etkili olan unsurlar arasında sayılabilir.

Ermenilerin katolikleştirilmesi faaliyetlerinde en önemli şahsiyetlerden ve bahsedilmesi gerekenlerden birisi de Sivaslı Mihitar'dır. Sivaslı Mihitar Katolik mezhebine mensup bir Ermeni din alimi idi. Ermenilerin Türklerle ortak yönlerinin bulunması ve bu şekilde görülmesinden rahatsız olmuş onlara özgün, kendilerine ait bir kimlik oluşturmak istemiştir.²⁵⁶ Bu bağlamda kendisi Ermeniler arasında milli bir bilinç oluşturmak istemiş ve Ermeni Kilisesi ile Katolik Kilisesi'nin birleştirilmesi fikrini savunmuştur. Zamanla ciddi bir cemaat toplayan bu akım "Mekhitarist "(Mihitarist) akım" olarak adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti bu hareketin tehlikesinden ötürü kısıtlamalarda bulunmuştur. Mekhitarist akım en çok baskıyı Gregoryen Ermenilerden görmüştür. Mihitar bu baskılardan ötürü sonunda İstanbul'u terk etmek durumunda kalmış ve Fransızlara sığınmıştır.

Venedik'te St. Lazar adında bir akademi kuran Mihitar, manastır inşa ettirmiş ve buradaki faaliyetleriyle Ermenilerin özgün, kendilerine ait bir kimliğe sahip millet olarak tanınmalarına öncülük etmiştir. Batı ile Ermenilerin ilişkilerinin gelişmesinde adeta bir köprü görevi gören Mihitar Ermenilerin katolikleşmesinde oldukça etkili olmuştur. Mihitar Ermeni milliyetçiliğine, Ermenilerin aydınlanmalarına, Ermeni kültürüne, dil ve edebiyatına, tarihine, matbaa ve yayın hayatına katkılarıyla oldukça etkili ve aktif şekilde tanınmaktadır. Bu bağlamda ilk Ermeni matbaasının XVI. yy'da Venedik'te kurulması

²⁵⁶ Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler*, 79.

önemlidir. Avrupa klasik eserlerinin Ermeniceye çevrilmesi, St. Lazar akademisinde yapılan çalışmalar Ermenilerin Batı tarafından dikkate alınması ve tanınması açısından oldukça önemlidir.²⁵⁷ Mihitaristler Osmanlı Devletinde yaşayan Ermeniler için okul açılmasına da öncülük etmişlerdir. Bu bağlamda Ermenilerin eğitimlerinde önemli bir yere sahip olmuşlar ve tarihi açıdan değerli kazanımlar sağlanmasını desteklemişlerdir. Böylece Ermenilerin bağımsızlık mücadelesini kazanmalarında etkileri büyüktür.

Sonuç olarak bakıldığında; Ermenilerin Katolikleştirilmesi, Katolik propagandalarının uzun süren uğraşları neticesinde Fransa ve Papa'nın destekleri, çabalarıyla Osmanlı'nın son dönemlerinde uğraştığı bir mesele olmuştur. Bu mesele gayrimüslim halktan olan Ermeniler üzerinde önemli bir iz bırakmış, bir kısmının katolikleştirmeleriyle de nihayete ermiştir.

C. ERMENİLER ARASINDA KATOLİKLİĞİN YAYILIŞI

Katolik Kilisesi, kurtuluşun yalnızca kendi kilisesine bağlılıkla olabileceğine olan inancının bir tezahürü olarak hem müntesiplerini artırmak hem de herkesi katolikleştirmek amacıyla bir yola çıkmıştır. Herkesi Hristiyanlıkla tanıştırmak Hristiyan olanları ise katolikleştirmek(Evanjelizm) amacıyla çıktığı bu yolda Osmanlı Devleti içerisinde gayrimüslim toplumlardan birisi olan Ermenilerle karşılaşmıştır. Ermenilerin dini Hristiyanlık fakat mezhepleri Gregoryen idi.

Ermenileri fark eden Katolikler arkasına Fransa'nın ve Papa'nın da desteğini alarak Katolikleştirme faaliyetlerine başlamışlardır. Tabii bu faaliyetleri gerçekleştirmeden önce Ermeniler arasında Katolikliğin yayılışına zemin hazırlayan bazı durumlar meydana gelmiştir. Bunlar neticesinde Katolikleştirme faaliyetleri hız kazanmış ve olumlu sonuçlanmıştır.

²⁵⁷ Gürsoy Şahin, "Ermeni Milliyetçiliğinin Kökenleri Hakkında", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed.Mehmet Metin Hülagu vd. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), IX/105-125.

1. Ermeniler Arasında Katolikliğin Yayılışına Zemin Hazırlayan Şartlar

a. Ermenilerin Dini ve Siyasi Yapısı

Osmanlı Devleti hakimiyeti altında yaşayan Ermeniler Hristiyanlık dinine mensuptu. İnanç bakımından ortak oluşları katolikleştirme faaliyetleri için uygun bir zemin oluşturmuştur. Katolikler misyonerlik faaliyetlerini uygulamak için Yahudileri ve Müslümanları uygun bulmayınca Hristiyanlardan farklı mezheplerde olanları katolikleştirme propagandasına girişmişlerdir. Bunlar içerisinde Osmanlı Devleti hakimiyeti altında yıllarca yaşayan hatta 1828-1878 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşı'nda Osmanlı Devleti yanındaki duruşlarından dolayı "Millet-i Sadıka" olarak anılan Ermeniler dikkat çekmiştir.

Kendi kiliselerinde ve iç işlerinde özerkliğini koruyan bir gayrimüslim topluluğu oluşturan ve XIX. yy'a kadar sıkıntısız şekilde yaşayan Ermeniler ve Osmanlı arasındaki ilişkiler Fransa'da ortaya çıkan milliyetçilik akımı ve sömürgecilik faaliyetleri ile beraber sarsılmaya ve sıkıntılar çıkmaya başlamıştır. Çünkü Fransa milliyetçilik akımıyla beraber kendisine yeni sömürge devletleri aramaya başladığı ve Osmanlı iç işlerine müdahale edebilmek için de arayış içerisinde olduğu bir dönemde Ermenilerle karşılaşmışlardır. O dönemde milliyetçilik akımının etkileri Osmanlı Devleti içerisinde de görülmeye başlamıştı. Osmanlı'nın çok uluslu bir yapıda oluşu şüphesiz milliyetçilik ve bağımsızlık isteklerinden en çok etkilenen devlet olma özelliğini de beraberinde getiriyordu. Bu bağlamda Yunanistan ayaklandı ve bağımsızlık arzusunu 1828 yılında elde etti. Bunu gören diğer gayrimüslim topluluklarda ancak arkalarında bir Avrupalı devletin desteğiyle bağımsızlıklarına ulaşabileceklerini düşündüler ve bununla beraber Avrupalı devletlerin etkilerini, desteğini kabul etmiş oldular.

Avrupalı devletlerden olan Fransa'nın desteğiyle Katoliklerin faaliyetlerini yürütmesi için Ermeniler en uygun millettir. Çünkü Ermeniler o güne kadar hep bir devletin egemenliği altında yaşamış tek başına bir varlık gösterememiş ve siyasi olarak

da net bir varlıkları söz konusu değildi. Haçlı Seferleri döneminde Haçlıların, Kilikya Ermenileri ile karşılaşmaları ve birbirlerine maruz kalmaları neticesinde birbiriyle yakın ilişkiler kurmaları da katolikleştirme faaliyetlerinin hızlanması açısından önem arz etmiştir.

Fransa ve Papalık Ermenilerin Osmanlı Devleti içerisindeki siyasi, dini, sosyal açıdan durumlarını en iyi şekilde kendi lehine kullanmış ve Ermeniler arasında Katolikliğin yayılışında Katoliklerin hamisi rolünü üstlenmiştir.²⁵⁸ Ermenilerin zayıflıklarından faydalanarak Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırıan ve bunun destekçisi olan Fransa, elde ettiği hak ve imtiyazlar ile istediği gibi Osmanlı Devleti içerisinde varlığını sürdürmüştür.

Ermeniler'in çoğunluk kısmı Gregoryen mezhebine mensup ve mezhebine sıkı bir şekilde bağlıdır. Kiliseleri de ilk günden itibaren var olan Gregoryen Ermeni Kilisesi'dir. Ermeniler de kilise demek Ermeni demek Ermeni demek kilise demek olup bu anlamda ayrılmaz bir bütündürler. Çünkü Kilise onlar için İsa'nın bedeniyle bir olmak demek aynı zamanda hem dünyevi hemde ruhani işlerin görüşüldüğü bir mekan olma özelliğini beraberinde getirmektedir. Bu yüzden ki katolikleşen Ermeniler mezhep değiştirme faaliyetlerine en büyük tepkiyi Gregoryen Kilisesinden görmüşlerdir. Gösterilen tepkiler ve alınan önlemlere rağmen Ermeniler arasında katolikleştirme faaliyetleri hem siyasi hem de dini yönden başarıya ulaşmıştır.

b. Osmanlı Devleti'nin Genel ve Siyasi Yapısı

Osmanlı Devleti hakimiyeti süresince kurulduğu günden itibaren birçok dine mensup halkı bir çatı altında hoşgörü ve adaletle yönetim sağlayarak barındırmıştır. Gayrimüslim halkın iç işlerinde kendi dini işlerinde serbestliğini korumuştur. Farklı devletlerin boyundurluğu, hakimiyeti altında bu rahatlığı ve özgürlüğü yaşayamayan halk

²⁵⁸ Frazee, Katolikler ve Sultanlar Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923, 195.

Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine kadar birlik içerisinde karşılıklı hoşgörü çerçevesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlamasıyla beraber bu ilişkiler zarar görmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin genel yapısına baktığımızda birlik beraberliği uzun bir süre sağlayabildiğini ancak zayıflamaya başlamasıyla birlikte siyasi olarak aldığı kararların sonuçlarının ağır olduğunu görmekteyiz. Siyasi olarak Avrupalı devletlere vermek zorunda kaldığı hak ve imtiyazlar, kapitülasyonlar ve gayrimüslim halkı dinlerine göre bir ayrıma tabi tuttuğu Millet Sistemi Osmanlı Devleti için sonrasında bir açığa sebebiyet vermiştir. Bu açık Avrupalı devletler açısından iyi değerlendirilmiş ve Osmanlı Devleti iç işlerine müdahale etmek amacıyla devlet içerisindeki gayrimüslim halka yönelmişlerdir.

Osmanlı Devleti gayrimüslim halka önce Tanzimat Fermanı sonrasında Islahat Fermanı ile birçok ayrıcalık tanımış yine bunlar Avrupalı devletlerin iç işlerine müdahalesinde bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin hem siyasi hem de askeri yönden hızla zayıflamaya devam etmesi gayrimüslim halkın bağımsızlıklarını kazanmak istemelerine bir zemin oluşturmuştur. 1828 yılından 1878 yılına kadar Ermeniler her yönden Osmanlıya destek olan bir konumdayken Osmanlı Devletinin çöküş devrine geçmesiyle durumlar farklı bir hal almıştır. Osmanlı Devleti ayakta kalma mücadelesi verirken bu durumun getirdiği siyasi, askeri olumsuzların arttığını farkında olan Avrupalı Devletler ve papalık bunu bir fırsat olarak en iyi şekilde değerlendirmişlerdir. Özellikle Ermeni milleti arasında mezhep değiştirmeye yönelik faaliyetler böylece hız kazanmış ve bu durum başarılı da olmuştur diyebiliriz.

c. Haçlı Seferleri

Katolik Batı dünyasında Hıristiyanlığı yaymak ve insanları İsa ile kurtuluşa çağırarak adına Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler üzerine başlatılan dokuz sefer Haçlı Seferleri olarak tarihe geçmiştir. İstanbul, Kudüs gibi şehirler üzerine

gerçekleştirilen bu seferler silahlı ve din adına yapılan seferler olarak adlandırılmalarına rağmen aslında bir katliama yol açmış ve neticesinde din ve mezhep değiştirme, misyonerlik açısından başarısızlıkla sonuçlanan bir yöntem olmuştur.

Haçlı Seferlerinin ortaya çıkış sürecine baktığımızda o dönemde Selçuklu Devleti batıya hızla ilerlemeye başlamış ve bunda başarılı olmasından endişe duyan Bizans devleti de Katoliklerden yardım talebinde bulunmuştu. Bu yardım talebi neticesinde Haçlı ordusu oluşturulmuş ve seferler başlamıştır. Aslında Kilise bozulan düzenini düzeltmek ve Doğu'ya hakim olmak istiyordu.²⁵⁹ Bu bağlamda İsa'nın mezarının bulunduğu Kudüs'ü ve kutsal toprakları ele geçirmek ve İstanbul üzerinde hakimiyet kurmak, Hristiyanlığı egemen kılmak asıl amaçtı. Bu amaç doğrultusunda seferlerin başlamasının öncüsü de Katolik kilisesi olmuştur.

1095 yılında Papa II. Urbanus başkanlığında toplanan konsilde²⁶⁰ Katolik Hristiyanlarının ruhani liderleri de vardı ve burada alınan kararlar sözde Doğu'daki din kardeşleri olan Bizans'a yardım etmek, Kudüs'teki Hristiyanların zulüm altında olduğunu söyleyerek onları kurtarmak adına haçlı ordusu kurulması kararlaştırıldı. Asıl amaçları farklı olan bu topluluk sözde dini amaçlar doğrultusunda bu seferleri yaptıklarını söylemiştir. 1096 yılında başlayan ve 1270 yılında sonuncusu yapılan Haçlı Seferleri askerleri Katoliklerden oluşmaktaydı.²⁶¹

Yaklaşık iki asır süren ve tarihte önemli bir yer tutan Haçlı Seferleri kısmi başarısızlıkla sonuçlanmış, Müslüman Türk orduları Avrupa'ya doğru ilerleyişini sürdürmüştür. Avrupa istediği sonucu elde edememiş ve kılıçla, zulümle istediklerine ulaşamayacağını anlayan Katolikler misyonerlik faaliyetlerini uygulamak için farklı

²⁵⁹ Işın Demirkent, "Haçlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 14/525.

²⁶⁰ Jean Richard, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Özge Özdemir (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022), 33.

²⁶¹ İhsan Süreyya Sırma, *Haçlı Seferleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 33,152.

yöntem arayışlarına girmek zorunda kalmışlardır. XI. yy'da başlayan Haçlı Seferlerinin başarılı olamaması sonucunda misyonerlik faaliyetlerinin farklı yöntem ve metotlar altında tam anlamıyla başladığı söylenebilir.

d. Fransisken, Dominiken, Cizvit, Kapusen ve Lazarist Tarikatlarının Çalışmaları

Ermeniler arasında Katolikliğin yayılışına zemin hazırlayan şartlar arasında en önemlilerinden birisi Katolik misyoner tarikatları olmuştur. Bu bağlamda İstanbul'a ilk gelen Katolik misyonerler Fransisken tarikatına mensup olanlardır.²⁶² Aziz Francis tarafından 1209 yılında kurulan tarikat sade bir yaşam tarzını ve fakirliği esas almıştır. Aziz Francis'in fakirlik noktasında esas aldığı kaynak Matta İncili'nde yer alan ifadelerdir.²⁶³ Bu düşüncelerinden dolayı Fransisken ve Dominiken tarikatları dilenci tarikatlar arasında yer almıştır ve böyle anılmıştır. XIII. yy'da İstanbul'a gelen Fransisken misyonerleri Galata'da San Francesco kilisesini kurmuşlardır. İlk misyonerlerin gönderilmesi Katolik Kilisesi'nin en parlak dönemini geçirdiği XII ve XIII. yy içerisindeydir. Misyoner tarikat mensupların Anadolu'ya gelmeleri de bu dönemi altın çağı haline getirmiştir. XIII. yy'da Fransiskenlerin Anadolu'ya gelişiyile birlikte misyonerlik faaliyetleri daha sistemli, planlı, etkili ve aktif duruma gelmiştir.

Fransiskenler misyonerlik faaliyetleri yürütmek amacıyla öğretim işleriyle yakından ilgilenmiş ve okul açmışlardır. Okullarda fakir ve terk edilmiş çocukların eğitimine önem vermişler onları kendi bakış açıları çerçevesinde yetiştirmişler ve katolikleşmelerine olanak sağlamışlardır. Okulları olan tarikat mensupları aynı zamanda zindanlarda mahkum bulunan insanlara vaaz vermeye gitmişler, onlarla ilgilenmişlerdir.

²⁶² Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, I/66.

²⁶³ Matta 10:9-10 "Kuşağınıza altın, gümüş, ya da bakır para koymayın. Yolculuk için ne torba, ne yedek mintan, ne çarık, ne de değnek alın. Çünkü işçi yiyeceğini hak eder."

XIII. yy da Ermeni Kralı II. Hetum'un, Aziz Francis'e karşı sempati ve yakınlık duyması sebebiyle katolikleştirme faaliyetleri kolaylaşmış ve tarikat mensupları kendisine bir alan bulmuştur.²⁶⁴ Fransisken tarikatının kadın kolları da vardır ve bunlarda katolikleştirme faaliyetlerinde etkili ve önemli bir rol oynamışlardır.

İlk misyoner grup olarak gönderilen Fransiskenler ardından Dominiken, Cizvitler gibi tarikat mensupları yıllardır Avrupalı devletler tarafından dışlanan Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan gayrimüslim halkı Katolik himayesine ve hakimiyetine alıp kendi emelleri için araç olarak kullanmak istemiş ve bunu bir fırsat olarak görmüşlerdir. Gayrimüslim halk aracılığıyla Osmanlı Devleti iç işlerine müdahale etmek amaçlanmıştır. Böylelikle hem siyasi hem de Doğu Hristiyan halkının arasında Katolikliği de yayarak dini yönden bir kazanım elde etmek istemişlerdir.²⁶⁵

Fransiskenlerin önemli bir kolu olan Kapusen tarikatı 1528 yılında kurulmuş Avusturyalı misyonerlerdir ve 1551 yılında XVI. yy 'da ilk kez İstanbul'a gelmişlerdir.²⁶⁶ İlk gelişleri başarısızlıkla sonuçlanmış ve devlet tarafından yakalanarak hapsedilmişlerdir. Sonrasında 1587 yılında tekrardan İstanbul'a gelen Kapusenler bu kez buraya yerleşmişler ve okullar açarak misyonerlik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Faaliyetlerinde etkili de olan Kapusenler'e XVII. yy'da Fransa Kralı XIII. Louis bir ev bağışlamış ve faaliyetlerini burada devam ettirmelerini desteklemiştir. Cizvitlerden sonra

²⁶⁴ Resul Ay, Moğollar ve Katolik Misyonerlik: Fransisken ve Dominiken Rahiplerinin Asya ve Yakındoğu'da Misyonerlik Faaliyetleri. ed. Ramazan Acun (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2017), 51. Fatma Onaibekov, *Uniat Kiliselerinden Ermeni Katolik Kilisesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 81.

²⁶⁵ Mehmet Aydın “*Katolik Misyonerliğinin Dünü ve Bugünü*”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul 2004, 101.

²⁶⁶ Polvan, *Türkiye’de Yabancı Öğretim*, 1/80.

İstanbul'a gelen Kapusen misyonerleri sonradan Cizvitlere katılmışlardır ve misyonerlik faaliyetlerinin kapsamı da böylelikle artmıştır.²⁶⁷

XIII. yy'ın sonlarında İstanbul'a gelen bir diğer Katolik tarikatı Domikenler'dir. Dominik Guzman tarafından 1215 tarihinde kurulan tarikat vaaz yoluyla yaşayan herkese incil'in mesajını ulaştırmayı hedefi haline getirdiği için "Vaizler Tarikatı" olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda giyimlerinden ötürü "Siyah Kardeşler" olarakta anılmışlardır.²⁶⁸ İncil'in mesajını ulaştırmak için manastırlara kapanmak yerine gezerek halkın içerisine karışarak vaaz vermeyi temel esas kabul etmişlerdir. İstanbul'da Dominikenlere ait "Saint Paul", "Saint Pierre" ve "Saint Catherine" manastır ve kiliseleri mevcuttur.

Dominiken tarikatına mensup meşhur Gregorio Ermenilerin Katolikleştirilmesi faaliyetlerinde en aktif çalışan ve ilk olma özelliği taşıyan aynı zamanda başarılı da olan bir misyonerdir. Hatta diğer bir rahip olan Pere Eusebio Franzozini katolikleştirme faaliyetleri için Türkçe'yi bile öğrenmiş çünkü toplumun diline hakim olmak faaliyetlerin devamlılığı, etkililiği için oldukça önemli bir unsur olmuştur ve kendisini Ermenilerin Katolikleştirilmesine adanmıştır.²⁶⁹ Dominikenlerin aktif olduğu dönemde XIV. yy'da Ermenilerden Katolikleşenler bir araya gelerek "Birleşmiş Kardeşler" adlı bir cemaat oluşturmuşlardır.²⁷⁰ Kurulan bu cemaat bize tarikat mensubu misyonerlerin başarılarını kanıtlar niteliktedir.

²⁶⁷ Mehmet Aydın "Katolik Misyonerliğinin Dünü ve Bugünü", 105.

²⁶⁸ Salihe Esen, *Dominiken Tarikatı ve Katolik Kilisesi'ndeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 72.

²⁶⁹ Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, 78.

²⁷⁰ Murat Bürkan Serbest "Osmanlı'da Ermeni Katolik Kilisesi ve Toplumu", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk-Ermeni İlişkileri Örneği*, Erciyes Üniversitesi I.Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, ed. M.Metin Hülagu vd. (Kayseri: Orka Matbaacılık, 2007), III/275.

Fransiskaner ve Dominikenler'in asıl amacı Evanjelizasyonu sağlamaktır. Yani Hristiyan olan ancak farklı mezhebe mensup gayrimüslim halkı katolikleştirmektir. Bu bağlamda en önemli grup Ermeniler olmuştur. Ermenilerin Katolikleştirilmeleri üzerinde faaliyetlerini yoğunlaştıran tarikatlar bunda oldukça başarılı da olmuşturlardır. Dominikenlerin misyonerlik faaliyetlerini uygularken kullandıkları metot: Özellikle incil'in vaazı, kişisel tanıklık, akıl gücü, iffetli olma, örnek teşkil etme ve ikna gücü olmuştur.

Fransiskan ve Dominiken tarikatlarından sonra XVI. yy'da Anadolu'ya gelen tarikat Cizvitlerdir. Cizvitler, Loyalalı İgnatius tarafından 1540 yılında kurulan "Dünyanın Gezgin Azizleri", "Kilisenin Militanları" ve "Tanrının Şövalyeleri" olarak anılan Katolik misyoner tarikatlardandır. Fransiskan ve Dominikenlerden sonra Anadolu'ya gelmelerine rağmen Katolik Kilisesi'ni temsil etmesi eğitimdeki önemli rolü ve katolikleştirme faaliyetleri açısından etkinliğini ve aktifliğini en yüksek derecede gösteren bir tarikat olmuştur. Cizvitler'i diğer tarikatlardan ayıran en önemli özellik aynı zamanda papalığın hizmetinde olmalarıdır.²⁷¹ Fransiskan, Dominiken tarikatlarına Cizvitlerde eklenince misyon faaliyetleri oldukça etkili ve hızlı bir biçimde ilerlemeye devam etmiştir.

Hristiyanlık dininde bir geleneksel yolu takip eden tarikatlar bir de bunlara ek yeni yöntemleri sistemli ve planlı şekilde uygulayan Batı tarzı tarikatlar mevcuttur. Fransiskan, Dominiken ve Cizvitler Batı tarzı dini tarikatlardır. Bunlar manastır yaşamı hayatını, fakirliği, bekarlığı benimsemelerinin yanı sıra halk arasında aktif olarak vaazlar vermeyi ve faaliyetlerini yürütmeyi esas almışlardır. Geleneksel metotları kendine uygun şekilde uyarlayan tarikatlardan en önemlisi Cizvitler olmuştur. Onlar üç alanda aktifliğini göstermiştir: Sosyal adalet çalışmaları, İnkültürasyon ve Dinler arası diyalogtur.²⁷²

²⁷¹ Güngör, *Cizvitler*, 63.

²⁷² Güngör, *Cizvitler*, 200-281.

Cizvitler bir misyonerlik metodu olan İnkültürasyonu ilk kez kullanan ve savunan tarikatıdır.²⁷³ Cizvitler en çok eğitimdeki başarılarıyla anılmaktadırlar onların eğitimdeki gücü ve aktifliği katolikleştirme faaliyetlerinde öncü etkilerden birisi olmuştur. Eğitim faaliyetlerinde kullandıkları en önemli araçlardan birisi matbaa olmuştur ve matbaayı bir propaganda aracı olarak XVIII. yy'da kurmuşlardır. Aynı zamanda eğitimi ilk sistemleştiren cemaat olarak kabul edilmektedir. Cizvitler sağlam bir eğitimin insanları kurtuluşa eristireceğine inanmaktadırlar.²⁷⁴ Bu bağlamda da okullarında herkese açıklık ilkesini benimsemişler bir filtre uygulamadan herkesi okullarına kabul etmişlerdir. Eğitim müfredatında ise Katoliklik esaslarını yansıtmayı ihmal etmemişler her fırsatta bunu ön plana çıkarmışlardır. Okullarında verdikleri eğitimin yanısıra sosyallik ve misyonerlik faaliyetlerini desteklemişlerdir.

Katolik misyoner gruplarından Cizvitler, İstanbul ve Suriye merkezli faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Çoğunlukla Galata'da bulunan ve ikamet eden Cizvitler burada manastır ve kilise inşa etmişlerdir. Bu kiliselerden en önemlisi Cizvitlerin Türkiye'deki temsilcisi rolünde olan St. Benoit Kilisesidir. XVII. yy sonlarında Cizvitler Ermeni Kiliselerinde Türkçe vaazlar vermişler, Ermenilere maddi yardımlar yapmışlar²⁷⁵ ve kendilerini sevdirmek adına faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bununla beraber ilk kez bu dönemde Ermeni öğrenciler eğitim almak için Batı'ya gönderilmişlerdir.

Cizvit misyonerleri hastane ve hapishanedeki insanlara vaazlar vererek incil'in mesajını onlara ulaştırmaya çalışmışlardır. Hatta Cizvitler vaazlarını kültürün kendi diliyle Türkçe olarak vermişler bu da karşıdaki muhatabın durumunu olumlu şekilde etkilemiştir. Cizvitler'in XVI. yy'da katolikleştirme faaliyetleri bağlamında elde ettikleri

²⁷³ Güngör, *Cizvitler*, 12.

²⁷⁴ Güngör, *Cizvitler*, 104-105.

²⁷⁵ Kemal Beydilli, *II. Mahmut Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilise'nin Tanınması*, yay.haz. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin (Cambridge: Harvard University, 1995), 1-2.

en büyük başarılarından birisi Fransız büyükelçisi ve protestan mezhebine mensup olan De Salignac'ın Katolik mezhebine girmesine öncülük etmeleridir.²⁷⁶ Çünkü Fransızların desteğini arkalarına almak faaliyetlerini en kolay ve rahat şekilde devam ettirmenin anahtarı olmuştur. Bu bağlamda o sıralar yaptıkları faaliyetlerle şikayetleri üzerinde toplayan Cizvitler, Fransa'nın destekleriyle kurtulmuşlar ve kilise dışında evlerde de faaliyetlerini aksatmadan yürütme fırsatı yakalamışlardır.

Cizvitler Anadolu topraklarında misyonerlik faaliyetlerini en etkili şekilde devam ettirirken Katolik Kilisesi tarafından XV. Gregorius öncülüğünde “De Propaganda Fide” adında bir teşkilat kurulmuştur. Bu misyonerlik teşkilatı Katolik misyonerlerini propaganda amacıyla yetiştiriyor ve eğitiyordu faaliyetlerin daha sistemli ve planlı bir şekilde sürdürülmesine aracılık ediyordu. Dünya üzerindeki tüm Katolik misyonerlik faaliyetlerini tek bir çatı altında birleştirmiştir. Misyonerlere her konuda yardımcı olan, destek sağlayan “Propaganda teşkilatı” ve “Fransız elçiliği” faaliyetlerinin devamlılığı açısından en önemli iki kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. De Propaganda Fide kurumu eğitim, yardımlaşma, sosyal yardım insanlarla yakın ilişkide bulunma vb metotlarla insanların sempatisini ve yakınlığını kazanmaya çalışmıştır. Kurumun destekleri Cizvitlerin faaliyetlerini de olumlu yönde etkilemiştir.

Cizvit Tarikatı etkili ve aktif bir Katolik propagandası yürütmüştür ancak zamanla tarikat mensubu misyonerlere karşı tepkiler artmış nitekim 1773 yılında XIV. Clement tarafından tarikat lağvedilmiştir.²⁷⁷ Lağvedilen ve okulları kapatılan Cizvitler yerine Lazarist rahipleri getirilmek istenmiştir. Cizvitlere ait kurumlar Lazaristlere devredilmiştir. Lazarist misyonerleri katolikleştirme faaliyetleri için dersler vermişler ve

²⁷⁶ Polvan, *Türkiye’de Yabancı Öğretim*, I/82.

²⁷⁷ Polvan, *Türkiye’de Yabancı Öğretim*, I/92.

zulme uğrayıp yardıma ihtiyacı olanlara yardım etmişlerdir. İlk Lazarist misyoneri Vi Guier'dir. XVIII. yy'da faaliyetlerini sürdürmeye çalışan Lazarist rahiplerine en geniş alanı ve imkanı Katolik Ermenilerin 1830 yılında ayrı bir millet olarak kabul edilmesi sağlamıştır.

Osmanlı Devleti hakimiyeti altındaki Doğu Hristiyanlarına karşı katolikleştirme faaliyetleri Fransisken tarikatı ile başlayan Dominiken, Cizvitler, Kapusen ve Lazarist tarikatları ile devam eden bir misyonerlik faaliyetleri dönemini bize göstermektedir. Hristiyan tarikatların başarıları Osmanlı-Fransa dostluğundan doğan ve neticesinde İstanbul'da bir Fransız elçiliği kurulmasıyla da desteklenmiştir. XIII. ve XVIII. yy'lar arasında kurulan kurumlar, verilen kapitülasyonlar, okullar, kiliseler, kilise kuramadıkları yerlerde tuttıkları evler, Fransa'nın maddi ve manevi her türlü desteği sayesinde Anadolu'ya gelen tarikat mensubu misyonerler genelde Doğu Hristiyanları özelde Ermeniler üzerindeki faaliyetlerinde başarıya ulaşmışlardır diyebiliriz.

e. Yabancı Okullar

Osmanlı Devleti, hakimiyeti altında bir çok etnik kökene sahip toplulukları bir arada barındırıyordu. Gayrimüslim topluluğa sağladığı imtiyazlar neticesinde hoşgörü içerisinde yaşayan topluluklar eğitim hayatlarının devamlılığı açısından da kendilerine ait okullara sahiptiler. Osmanlı Devleti hakimiyeti altındaki gayrimüslim halka ve batılı devletlere topraklarında okullar açma hakkı tanımıştır. Böylelikle Osmanlı'nın hoşgörülü yönetimi altında gayrimüslim halk ibadet ve eğitimlerini rahatça sürdürebilecekleri bir ortama sahip olmuşlardır. Özellikle Islahat Fermanı ile birlikte gayrimüslimler rahatça ve istedikleri gibi okul açma hakkına sahip olmuşlardır.

Yüzyıllar boyunca özgür bir şekilde Osmanlı yönetiminde varlıklarını ve özerkliklerini devam ettiren toplumlar zaman ilerledikçe farklı bir hal almış ve batılı devletler ile gayrimüslim halkın açtığı okullar ortak hareket ederek Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından faydalanmak istemişlerdir, ayaklanmalara neden olmaya ve bunları

desteklemeye başlamışlardır. Yabancı okullarda eğitim gören halk Osmanlı Devleti içerisinde önemli görevlere gelmişler siyasi, ekonomi ve toplumsal alanda başarılı şahsiyetler olmuşlardır.²⁷⁸

Ermenilerin XVII. yy'da en büyük eksikliklerinden birisi eğitim olmuştur. Benliklerini, özerkliklerini devam ettirebilmek için kitapların çeviri yapıp çoğaltılıp dağıtılması gerekliydi. Bu bağlamda Osmanlı devleti içerisindeki gayrimüslim halktan birisi olan Ermenilere okul, kütüphane ve matbaa açılmasında kolaylık sağlanmıştır. İlk misyonerlerin Anadolu'ya gelmeye başladığı dönem ile birlikte Mekhitarist akımında etkisi ve katkısıyla beraber basım yayın anlamında bir yükseliş görülmeye başlamıştı. Venedik St.Lazar'da bulunan ve Mihitar'ın açtığı akademide yapılan çeviri eserler Ermenilerin milli benliklerini koruma noktasında fazlasıyla destek sağlamıştır. Mekhitarist akımın faaliyetleri Ermenilerin benliklerini korumalarında oldukça etkili olmuştur sadece çeviriler değil tarih, coğrafya, dilbilgisi, sözlükler vb birçok alanda çalışmaları mevcuttur. Bu bağlamda baktığımızda “Haygazyan Sözlüğü” ve Rahip Mikayel Çamçıyan tarafından ilk “Ermenistan Tarihi” eseri hazırlanmıştır.²⁷⁹

Osmanlı Devleti içerisinde Yahudi, Ermeni ve Rumlara ait birçok azınlık okulları mevcuttu.²⁸⁰ Ermenilere ait ilk azınlık okulu XVIII. yy'da açılmıştır.²⁸¹ İlk okulun açılmasıyla birlikte Ermeni Patrikhanesi okula öğretmen alımı, ders programları ve

²⁷⁸ Remzi Kılıç, “Osmanlı Yönetiminde XIX.Yüzyıl Ermeni Okulları ve Faaliyetleri”, Hoşgörü Toplumunda Ermeniler Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk-Ermeni İlişkileri Örneği, Erciyes Üniversitesi I.Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, ed. M.Metin Hülagu vd. (Kayseri: Orka Matbaacılık,2007), IV/86-87.

²⁷⁹ Kevorkian, Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu 'nda Ermeniler*, 77-78.

²⁸⁰ Ayten Sezer Arıç, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar(1923-1938)*(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 2014), 9-10.

²⁸¹ Davut Kılıç, “Osmanlı Ermenilerine Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed.Mehmet Metin Hülagu vd. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), VIII/87.

okulların yönetiminin sağlanması, Ermeni okullarının her türlü denetimi ile görevli olan bir “Maarif Komisyonu” kurmuştur.²⁸² Ermeni halkının milli benliklerini sağlayıp devam ettirebilmeleri için okula gitmeleri şarttı.²⁸³ Ermenilerin katkılarıyla XVIII ve XIX. yy larda okullar açılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti topraklarında yabancı okulların açılmasına zemin hazırlayan nedenler arasında Kapitülasyonlar, Gayrimüslim halka sağlayan hak ve imtiyazlar ve misyonerler sayılabilir.

Gayrimüslim halka sağlanan bu ayrıcalıklardan birisi olan Osmanlı Devleti’nin yabancı devletlere verdiği Kapitülasyonlar başta sadece ekonomi alanında iken sonrasında daha geniş bir alanda (toplumsal, sosyal ve eğitim gibi) rahat hareket edebilme imkanı sunmuştur. Kapitülasyonları bir fırsat olarak gören birçok batılı devlet Anadolu’nun farklı yerlerinde kendi kültürlerini yaymak faaliyetlerini devam ettirebilmek için okullar açmışlardır. Bunlar arasında Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İtalya, İran, Rusya, Avusturya sayılabilir.²⁸⁴ Bu devletlerden en önemlisi konumuz açısından Katolikleştirme faaliyetlerinin destekçisi olan Fransa idi. Fransa Ermenileri korumak adına giriştiği misyonerlik faaliyetlerinin uygulanması ve kendi amaçları çerçevesinde okullar açmışlardır. Fransızların okulları kendi kültürlerini yerleştirmek amacıyla Fransızca ve Latince eğitim vermiştir. Bu okulların devamlılığını sağlamak için devlet her türlü maddi yardım sağlamıştır. Osmanlı devleti siyasi bir tarafının olmaması ve devlete müdahale edilmemesi gibi şartlarla yabancı okulların kurulmasını kabul etmiştir.

²⁸² Mustafa Murat Öntuğ “Osmanlı Devleti’nin Ermeni Mektepleri Üzerindeki Etkisi” IV/313-314.

²⁸³ Kevorkian, Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeniler*, 81,82.

²⁸⁴ Hopkins, Moore, Halidi, Ferruh, *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik*, çev. Adnan Yazıcı vd. 453-454.

Anadolu’da ilk açılan yabancı okullar Katolik misyoner gruplara aittir.²⁸⁵ Fransızların Anadolu’da açtığı ilk okul Saint Benoit Fransız okuludur. 1583 yılında Katolik misyoner cemaatlerinden olan Cizvitler tarafından açılmıştır. Katolik misyonerlerden olan Cizvitler, özellikle eğitim alanında oldukça etkili bir cemaattir. Eğitim öğretim alanını misyonerlik için en önemli araçlardan birisi olarak kullanmışlardır. Ücretsiz eğitim sağlayarak topluluğu kurumlarına çekmişler ve verdikleri eğitimin kalitesi ile de devamlılıklarını sağlamışlardır. Öğretmenler aracılığıyla faaliyetleri etkin bir şekilde sürdürmüşlerdir.

Misyoner okullarda verilen eğitimin yanısıra öğrencilerle yakın ilişki kurulmuş ve evlerine davet edilmiştir.²⁸⁶ Bu faaliyetlerle kurulan ilişkiler katolikleştirme faaliyetleri için zemin oluşturmuştur. Okullarda amaç yalnızca eğitim ve öğretim faaliyetlerinin devamlılığını sağlamak olmamıştır. Bundan ziyade dini bir misyon olarak Ermeniler arasında mezhep değişimi, katolikleştirmeyi sağlamaktır. Çünkü okul bir toplumun kültürünü en iyi yansıtan yerdir bu anlamda kültürü etkilemenin yolu okuldan geçmektedir. Kültürün nesiller boyu aktarılması bu sayede olmaktadır. Misyon aracı olarak okul bu noktada çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda yabancı okullar hemen hemen her bölgede açılmıştır. Okullarda matematik, tarih, İncil derslerinin yanı sıra kız ve erkek okullarında bölgeden bölgeye farklı dersler de konulmuştur. Dantel işleme dersi, taş işçiliği, sulama (Merzifon, Mardin) gibi. Bunların seçilmesinin nedeni toplumu ve kültürü içeriden etkilemek ve faaliyetlerini böylece daha kolay gerçekleştirmektir.

Okullar bir anlamda kilisenin misyonerlik için kullandıkları araçlarıdır. Okula gelen gayrimüslim halkın kültürlerini ve benliklerini korumaları esastır ve milli

²⁸⁵ Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 35-39, 104-111.

²⁸⁶ Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1991), 255.

duygularının uyandırılması bununla beraber de kendi bağımsızlıklarını sağlamayı istemeleri amaçlanmaktadır. Katolikleştirme faaliyetleri için okullardaki kitap, dergi vb yayın organları etkin bir şekilde kullanılmıştır. Fransızlar bu okulları açarken Osmanlı Devleti içerisindeki gayrimüslim halkı yanına çekmeyi özellikle Ermeni toplumunun zihin yapısını etkilemeyi ve katolikleştirmeyi amaçlamıştır.

Ermeniler milli benliklerini korumak amacıyla eğitime fazlasıyla önem vermişlerdir. Okullar bu bağlamda dini misyonu ile birlikte Fransa'nın siyasi emellerine de fırsat tanımıştır. Fransa'ya davet edilen Ermeniler oralarda da eğitim görme fırsatı yakalamışlardır. 1846 yılında Fransa'da Ermeniler için Katolik Koleji kurulmuş buradan aldıkları eğitimle ve milliyetçilik şuuruyla Osmanlı topraklarına geri gelen Ermeniler bu fikirleri kendileri arasında yaymışlardır.²⁸⁷ Roma'daki iman propagandası tarikatı okulunda eğitim almaları için Ermenilere ayrıcalıklar tanınmıştır. Bu okul papa XV. Gregorius tarafından 1622'de Katolikliği yaymak amacıyla kurulmuş olan "sacra congregatio christiano nomini propagando" okuludur ve burada misyonerlik faaliyetleri için gerekli olan eserler Ermeniceye tercüme edilip yayınlanmıştır²⁸⁸ Fransız okullarında okuyan öğrencilerin ülkede önemli konumlara gelmeleri ve verdikleri eğitimin kalitesi neticesinde okullara talep artarak devam etmiştir.

XIX. yy'dan itibaren artarak devam eden bu kuruluşlar Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş dönemine girmesiyle faaliyetlerini hızlandırmışlar ve gayrimüslim halkı özellikle de Ermenileri Osmanlı devletine karşı ayaklandırmak için önemli kuruluşlar olarak görülmüştür. 1839 yılına kadar Fransızların İstanbul'da 40 okulu vardı ve bu sayı cumhuriyet dönemine doğru ve dönemiyle birlikte daha da artarak yaklaşık 500'e ulaşmıştır.²⁸⁹ İstanbul'da Saint Benoit Fransız Okulu, Galata Saint Pierre Fransız

²⁸⁷ Mehmet Deri, *Türkiye Ermenilerinin Eğitim Tarihi (1923-2023)* (İstanbul: Kitabı Yayınları, 2023), 131.

²⁸⁸ Kevorkian, Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, 87.

²⁸⁹ Sezer Arıç, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar(1923-1938)*, 109-110.

Okulu, Bebek Saint Gabriel Fransız Okulu gibi Katoliklere ait Fransızların desteklediği yaklaşık 35 okul vardır.²⁹⁰

f. Kapitülasyonlar

Osmanlı Devleti kuruluş döneminden itibaren muhtelif zamanlarda bazı batılı devletlere toprakları içerisinde ayrıcalıklar tanımıştır. Kanuni Sultan Süleyman dönemine geldiğimizde duraklama dönemiyle birlikte özellikle ekonomik alanda hak ve imtiyazları barındıran ayrıcalıklar anlamına gelen kapitülasyonlar²⁹¹ batılı devletlerden birisi ve konumuzu ilgilendiren kısmı olan Fransa'ya verilmiştir. Bu kapitülasyonlar ilk başlarda özellikle ekonomik olarak sonrasında ise toplumsal, kültürel, dini, siyasi birçok alanda Osmanlı Devleti'ni Batıya bağlamış ve bununla beraber devlet iç işlerine karışmalarına serbestçe dolaşma hakkına sahip olmuşlardır. Kapitülasyonlar Fransa'nın Osmanlı Devleti içindeki gayrimüslim topluluklardan biri olan Ermeniler aracılığıyla doğudaki amaçlarına ulaşmak noktasında oldukça etkili olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1535 yılında Fransa'ya ilk kez verilen kapitülasyonlar ile birlikte öncelikle ekonomik alanda Osmanlı Devleti içerisinde serbestçe ticaret yapabilme ayrıcalığı kazanmışlardır. Osmanlı ve Fransız dostluğunun sağlanmasına destek vermek amacıyla verilen kapitülasyonlar, sonrasında Fransa'nın dışında İngiltere gibi bazı batılı devletlere de verilmiştir. Bu ayrıcalıklar Osmanlı hakimiyetindeki gayrimüslimler üzerinde rahatça hakimiyet kurabilme imkanını beraberinde getirmiştir. Çünkü önceleri yalnızca ekonomik haklar ve ayrıcalıklar tanıyan kapitülasyonlar zamanla siyasi, dini, toplumsal, sosyal ayrıcalıklara da kapı aralamıştır.

²⁹⁰ İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 110-122.

²⁹¹ Kapitülasyon: Bir müslüman devlette güven içerisinde ticari faaliyetlerde bulunmak üzere hristiyan devletlere verilen imtiyaz. Bkz. Cengiz Kallek, "İmtiyazat", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/242.

Bunu büyük bir fırsat gören batılı devletler konumuz özelinde Fransızlar bu kapıdan girmişler ve en iyi şekilde kapitülasyonlardan faydalanmışlardır.

1536, 1569, 1581, 1597, 1604, 1673, 1740 yıllarında Fransa'ya verilen kapitülasyonlar yenilenmiş ve XVIII. yy da ise kalıcı hale getirilmiştir. 1740 yılında yenilenen kapitülasyonlar Fransa'nın Katolikleri himaye etmesinin hukuken kabul edildiği ve sürekli hale geldiği bir anlaşma olmuştur.²⁹² Osmanlı Devleti öncelikle ekonomik alanda verdiği bu kapitülasyonların sonradan birçok devleti içerisine alması ve hakimiyet alanlarının da genişlemesi ile birlikte kaygılanmaya başlamış ve önlem almak istemiştir. Bazı tedbirler uygulamak istemesi ve denemesi olumsuz sonuçlanmış ve batılı devletler haklarının hakimiyet alanını genişleterek gayrimüslimler vasıtasıyla devlet içinde söz sahibi olmaya, istediklerini uygulamaya başlamışlardır. En önemlisi de Ermeniler üzerindeki mezhep değiştirme talepleri ve Katolikleştirme propagandaları bağlamında olmuştur. Kendilerini Katoliklerin hamisi olarak gören Fransızlar, Ermenileri Katolikleştirme propagandalarına hızla devam etmişlerdir. Faaliyetlerini gerçekleştirebilmek amacıyla Kapitülasyonları da kullanarak misyonerlerini Anadolu'ya göndermişlerdir.²⁹³

g. Fransa ve Vatikan'ın Çabaları

Haçlıların, Kilikya Ermeni Krallığı ile karşılaşmaları neticesinde ilk kez Ermeniler ve Katolikler birbirlerini tanımışlar ve bununla birlikte Haçlılar Ermeniler üzerinde etki ve izler bırakmışlar hatta karşılıklı evlilik olaylarının da gerçekleşmesiyle akrabalık ilişkileri de olmuştur. Ermeniler Roma'ya ve Katolıklere karşı olumlu bakış

²⁹² Adnan Şişman, *XX.yy başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri* (Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi, 2006), 99-100.

²⁹³ Abdurrahman Bozkurt, "Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi", *Tarih Dergisi*, 52 (2011), 135.

sergilemişler ve mezhep değiştirerek katolikleşme ilk kez Kilikya Ermenileri arasında başlamıştır.

XII-XIII. yy'larda ve sonrasında XVI. yy'da Katolik Kilisesi'ne dolayısıyla Papa'ya bağlı misyoner cemaat gruplarından olan Dominiken, Fransisken ve Cizvit cemaatleri ilk kez Osmanlı hakimiyetindeki Anadolu'ya gelmişler ve bu cemaatlerin destekçisi her zaman Papalık ve Fransa olmuştur. Fransa ve Papa'nın desteklediği bu misyoner gruplar Osmanlı Devleti tarafından sahip oldukları, elde ettikleri hak ve imtiyazlardan faydalanarak Anadolu'da faaliyetlerine ve propagandalarına başlamışlardır.

Osmanlı'nın XVI. yy'da Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransa ile ilişkileri genişletmek amacıyla öncelikle ticari imtiyazları içeren kapitülasyonları vermesi, daha sonrasında bu kapitülasyonların genişleyerek tekrar etmesi ve sonunda kalıcı bir hal alması Fransa için önemli bir ayrıcalık oluşturmuştur. Bu ayrıcalığı çok iyi değerlendiren Fransa, Osmanlı içerisinde serbest hareket etme hakkını da en iyi şekilde kullanarak Ermenilerin katolikleştirme faaliyetlerinin koruculuğu, destekçisi rolünü üstlenmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti hakimiyeti altında bir gayrimüslim grup olan Ermeniler sayesinde iç işlerine müdahale ve bağımsızlık ayaklanmalarının da öncüsü olmuşlardır.

Misyonerlik faaliyetleri hem Ermeni Kilisesi hem de Osmanlı Devleti tarafından başlarda ciddi bir mesele olarak görülmemiş ve verdikleri imkanlarla bir nevi desteklenmiş, serbest hareket edebilme rahatlığı sağlamıştır. Bunu değerlendiren Katolik Kilisesi mensupları ve cemaatleri olan misyoner gruplar Ermeniler üzerinde faaliyetlerini hızla sürdürmeye devam etmişlerdir. Fransa'nın XVI. yy ile beraber Osmanlı'ya karşı olan yakınlığı ve bunun getirdiği hak ve imtiyazlar neticesinde Katolik propagandaları daha hızlı ve kolay yayılma şansı bulmuştur. Anadolu'ya gelen misyoner gruplar faaliyetlerini gerçekleştirebilecekleri, emellerine ulaşabilecekleri en iyi topluluğun Doğu

Kilisesi Hristiyanları olduğunu görmüşlerdir. Doğu Kilisesi Hristiyanları arasında da en çok üzerinde durdukları millet Ermeniler olmuştur.

Fransa, Fransız İhtilali neticesinde sömürge arayışına ve yarışına girmiştir. Suriye ve Lübnan gibi üzerinde hakimiyet kurabileceği ve sömürgeleştirebileceği topluluklara ulaşmak içinde siyasi ve ekonomik olarak tüm haklarını kullanarak Osmanlı iç işlerinde söz sahibi olmak istemiştir. Bu amaçlarına ulaşmak için ortak bir dine mensup oldukları gayrimüslim halkın mezhep değiştirmesine öncülük etmiş bu faaliyetlere destek vermiş, Ermeniler arasında bağımsızlık fikirlerini aşılayarak, mezhepsel çatışmaların çıkmasına öncülük etmiş ve bir ayaklanma çıkarmayı hedeflemiştir. Fransa bunları yaparak Osmanlı Devleti'ni uğraştırmayı hedeflemiş ve kendi hedeflerine giden yolda bunu önemli bir adım olarak görmüştür.

Fransa Kralı XIV. Louis katolikleştirme faaliyetlerinin desteklenmesi ve amacına ulaşması açısından en önemli kişilerden birisidir. Kendilerini Katoliklerin hamisi olarak gören Fransa'nın XIV.Louis dönemiyle birlikte amaçlarına büyük ölçüde ulaştığını söylemek mümkündür. Misyonerlik faaliyetlerinin olumlu ve hızlı bir şekilde yayılmaya devam ettiği dönem içerisinde Ermeniler ilk kez Avrupa'ya eğitim görmek amacıyla çıkmışlardır. Fransa'da eğitim gören Ermeniler yaptıkları propagandalarla Ermeni meselesini ortaya çıkarmışlardır. Ermeni sorununun ortaya çıkışına zemin hazırlayan birçok sebep olmuştur. Bunlar arasında; Fransız İhtilali sonucunda doğan sömürgecilik ve milliyetçilik akımı, 1878 Berlin Konferansı, Batılı Devletler, Ermeni patrikhanesi ve kilisesi sayılabilir.

Gregoryen Ermeni Kilisesi her zaman köklü ve Ermeniler için milli var oluşları, kültürleri ve dillerini devam ettirebilmek açısından önemli bir kuruluş olmuştur. Ancak Fransa ve Papalık bu birlik beraberliği mezhep değiştirme faaliyetleri ile derinden etkilemiş ve mezhep çatışmaları yaratarak bağımsızlıklarını kazanmaları için onları cesaretlendirmiştir, ayaklandırmıştır. Bu bağlamda Fransa'nın tutumu, destekleri ve

Vatikan'ın dolayısıyla Papa'nın da yaklaşımlarıyla Ermeniler arasında Katolikliğin yayılması daha kolay ve hızlı olmuştur. Sonuçta Katolik Ermeniler bir millet olarak tanınmış ve kendi kiliselerini kurmuşlardır.

2. Misyonerlik Faaliyetleri Karşısında Ermeni Kilisesinin Tutumu

Misyonerlik faaliyetleri Osmanlı Devleti için başlangıçta bir tehlike olarak görülüyordu. Ancak gün geçtikçe mensupları artan ve hızla yayılmaya başlayan faaliyetler tehlike arz etmeye başlamış ve bunun neticesinde Gregoryen Ermeni Kilisesi Osmanlı Devleti'nden tedbir alması için istekte bulunmuştur. Osmanlı Devleti bu talep doğrultusunda 1834 yılında bir ferman yayınlarak mezhep değiştirmeyi yasaklamıştır.²⁹⁴ Hem Ermeni Kilisesi hem de Osmanlı Devleti misyonerlik faaliyetlerinin artması ile beraber mezhep değiştirmeye olumsuz bakmaya başlamış ve bir takım tedbirler almaya başlamıştır.

Yabancı devletlerin açtıkları okulların verdikleri eğitimin kalitesinden ötürü bu okullara çocuklarını gönderen Ermeniler, gördükleri ve etkilendikleri misyonerlik faaliyetleri neticesinde okullara çocuklarını göndermeyi bırakmışlar hatta yasaklamışlardır. Ermeni Kilisesi, Katolik propagandalarına destek veren ve onların işlerini kolaylaştıran rahat hareket etmelerine fırsat tanıyan patrikleri azletmiş onların yerine Katoliklere mesafeli olan ve ata babalarından gelen inancı muhafaza etmeye çalışan muhafazakarlara destek vermiştir. Avedik bunlardan biridir. Ancak bu da etkili olmamış ve Patrik Avedik yurtdışına kaçırılmıştır.

Katolikleştirme propagandalarına karşı tutumları gittikçe sertleşen Gregoryen Ermeniler, mahallelerinde Katolikleşen Ermenilere karşı hoşgörülü tavrı da terk etmişlerdir. Ermeni Kilisesi mezhep değiştirenleri dışlamış ve cemaat arasında mezhepsel tartışmalar çıkmıştır. Kiliseye karşı çıkanlar sürgün ve hapis ile cezalandırılmışlardır.

²⁹⁴ Tuğlacı, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, 314.

Gregoryen Ermeniler Babialiye şikayette bulunmuşlar tepkilerinde ısrarcı olmuşlar ve Katolik Ermeniler Anadolu'nun farklı bölgelerine gönderilmişler, ölüm cezalarına çarptırılanlar ve mallarına el konulanlar olmuştur. "Hovhannes Çamurciyan" gibi Ermeniler kendileri üzerinde para, siyasi destek ve kadro üstünlüğüyle tahakküm etmeye çalışan misyonerlerle mücadele içerisinde olmuşlardır.²⁹⁵ Bu bağlamda görmekteyiz ki Katolikleştirme propagandalarına en büyük tepkiyi veren Ermeni Gregoryen Kilisesi olmuştur. Misyonerlik faaliyetleri için okullarda kullanılmak üzere basılan kitaplar Osmanlı Devleti tarafından imha edilmiş, Katoliklik yasaklanmış ve her milletin kilise içerisindeki özerk düzenlerinin korunması esas alınmıştır.²⁹⁶

XVIII. yy'da Ermeni patriği olan Zaharya, Katolik faaliyetlerine karşı olumsuz bir duruş sergilemiş, baskı uygulamıştır. Katolik Ermenilerin cenazelerinin defnedilmesine izin vermeyerek misyonerleri durdurmayı amaçlamıştır.²⁹⁷ XIX. yy'da Katolikleşen Ermeniler patrikhanenin isteğiyle İstanbul'dan çıkarılmışlar ve Anadolu'nun farklı bölgelerine sürülmüşlerdir. Fransa patrikhanenin bu kararına müdahale ederek Katolik Ermenilerin İstanbul'a geri getirilmesi hususunda baskı uygulamış ve bunu sağlamıştır.

Misyonerler alınan tedbirler neticesinde dikkat çekmemek ve kendilerini gizlemek etmek adına katolikleştirme ve mezhep değiştirmekten bahsetmeyerek "Francelo mezhebi" tabirini kullanmaya başlamışlardır. Ermeni Kilisesi'nin ve Osmanlı Devleti'nin tüm bu durdurma ve yavaşlatma politikalarına rağmen katolikleştirme faaliyetleri Fransa'nın da büyük destekleri ile birlikte hem dini hem de siyasi anlamda başarıya ulaşmıştır. Katolikleşen Ermeniler ayrı bir cemaat olarak tanınmak durumunda

²⁹⁵ Küçük, *Türkiye Protestan Ermenileri*, 109.

²⁹⁶ Beydilli, *II. Mahmut Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilise'nin Tanınması*, 1-2.

²⁹⁷ Ahmet Türkan, "İstanbul Ermenilerinin Dini, Toplumsal ve Kurumsal Problemleri: Mezarlıklar Sorunu (19. YY)". *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 21(2012), 30.

kalmış ve kendilerine ait kiliselerini kurmuşlardır. Hatta Ermeniler üzerindeki mezhep değiştirme faaliyetlerinin başarılı devam ettiğini gören Avrupalı devletlerden özellikle Amerika ve İngiltere de Osmanlı içerisindeki siyasi emellerine ulaşabilmek amacıyla Ermenilerin protestanlaştırılması faaliyetlerine girişecektir.

D. KATOLİK ERMENİ KİLİSESİ’NİN KURULUŞU

Ermeniler monofizit kiliseler arasında yer almakta, Hristiyanlık dinine ve Gregoryen mezhebine mensupturlar. Ermeniler arasında Katolikleştirme faaliyetleri ise ilk kez Kilikya Ermeni Krallığı döneminde başlamıştır. Haçlı Seferleri döneminde Haçlılar Kilikya Ermenilerini hakimiyeti altına almışlar ve Ermenileri Latin kültürüne maruz bırakmışlar, Ermenilerde Katolikleri yakından tanımak durumunda kalmışlardır. Bu sebeple Katolikliği kabul etmeleri daha kolay olan Kilikya Ermenileri arasında Katolikleşme faaliyetleri başlamıştır. Zamanla Katolikleşen Kilikya Ermenilerinin kendilerine ait bir dini liderleri olmamalarından dolayı dini uygulamalar noktasında Apostolik Ermeni Kilisesi liderlerine danışmak zorunda kalmışlar ancak Katolikleşen inananların sayısı artmaya başlayınca 1198 yılında Kilikya’da özerk bir Katolik Ermeni Piskoposluğu kurulmuştur.²⁹⁸

Kilikya Katolik Ermenileri, Ermeni Apostolik Kilisesi’nden ayrılarak ilk kez 1740 yılında daha sonrasında 1840 yılında kendi kiliselerini kurmuşlardır. 1740 yılında “Abraham Ardzivian” Kilikya Ermeni Katolik Patriği olarak seçilmiştir. 1742 yılında Lübnan’da papa XIV. Benedictus’un kararıyla Ermeni Katolik Patrikliği ilk kez kurulmuştur.²⁹⁹ Sonrasında bu makam İstanbul’a getirilmiştir.

Katolik Ermenilere göre mezhep değiştirmek tamamen Latinleşmek anlamına gelmemektedir. Ermeniler her zaman kendi dillerini korumuşlar geleneklerine bağlı

²⁹⁸ Onaibekov, *Uniat Kiliselerinden Ermeni Katolik Kilisesi*, 42.

²⁹⁹ <https://armcatistanbul.org/tr/hakkimizda.php> (Erişim Tarihi: 21.04.2024)

kalmışlar, geçmişlerini ve milli değerlerini her zaman koruyan bir yapıda olmaya devam etmişlerdir. Bu anlamda “Uniat” olarak adlandırılan kiliselerden birisi olmuşlar ve günümüze kadar gelmişlerdir. Uniat Kiliseler, kendi geleneklerini koruyan ayinlerinde kendi dillerini esas alan, Papaya bağlı ancak iç işlerinde özerk yapıya sahip kiliseleri ifade eden Doğu Katolik Kiliseleri için kullanılan bir terimdir.

1830 yılında ayrı bir millet olarak tanınan Katolik Ermeniler; İstanbul’da patriklik inşa edebilme, Kilise inşa edebilme, Osmanlı Devleti’ndeki diğer topluluklara tanınan ve verilen hakların Katoliklere de sağlanması vb haklara sahip olmuşlardır.³⁰⁰ Sürgüne gönderilen Katolik Ermeniler bağışlanmış, onlara da kilise inşa etme hakkı tanınmıştır. Ayrı bir cemaat olarak tanınan Katolik Ermeniler, 1831 yılında cemaatlerinin başpiskoposu olarak “Agop Çukuryan’ı” seçmişlerdir. Çukuryan Osmanlı Devleti içindeki tüm Katoliklerin başpiskoposu olmuştur.³⁰¹

Katolik Ermenilerin ayrı bir millet olarak kabulünden sonra ilk patriklik makamı Adana sonrasında da Lübnan’da “Zimmar manastırı” olmuştur.³⁰² İlk patriklik makamının Adana’da açılması Kilikya Sis Katolikosluğu bağlamında bir önem arz etmektedir. 1866 yılında Katolik Ermenilerin Episkoposu patrik olarak seçilmiş ve 1867 yılında Kilikya ve İstanbul Katolik Patriklikleri bir çatı altında birleştirilmiştir.³⁰³ Episkoposluk ile Patrik makamı birleştirilmiş böylece Katolik Patrikliği İstanbul’a taşınmıştır. Birleştikten sonra hiyerarşi kurulmuş, kilise bölgeleri oluşturulmuş, okullar, manastırlar açılmıştır. 1928 yılında Roma’da bir konferans yapılmış ve İstanbul Ermeni Katogikosluğu’nun Lübnan’a geri taşınması kararı alınmıştır. İstanbul’daki Ermeni

³⁰⁰ Hovhannes J.Tcholakian, *L’eglise Armenienne Catholique en Turquie* (İstanbul: Ohan matbaacılık, 1998), 13.

³⁰¹ Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi(1878-1923)*,27-28.

³⁰² Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi*,153.

³⁰³ Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği*, 49-50.

Patrikliği “Başepiskoposluğa” çevrilmiştir. Türkiye’deki tek Ermeni Episkoposluk merkezi burasıdır ve Türkiye’de yaşayan Katolik Ermeniler buraya bağlıdırlar.³⁰⁴

Katolik Ermeniler milli bir topluluk olma hakkını elde ettikten sonra ruhani liderlerini seçmişler ve ilk milli kiliselerinin inşasına başlamışlardır. İstanbul’da ilk milli Katolik Kilisesi 1834 yılında kurulan “Galata Surp Pırgiç Kilisesi”dir.” Galata, Ortaköy, Beyoğlu, Samatya, Taksim, Yeniköy, Tarabya vb yerlerde 13 kilise inşa etmişlerdir.³⁰⁵ Katolik Ermeni Kilisesi birçok kez taşınmış ve merkez değiştirmiştir. 1749’da Lübnan 1759’da İstanbul Latin Kilisesi merkez olmuş, 1928’de İstanbul Başpiskoposluğu patrik makamı olarak tanınmış ve sonrasında Lübnan’a geri taşınmıştır. Lübnan’ın ruhani merkez olarak seçilmesinin arkasında sebep olarak Suriye ve Lübnan’ın o dönemlerde Katoliklerin destekçisi konumunda olan Fransızların sömürgesi altında oluşları gösterilebilir. Katolik Ermeniler bu bölgeleri göç edilebilecek yerler arasında görmüşlerdir. Lübnan’a taşınan Katolik Ermeni Patrikliği tüm Katolik Ermenilerin temsilcisi ve merkezi olmuştur. Lübnan’daki merkez kendi iç işlerinde özerkliğini korumuştur.

Günümüzde İstanbul Katolik Ermeni Başpiskoposluğu mevcuttur ve Lübnan’daki Ermeni Katolik Patrikliğine bağlılığını devam ettirmektedir. Ermeni Katolik Kilisesi, günümüzde Vatikan’a ve Papa’ya bağlı ama kendi içlerinde özerk bir yapıya sahip “Uniat” kiliseler arasında sayılan, dini törenlerin Ermenice yapıldığı kilisedir. Kilise Ruhani Merkezi Lübnan ve Dünya Katolik Ermenileri Katolikosu “Rafael Minasyan”dır. Varlığını devam ettiren Ermeni Katoliklerine ait kiliseler mevcuttur.³⁰⁶ Günümüz Türkiye

³⁰⁴ Tcholakian, *L’eglise Armenienne Catholique en Turquie*, 18.

³⁰⁵ Tcholakian, *L’eglise Armenienne Catholique en Turquie*, 21-25.

³⁰⁶ Beyoğlu Surp Asdvazazin Meryem Ana Kilisesi, Samatya Anaradhğutyun Kilisesi, Pangaltı Anaradhğutyun Kilisesi, vd. Detaylı bilgi için bkz. Serbest “Osmanlı’da Ermeni Katolik Kilisesi ve Toplumu”, III/277-278.

Ermenileri Patriği 2019 yılında seçilen ve halen görevine devam eden “Sahak II. Maşalyan’dır.”.³⁰⁷ İstanbul ve Türkiye Katolik Ermeni Ruhani lideri 2014 yılında papa I. Franciscus tarafından başepiskopos olarak tayin edilen ve halen bu makamda olan “Levon Zekiyan’dır.”³⁰⁸ Katolik Ermeni Kilisesi inananları daha çok Avrupa ve Amerika’da varlığını sürdürmektedirler.³⁰⁹

³⁰⁷ <http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/tarihce-patriklik-makami/> (Erişim tarihi: 13.03.2024)

³⁰⁸ <https://armcatistanbul.org/tr/iletisim.php> (Erişim tarihi: 13.03.2024)

³⁰⁹ Onaibekov, *Uniat Kiliselerinden Ermeni Katolik Kilisesi*, 112.

SONUÇ

Katolik Kilisesi, Hristiyanlık dininde en fazla mensuba sahip olan kilisedir. Bu kilise kendisinin evrensel ve tek doğru inanca sahip olduğunu ve böylece kurtuluşun da ancak kendi kilisesine bağlılıkla mümkün olabileceği iddiasıyla Hristiyan olan veya olmayan insanları Katolikleştirmek için misyonerler yetiştirmiş ve bu misyonerleri dünyanın dört bir yanına göndermiştir.

Misyonerlik faaliyetleri için öngörülen yerlerden en önemlisi “Bible Land(İncil Ülkesi)” olarak adlandırılan Anadolu toprakları olmuştur. Anadolu topraklarına gelen misyonerler, Osmanlı devleti hakimiyeti altında varlık gösteren yahudilere ve müslümanlara yönelmişlerdir. Ancak müslümanlıkta mürtedliğin büyük günahlar arasında sayılması, yahudiliğin ise dışa kapalı milli bir din olması sebebiyle amaçlarını gerçekleştiremeyeceklerini anlayan misyonerler Hristiyanlık dinine mensup ancak farklı mezheplerde olan Doğu Kiliselerine yönelmişlerdir.

Doğu Kiliseleri; Kadıköy (Kalkedon) konsilinde alınan Diyofizit (İki tabiatlı) fikri reddeden, bunun neticesinde ise ana akım Hristiyanlardan ayrılan ve Monofizit Kilise(Tek tabiatlı) olarak tarihteki yerlerini alan kiliselerdir. Bu Monofizit Kiliselerden biri olan Ermeniler, M.S 301 yılında Krikor (Gregoir) öncülüğünde Hristiyanlığı kabul etmiş ve kendilerini Hristiyanlığı kabul eden ilk topluluk olarak addetmişlerdir. Ermeniler; kiliselerine, geleneklerine ve dini ritüellerine olan sıkı bağlılıklarıyla bilinmektedirler.

Osmanlı devleti döneminde “Millet-i Sadıka” olarak anılan, hoşgörü ve huzur içerisinde yaşayan Ermeniler, önce Roma’nın gerçekleştirdiği Haçlı Seferleri ile sonrasında Katolik misyoner tarikatlarından olan Dominiken, Fransiskan, Cizvitler’in propagandaları ile kendi aralarında ayrışma yaşamaya başlamıştır. Bu ayrışmalara Anadolu topraklarında açılan yabancı okullar, Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışılmasına fırsat tanıyan ve Batı devletlerinden olan Fransa’ya verilen Kapitülasyonlar,

Osmanlı'nın ilgili dönemde içinde bulunduğu siyasi ve dini durum ve nihayetinde Osmanlı Devleti'nin halkını dini bir ayrıma tabi tuttuğu “Millet Sistemi” zemin hazırlamıştır.

Bahse konu misyonerlik faaliyetlerinde Katolikleştirme politikasını destekleyen Fransa ve Vatikan olmuştur. Fransa'nın Katolikleri desteklemesi dini bir sebepmiş gibi görülüyor olsa da arkasında Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme arzusu ve diğer siyasi sebepler yer almaktadır. Bu bağlamda Fransa, Ermenilerin Katolikleşmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır.

XVIII. yy'da Fransa'da gerçekleşen Fransız ihtilal ve bu ihtilal sonucunda ortaya çıkan milliyetçilik akımı, diğer birçok millet gibi Ermenilerin de bağımsızlık düşüncesine kapılmasında oldukça etkili olmuştur. Öte yandan Ermenilerin Katolikleşmesinde önemli şahsiyetlerden biri de Sivaslı Mihitar'dır. Mihitar, Mekhitarist akım dolayında Ermenilerin milli benliklerini korumalarını ve Katolikleşmelerini desteklemiştir. Bu propagandalar neticesinde Ermeniler, milli benliklerini koruyarak Katolikleşmeyi hızla sürdürmüşlerdir.

Ermenilerin Katolikleşmesi konusunda yaşanan ilerici gelişmelere rağmen, Katolikleşmeye karşı en büyük tepki Gregoryen Ermeni Kilisesi'nden gelmiştir. Bunun üzerine Gregoryen Ermeni Kilisesi ve beraberinde Osmanlı devletinin uyguladığı cezai yaptırımlarla kargaşalar ve ayaklanmalar yaşanmaya başlamıştır. Ermeni ruhani liderlerinden bazıları para karşılığı ve kendi çıkarları doğrultusunda Katolikleşmeyi desteklemiştir. Osmanlı Devleti buna karşı tedbir almaya çalışmış Katolik düşmanı Avedik'i patrik ilan etmiştir. Ancak bu kez de Fransa'nın desteğiyle patrik yurt dışına kaçırılmıştır. Tüm bunların neticesinde Katolik Ermeniler önce Papa tarafından (1741), sonrasında ise Osmanlı Devleti tarafından (1830) ayrı bir millet olarak tanınmışlardır.

Ermeniler; İstanbul'da patriklik inşa edebilme, Kilise inşa edebilme, Osmanlı Devleti'ndeki diğer topluluklara tanınmış olan hakların Katoliklere de sağlanması vd.

haklara sahip olmuşlardır. Milli bir topluluk olma hakkını elde ettikten sonra ise ruhani liderlerini seçmişler ve ilk milli kiliselerinin inşasına başlamışlardır. İstanbul Katolik Ermeni Başepiskoposluğu günümüzde hala varlığını korumakta ve Lübnan Katolik Ermeni Patrikliğine olan bağlılığını sürdürmektedir. Öte yandan Ermeni Katolik Kilisesi, Papa'ya ve Vatikan'a bağlı ancak kendi iç işlerinde özerklik yapısını korumaktadır. Bu bağlamda Ermeni Katolik Kilisesi, milli değer ve geleneklerine bağlı, ayin dili olarak Ermenice'yi kullanan ve Aziz Krikor Lusavoriç'e bağlılığını devam ettiren monofizit bir kilisedir. Türkiye Katolik Ermenileri ruhani lideri ise başepiskopos "Levon Zekiyan" dır.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki. *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.
- Akçora, Ergünöz. “Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İsyanları ve Türk- Ermeni Toplumu İlişkilerine Etkileri”. *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*. ed. Hasan Celal Güzel. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2006.
- Akın, Fehmi. “1863 Tarihli ‘Nizamname-i Millet-i Ermeniyan’ Bağlamında Osmanlı Devletinin Ermenilere Yönelik Tutumu”. 1863 Tarihli ‘Nizamname-i Millet-i Ermeniyan’ Bağlamında Osmanlı Devletinin Ermenilere Yönelik Tutumu – Türkler ve Ermeniler – Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri (marmara.edu.tr)
- Altınay, Ahmet Refik. “Türkiye’de Katolik Propagandası”. *Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar*. Yavuz Ercan. 2/282. Ankara:Turhan Kitapevi: 2007.
- Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Arık, Durmuş. Kavram Atlası Dinler Tarihi. Ed. Bülent Akot. I.Cilt. Ankara: Gazi Kitapevi, 2020.
- Ateş, Orhan. *Misyonerlik Faaliyetlerinin Ermeni Boyutu*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Ay, Resul. Moğollar ve Katolik Misyonerlik: Fransiskan ve Dominiken Rahiplerinin Asya ve Yakındoğu’da Misyonerlik Faaliyetleri. ed. Ramazan Acun (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2017).
- Aydın, Mahmut – Gündüz, Şinasi. “Misyonerlik: Hristiyan Misyonerler, Yöntemleri, Türkiye’ye yönelik Faaliyetleri”. I, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- Aydın, Mehmet. “Hristiyan Konsillere Genel Bir Bakış”. *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, 54, (1990).
- Aydın, Mehmet. “Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye”. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1996.

- Aydın, Mehmet. “Hristiyanlık Mabed ve İbadet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/348-353. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Aydın, Mehmet. “Katolik Misyonerliğinin Dünü ve Bugünü”. Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, Tartışmalı İlmi Toplantı. İstanbul 2004.
- Aydın, Mehmet. “I. İznik (M.S.325) ve Efes (M.S. 431) Konsilleri Doğrultusunda Hristiyanlık’ta Hz. Meryem Kültü’nün Gelişimi”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*. 20 (2015).
- Ayık, Dursun Ali. *Misyon ve İnciller: Misyonerliğin Tarihsel Kökeni*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2006.
- Beydilli, Kemal. *II. Mahmut Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilise’nin Tanınması*. yay.haz. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin. Cambridge:Harvard University, 1995.
- Bozkurt, Abdurrahman. “Fransa’nın Osmanlı Devleti’ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi”. *Tarih Dergisi*. 52 (2011).
- Braude, Benjamin. “Millet Sistemi’nin İlginç Tarihi”. *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*. ed. Hasan Celal Güzel. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2006.
- Coşkun, Ali – Özbey, Ali Ulvi. “Pavlus Hristiyanlığından Protestan Evangelizmine Misyonerlik Süreci”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*. II, (2017).
- Crollius, A.Roest. “İnkültürasyon”. çev.Ali İsmail Güngör, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 1/1 (1998).
- Dabağyan, Levon Panos. *Türkiye Ermenileri Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- Demirkapı, Döne. *Hristiyanlık’ta Bir Misyon Yöntemi Olarak İnkültürasyon*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Demirkent, Işın. “Haçlılar”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 14/525-546. İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

- Deri, Mehmet. *Türkiye Ermenilerinin Eğitim Tarihi(1923-2023)*. İstanbul: Kitabı Yayınları, 2023.
- Deveci, Yıldız “Bir Başka Açıdan Ermenilerde Din”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi* 4/14 (2004).
- ed. M.Metin Hülagu, vd. III, Kayseri: Orka Matbaacılık, 2007.
- Ekrem, Reşat. *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muadehesi*. İstanbul:Türkiye Matbaası,1934.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. çev: Ali Berktaş. İstanbul: Kalcı Yayıncılık, 1.Basım, II.Cilt. 2003.
- Erbaş, Ali. *Hristiyan Ayinleri (Sakramentler)*. İstanbul: Nun Yayıncılık, 1998.
- Erbaş, Ali. “Hristiyan Misyonerliğine Genel Bir Bakış”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, (2003).
- Erbaş, Ali. *Hristiyanlık'ta İbadet*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2003.
- Ercan, Yavuz. *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Ercan, Yavuz. “Ermeniler ve Ermeni Sorunu”. *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*. ed. Hasan Celal Güzel. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2006.
- Ercan, Yavuz. *Toplu Eserler II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar*. Ankara: Turhan Kitapevi, II, 2007.
- Erdem, Gazi. “Misyonerlik ve Misyonerlerin Çalışma Metotları”, *Diyanet İşleri Başkanlığı, Diyanet İlmi Dergisi*, 38, (2002).
- Erdem, Mustafa. “Türkiye’de Azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri”. Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri, Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul: 2004.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. “Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış”. *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (2000).
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*. Ankara: Andaç Yayınları, 2013.

- Eroğlu, Ahmet Hikmet. “Hıristiyanlık”. *Dinler Tarihi El Kitabı*, Ed. Baki Adam, 5/143, 2018.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. Kavram Atlası Dinler Tarihi, ed. Bülent Akot. II.Cilt. Ankara: Gazi Kitapevi, 2020.
- Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992.
- Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı’da Birlikte Yaşama Politikası*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2019.
- Esen, Salihe. *Dominiken Tarikatı ve Katolik Kilisesi’ndeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Fayda, Mustafa. “Zimmi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/428-434. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Fendoğlu, H.Tahsin. “Amerika Birleşik Devletleri’nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti”. *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, (2002). 14/189-196.
- Frazer, Charles A. *Katolikler ve Sultanlar Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923*. çev. Cemile Erdek. İstanbul: Küre Yayınları, 2009.
- Gerald, O’Collins - Farrugia, Edward G. *A Concise Dictionary of Theology*. “Inculturation”. New York: Paulist Press, 2000.
- Göyünç, Nejat. *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*. İstanbul: Gültepe yayınları, 1983.
- Güllü, Ramazan Erhan. *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi(1878-1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Güllü, Ramazan Erhan. “*Ermeni Milleti Nizamnamesi’nin İlanı ve İçeriği*”. Bursa: Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları, 2016.
- Gündüz, Şinasi. “Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* II, 2/1. (2002).
- Gündüz, Şinasi. “Misyonerlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/193-199. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Güngör, Ali İsrâ. “Katolik Kilisesi’nin Çağdaş Misyon Anlayışında Diyalog Kavramı”.

Dinler Tarihi Araştırmaları I, Sempozyum. Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 1996.

Güngör, Ali İsrâ - Deda, Haluk - Yüceer, Nurullah. “Kilise’nin Yeni Misyon Anlayışında İnkültürasyon’un Yeri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 43/1 (2002).

Güngör, Ali İsrâ. *Cizvitler*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.

Güngör, Ali İsrâ. *Evanjelistler*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.

Güngör, Ali İsrâ. *Vatikan Misyon ve Diyalog*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.

Güngör, Ali İsrâ. *Dinler Arası İlişkiler El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.

Gürün, Kamuran. *Ermeni Dosyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.

Harman, Ömer Faruk. “Hac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/382-386. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Güngör, Muhammed “İslam Dünyasına Gönderilen Misyon Elçisi Samuel Marinus Zwemer ve İslam’a Bakışı”, *Dini Araştırmalar*, 17/44 (2014).

Harman, Ömer Faruk. “Genel olarak Misyonerlik”. Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri. Tartışmalı İlmi Toplantı. İstanbul (2004).

Harman, Ömer Faruk. “Yahudiliğin Misyonerlik Faaliyetleri”. Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri. Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul 2004.

Hillman, Eugene. *The church as mission*. (London:1966).

Hopkins, E.W- Moore, G.F.- Halidi, M.- Ferruh, Ö. *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik*. Çev. Adnan Yazıcı, Nurer Uğurlu, Kemal Demir. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2006.

<http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/tarihce-patriklik-makami/> (Erişim tarihi: 13.03.2024)

<https://armcatistanbul.org/tr/hakkimizda.php> (Erişim Tarihi: 21.04.2024)

<https://armcatistanbul.org/tr/iletisim.php> (Erişim tarihi: 13.03.2024)

İlter, Erdal. *Ermeni Kilisesi ve Terör*. Ankara: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 1996.

İskefiyeli, Zeynep. “Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hristiyanlık, Kilise ve Misyonerler”. *Akademik İncelemeler Dergisi* 2/1(2007).

Kallek, Cengiz. “İmtiyazat”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 22/242-252. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Kantarıcı, Şenol. *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Dosyası*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.

Karabekir, Kazım. *Ermeni Dosyası*, İstanbul: Emre Yayınları, 1994.

Karacakaya, Recep. “İstanbul Ermeni Patrikleri ve Siyasi Faaliyetleri(1878-1923)”. *Tarihte Türkler ve Ermeniler*. IX, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Kenanoğlu, Macit. *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.

Kevorkian, Raymond H.- Paboudjian, Paul B. *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeniler*, çev. Mayda Saris, yay.haz. Ararat Şekeryan. orijinal kitap adı: *Les Armenians dans Empire Ottoman A la Veille Du Genocide*. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2012.

Kılıç, Davut. “Selçuklulara Kadar Anadoluda Gregoryen Ermeni Kilisesi”. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü C.XXXVIII/452*. (2000).

Kılıç, Davut. “Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13/1, (2008).

Kılıç, Davut. *Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi*. Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırmaları Merkezi, 2008.

Kılıç, Davut. *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2012.

- Kılıç, Davut. “Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü”. *Tarihte Türkler ve Ermeniler*. ed.Mehmet Metin Hülagu vd. VIII/226-227. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Kılıç, Davut. “Osmanlı Ermenilerine Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed.Mehmet Metin Hülagu, vd. Ankara: Türk Tarih Kurumu,VIII, 2014.
- Kılıç, Remzi. “Osmanlı Yönetiminde XIX.Yüzyıl Ermeni Okulları ve Faaliyetleri”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı:Türk-Ermeni İlişkileri Örneği*, Erciyes Üniversitesi I.Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu.ed. M.Metin Hülagu, vd. IV, Kayseri: Orka Matbaacılık, 2007.
- Kocabaşoğlu, Uygur. *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*. İstanbul: Arba Yayınları, 1989.
- Koçaş, Sadi. *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*. Ankara: Altınok Matbaası, 1967.
- Kuran, Ercüment. “Tarihte Türkler ve Ermeniler”, *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*. ed. Hasan Celal Güzel. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2006.
- Kuran'ı Kerim.
- Kurt, Ali Osman – Aykıt, Dursun Ali. *Dinler Tarihi*. Ankara: Bilay Yayınevi, 2019.
- Kutsal Kitap: İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2016.
- Kuzgun, Şaban “Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerliğinin Doğuşu”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1983).
- Küçük, Abdurrahman. “Gregoryen Hristiyanlığı Üzerine”. *Dinler Tarihi Araştırmaları-I Sempozyum*. Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 1996. 1/277.
- Küçük, Abdurrahman. “Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (2000).

- Küçük, Abdurrahman. “Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ile Tebliğ Arasındaki Fark)”.
Dinler Tarihi Araştırmaları V, Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik
Sempozyumu. Yay haz: Asife Ünal. Ankara: 2005.
- Küçük, Abdurrahman. *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye*. Ankara: Aziz Andaç Yayınları,
2008.
- Küçük, Abdurrahman. *Ermeni Kilisesi ve Türkler*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2015
- Küçük, Abdurrahman. “*Misyonerlik ve Dinlerarası Diyalog*”, ed. Mehmet Alparslan
Küçük Ankara: Berikan Yayınevi, 2.Basım, 2019.
- Küçük, Mehmet Alparslan. *Türkiye Protestan Ermenileri*. Ankara: Berikan Yayınevi,
2009.
- Küçük, Zeynep Gül. *Mardin Çevresinde Süryaniler*. Ankara: Sarkaç Yayınları, 2013.
- Külekçi, Cahit. “İstanbul Ermenileri: Kilise ve Gelenek”. Antik Çağ’dan XXI.Yüzyıla
Büyük İstanbul Tarihi. 5 (2015), 128-156.
- Lewis, Bernard. *İslam’ın Siyasal Söylemi*. Çev. Ünsal Oskay. Ankara: Phoenix Yayınevi,
2011.
- Mangaltepe, İsmail. “Avrupalı Seyyahların ve Bazı Batılı Devletlerin Osmanlı
Coğrafyasındaki Ermenilere Yönelik Destek Faaliyetleri”. *Tarihte Türkler ve
Ermeniler*. ed.Mehmet Metin Hülagu vd. X, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Mayer, Jean François. “II.Vatikan Konsili’nden sonra Hristiyan Dünyasında Yeni
Temayüller ve Gelişmeler”. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 9,
(2000).
- Onaibekov, Fatma. *Uniat Kiliselerinden Ermeni Katolik Kilisesi*. Konya: Necmettin
Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Ortaylı, İlber. “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Ermeniler”. *Tarihte Türkler ve
Ermeniler*. ed.Mehmet Metin Hülagu vd. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

- Ortaylı, İlber. “Millet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Öntuğ, Mustafa Murat. “Osmanlı Devleti’nin Ermeni Mektepleri Üzerindeki Etkisi”, IV. Pamukciyan, Kevork. *Biyografileriyle Ermeniler*, yay.haz. Osman Köker. İstanbul, Aras Yayıncılık, 2003.
- Patrick, Mary Mills. *Son Sultanların İstanbulu’nda Siyaset, Modernleşme, Yabancı Okullar*. Çev. Ayşe Aksu. İstanbul: Dergah Yayınları 2009.
- Pehlivan, Emine. *Hristiyanlık Öncesinden Günümüze Ermenilerde Dini Hayat ve Türkiye Apostolik Ermenileri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Polat Haydaroglu, İlknur. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Polvan, Nurettin. *Türkiye’de Yabancı Öğretim*. I, İstanbul: Meb Yayını, 1952.
- Richard, Jean. *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Özge Özdemir. İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.
- Sahak Maşalyan, “Vartavar Yortusu ve insanın ‘evrimi’”, Agos Gazetesi, (10.07.2015), Vartavar Yortusu ve insanın ‘evrimi’ | Agos
- Satış, İhsan – Ceyhan, Muhammed “Kudüs Rum Patrikhanesi”. *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*. 79/285 (2015).
- Serbest, Murat Bürkan. “Osmanlı’da Ermeni Katolik Kilisesi ve Toplumu”. Hoşgörü Toplumunda Ermeniler Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk-Ermeni İlişkileri Örneği, Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, ed. M. Metin Hülagu vd. Kayseri: Orka Matbaacılık, III, 2007.
- Seyfeli, Canan. *İstanbul Ermeni Patrikliği (Kuruluşu ve Tarihten Günümüze İdari Yapısı)*, Ankara: Aziz Andaç Yayınevi, 2005.

- Seyfeli, Canan. “Hıristiyanlık Öncesine Dayanan Bazı Ermeni İnançları”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 30/30 (2010).
- Seyfeli, Canan. “Ermeni Kilisesinin Bir Ritüeli Olarak Sivil Cenaze Merasimleri”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 30 (2014).
- Seyfeli, Canan. *Ermeni Kilise Merkezi, Eçmiadzin*. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları, 2015.
- Seyfeli, Canan. *Ermeni Kilisesi’nde Sakramentler*. Konya, Çizgi Kitapevi Yayınları, 2015.
- Seyfeli, Canan. *Millet Sistemi mi? Rum ve Ermeni Patrikliği’nin İdaresi ve Osmanlı Devlet Salnameleri(1847-1918)*. İstanbul: Çizgi Kitapevi Yayınları, 2019.
- Sezer Arıç, Ayten. *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar(1923-1938)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2.Baskı, 2014.
- Sezgin, Mahmut Niyazi. “Ermenistan’da Dini Yapı-Dini Hayat”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi* 2/8 (2003).
- Sırma, İhsan Süreyya. *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.
- Sonyel, Salahi R. *Osmanlı Ermenileri Büyük Güçler Diplomasisinin Kurbanları*. Çev. Ayden Biredinç. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2009.
- Şahin, Gürsoy. *Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Sivas ve Suşehri bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık, 2003.
- Şahin, Gürsoy. *Osmanlı Devleti’nde Katolik Ermeniler Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler*. İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Şahin, Gürsoy, *Ermeni Milliyetçiliğinin Kökenleri Hakkında*. Tarihte Türkler ve Ermeniler. IX, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Şahin, Gürsoy. *Osmanlı Devleti’nde Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2018.

- Şihaliyev, Emin Arif. “Ermenilerin Kimliği ve Büyük Ermenistan Efsanesi (Rus ve Ermeni Kaynaklarına Göre)”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 17/17(2005).
- Şişman, Adnan. “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler”. *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara 2002), XIV/173.
- Tcholakian, Hovhannes J. *L’eglise Armenienne Catholique en Turquie*. İstanbul: Ohan matbaacılık,1998.
- Toku, Neşet. “Kültürel Çoğulculuğun İlk Örneği: Osmanlı Millet Sistemi”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din ve Dünya Barışı Uluslararası Sempozyum*. (2008).
- Tozlu, Necmettin. *Kültür ve Eğitim Tarihinde Yabancı Okullar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.
- Tuğlacı, Pars. *Tarih Boyunca Batı Ermenileri(287-1850)*. I.Cilt. İstanbul: Ege Basımevi, 2004.
- Turan, Süleyman. *Misyonerliğin Kurucusu Pavlus*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1.Basım, 2006.
- Tümer, Günay. “Günümüzde Doğu Hristiyanlığı”. *Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*: 16, (1993).
- Tümer, Günay. “Cizvitler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/40-42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Tümer, Günay- Küçük, Abdurrahman. *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları, 2002.
- Tümer, Günay. *Hristiyanlıkta ve İslamda Hz. Meryem*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Türkan, Ahmet. “İstanbul Ermenilerinin Dini, Toplumsal ve Kurumsal Problemleri: Mezarlıklar Sorunu(19.yy)”. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 21 (Aralık 2012): 29-56.

Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları, 1987.

Vahapoğlu, Hidayet, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.

Yılmaz, Durmuş. *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*. Konya: sel-ün yayınları, 2001.

Yitik, Ali İhsan. "Oruç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/414-416. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

ÖZET

Hristiyanlık, tarih boyunca birçok bölünme yaşamıştır. Bunlardan en önemlisi XI. yy'da gerçekleşen ve hristiyanlığın günümüzdeki mezhepsel ayrılığını oluşturan Doğu- Batı bölünmesidir. XI. yy ile birlikte Doğuyu Ortodoks Kilisesi Batıyı ise Katolik Kilisesi temsil etmeye başlamıştır. Neticede ise her iki mezhep de doğru inancın kendileri olduğunu iddia ederek rekabete girmişlerdir. Bu bağlamda Katolik Kilisesi kendisinin evrensel ve tek doğru inanca sahip olduğunu, aynı zamanda kurtuluşa da yalnızca Katolik Kilisesine bağlılıkla ulaşılabileceğini savunmuştur. Bu amaçla bir takım misyonerlik faaliyetleri yürütmeye başlamışlardır. Bu faaliyetleri gerçekleştirecekleri en önemli alan ise Osmanlı Devleti toprakları olmuştur. Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim topluluklardan biri olan Ermeniler ise Katolik kilisesinin ilgili faaliyetlerini yürütürken etkileşim kurduğu en önemli gruplardan biri olmuştur. Ermenilerin kendilerine ait bir vatanları olmamış ve yıllarca farklı devletlerin hakimiyeti altında kalmışlardır. Ancak Katoliklerin destekçisi konumunda olan Fransa'nın faaliyetleri neticesinde bağımsızlık duyguları gelişmeye başlamıştır. Bu durum Katoliklere, Ermeniler üzerinde misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirme ve amaçlarına ulaşma noktasında kolaylık sağlamıştır. Bu süreçte Katolik Kilisesi misyonerleri kendileri gibi Hristiyan olan ancak farklı bir mezhebe mensup Ermenileri Katolikleştirmek için birçok yöntem ve metot izlemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Hristiyanlık, Katolik, Kilise, Misyoner, Osmanlı Devleti, gayrimüslim, Ermeniler, Fransa

ABSTRACT

Christianity has experienced many schisms throughout history. The most important of these is the East-West split that took place in the 11th century and constituted the current sectarian division of Christianity. In the 11th century, the Orthodox Church began to represent the East and the Catholic Church the West. As a result, both sects entered into competition by claiming that they were the true beliefs. In this regard, the Catholic Church argued that it was the universal and only true belief and that salvation could only be achieved by adhering to the Catholic Church. For this purpose, they started to carry out some missionary activities. The most important area where they could carry out these activities was the territory of the Ottoman Empire. Armenians, one of the non-Muslim communities living in the Ottoman lands, were one of the most important groups that the Catholic Church interacted with while carrying out its related activities. Armenians did not have a homeland of their own and remained under the rule of different states for years. However, as a result of the activities of France, which was the supporter of Catholics, their feelings of independence began to develop. This situation provided Catholics with the opportunity to carry out missionary activities on Armenians and achieve their goals. In this process, the missionaries of the Catholic Church followed many methods and methods to Catholicize Armenians who were Christians like themselves but belonged to a different sect.

Key Words: Christianity, Catholic, Church, Missionary, Ottoman Empire, non-Muslim, Armenians, France